

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34

АПФ

6

БЕОГРАД, 1987.

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке“ од свог покретања 1906. године до краја 1945. године био је гласило Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906—1911), Коста Кумануди (1911—1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912—1914), Чедомиљ Митровић (1920—1933), Михаило Илић (1933—1940), Борђе Тасић (1940—1941) и Јован Борђевић (1945). Почев од 1946. „Архив“ је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали“, настављајући тако један континуитет започет 1906. год.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анали“: др Михаило Константиновић (1953—1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960—1966), др Војислав Бакић (1966—1978), др Војислав Симовић (1978—1982).

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Ратко Марковић. Чланови: др Стеван Врачар, др Војин Димитријевић, др Љубиша Лазаревић, др Дејан Поповић, др Обрад Станојевић, др Предраг Шулејић и др Гашо Кнежевић (секретар Уређивачког одбора).

Лектор:
Бранислава Марковић

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXXV

новембар—децембар

Број 6

YU-ISSN 003-2563

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

UDK 347.2(091)(497.13)

др Јелена Даниловић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији

ЗАЛОГА У СТАРОМ ДУБРОВАЧКОМ ПРАВУ

I. ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ПОВЕРИОЦА — НАЧИНИ

1. У старом дубровачком праву, од краја XII до средине XIV века (1), поверилац је имао на располагању читаву лепезу правних установа, регулисаних Статутом или обичајима, из које је могао да бира како ће обезбедити своје потраживање, на један или више начина истовремено. То, је, уосталом, било нормално за средину у којој се релативно брзо развијала трговина и стварао зеленашки капитал, а са друге стране то је била последица недовољне правне сигурности, нарочито у односима са лицима која нису била Дубровчани.

Од личних обезбеђења још увек су постојали случајеви породичне и родовске солидарности, који су почетком XIII века све ређи, док је јамство имало широку примену (2). Није примењивано јамство црквених власти, као у Италији у то време, нити се у изворима може наћи пример да се обавеза појачавала заклетвом (3).

Уговорна казна је веома много коришћена. Почевши од краја XIII века, она се налази као додатна клаузула у разним уговорима: код купопродаје, ортаклука, најма, уговора о делу, а најчешће код зајма (4).

(1) Доња граница је одређена тиме што најстарији документи који пружају податке о дубровачком имовинском праву потичу из последњих деценија XII века. Средина XIV века је не само крај млетачке власти у Дубровнику и почетак његовог налог услона, већ у то време формулације записа у нотарским и канцеларијским књигама показују да је дошло до јаког продора европског *ius commune*, те је то доба, уколико се ради о имовинско-правним односима, заиста прекретница.

(2) О јамству у дубровачком праву овога периода упореди: Ј. Даниловић, *Les sûretés personnelles dans le droit des villes dalmates au Moyen âge*, објављено у Зборнику: „Receuil de la Société Jean Bodin”, *Les sûretés personnelles*, Bruxelles, 1971, стр. 695—724.

(3) Јамство црквених власти и заклетва која појачава дужникову обавезу познавала су многа средњовековна права, па и статутарна права у Италији. Упор.: А. Пертиле, *Storia del diritto italiano*, IV, Торино, 1893, стр. 507 и даље.

(4) Услед ограничености простора дајемо, примера ради, само неколико сигнатура записа о уговорима у којима је предвиђена уговорна казна. Код уговора о купопродаји: *D. C. VI*, 165' и 25/2. *Div. N. IV*, 46'—47 и 46/3, *D. C. I*, 17/3, *D. C. IV*, 122'/1, *D. C. V*, 54'/1. Код уговора о зајму: *Saec. XIII* 135. *D. C. V*, 11'/2, 11/4 и 105'/1, *D. C. IX*, 155/1, и већина имбревијатура, исправа о зајму у *Deb. N. I—III*, код уговора о ортаклуку: *D. C. IV*, 89' *D. C. VI*, 125' *D. C. III*, 32/1; код уговора о делу: *D. C. III*, 89/3, *D. C. IV*, 17'/1, *D. C. V*, 91'/1, *D. C. I*, 116/1. Скраћенице овде у даљим наводима извора значе: *D. C.* — *Diversa Conciliariae*, *Div. N.* = *Diversa Notariae*, *Deb. N.* — *Debita Notariae*, *Saec. XIII* —

Сва новчана потраживања за која је састављена нотарска исправа, а често и она која су бележена у нотарске књиге у виду задужница, била су обезбеђена уговорном казном за случај доцње у износу од 20% (*de quinque in sex*). У другим уговорима казна је била предвиђена како за непоштовање одредаба уговора, тако и за доцњу и одређивана је процентуално од вредности потраживања, у фиксним новчаним износима или као *pena dupli*, у двоструком износу потраживања. У фиксним износима обично је уговарана када је бар једна страна била странац и казне су понекад у тим случајевима врло високе (5). Казна *in pena dupli* налази се у многим нотарским картама и задужницама, обично код послова веће вредности, и очитљиво је одраз неповерења повериоца према дужнику (6). Она код неких кредитних послова може бити предвиђена заједно са другим врстама обезбеђења и са уобичајеном 5/6 за доцњу. Из једног спора вођеног 24. маја 1280. године види се да је у нотарској карти из 1268. године, коју је суду предочио тужилац, писало да дуг износи 600 либара млетачких, *in pena dupli* и за доцњу *de quinque in sex* годишње. Из записника о вођеном спору не види се колико је то износило у време подношења тужбе, јер се тужени према одредбама Статута бацио на земљу, али према нашем рачуну тих 600 солида су нарасли на 2.640 солида (7).

Поред уговорне казне у новцу, предвиђене су и казне којима се не увећава дужникова обавеза, већ се повериоцу дају посебна овлашћења у случају да обавеза не буде испуњена на уговорени начин или на време: поверилац може дужника без посредовања суда да пошаље у затвор (8) или да заплени његову имовину (9).

Специфичну заштиту повериоца, регулисану Статутом, која се осни у Дубровнику код нас примењивала једино још у Котору и Будви, пружао је поступак *artagi* и уговарање *in pena artagi de misericordia* (10).

Saecula XIII, документи из XIII века пре увођења градског нотаријата и уређења каштеларије.

(5) У уговору између два Млечанина, закљученом у Дубровнику уговорна казна износила је 25 солида и још 5/6 (20%) за задоцњење. (Г. Чremoшник, *Списи дубровачке канцеларије*, књ. I, Загреб, 1951, бр. 887. — у даљем: Чremoшник, *Списи*. У уговору између два странца, један је *civis de Firmo* а други из Фиренце, уговорна казна је износила по 8 гроша дневно (D. C. VI, 165). Из једне признанице, а поверилац је странац, види се да је уговорна казна износила две унције злата (Чremoшник, *Списи*, бр. 631). Међутим, има примера да се казна у фиксном износу уговара и између Дубровчана: један крзнар обавезао се крзнару Јакову да ће радити код њега савесно и верно годину дана за плату од 19 перпера, али *sub pena urp. 5*, дакле, уговорна казна износи приближно четвртину плате (D. C. III, 94/2).

(6) Упор.: D. C. IV, 44/3 и D. C. III, 89/3. Има примера да се уговорне стране узајамно обавезују на *pena dupli*. У једном уговору о делу (израда буради) наручилац је унапред платио 6 перпера и обавезао се до по испоруци сваког бурета плати 28 гроша, и *to sub pena dupli promiserunt uni alteri observare predicta* (обећали су под двоструком казном један другоме да ће поштовати све што је речено) — D. C. III, 89/3. Уговарање *in pena dupli* је иначе уобичајена казна у многим другим статутним правима тога доба, на пример у Котору, где се иначе код кредитних послова редовно уговара казна за задоцњење *de quinque in sex* (20%) и обавеза се преузима уз клаузулу *super me et omnia bona mea*. Упореди: A. Mayer, *Которски споменици*, I и II, Загреб, 1961. и 1981. За *pena dupli* види: *ibid.*, II, бр. 388.

(7) Чremoшник, *Списи*, бр. 251.

(8) Обично речима: *habeat licenciam ponendi ipsum in castello ad suum velle sine precepto alicuius dominationis* (може га ставити у каштел по својој вољи без наређења некоје власти) — D. C. IV, 13/4; слично у: D. C. IV, 72/2, D. C. III, 80' и други.

(9) ... *que si non observaverit, quod dictus... posit cum curia et sine intrare in tentat unius soldi vinee suae* — што се може прогумачити и као установљење заложничког права, али: *possit ipsum et res capere... sine precepto alicuius dominationis* (може њега и његове ствари заплениити без ичије наређења (D. C. III, 102' и D. C. IV, 44/3).

(10) О аптагима упор.: Ј. Даниловић, О правној природи и развоју установе аптаги дубровачког права, „Историјски часопис“ XII—XIII, Београд, 1963, страна 31—90.

Један од ефикасних и често примењиваних начина обезбеђења повериоца била је клаузула којом се дужник обавезује *super te et omnia bona tua*, својом личношћу и свим својим добрима. Она није специфична за Дубровник, налази се у исправама других градова у Далмацији, у Котору (11), у Будви, у Истри, посебно у Трсту (12). Ова клаузула се по правилу налази у задужницама и нотарским картама уз обавезу да се плати одређена сума новца а код купопродаје у клаузули којом се продавац обавезује да ће купца заштитити од евикције (13). То би била нека врста генералне хипотеке којом се појачава ефикасност јавне исправе; поверилац, чије је потраживање доспело, морао је да води прво редован спор, који је, уколико аутентичност исправе није била оспорена, увек добијао, па га је затим на основу ове клаузуле судски чиновник уводио у посед дужникове имовине. Међутим, ако дужник и пре покретања спора објави да продаје неку своју непокретност, поверилац је захтевао остварење свог потраживања одмах (*presentavit se supra dicta venditione*), па му је оно исплаћивано из продајне цене, а ако је било више поверилаца са јавним исправама које садрже ову клаузулу, примењивано је правило *prior tempore potior iure* (14).

И, најзад, често је уговарана залого или, много ређе, заложно право без предаје ствари, што би одговарало хипотеци, и то или као једино обезбеђење или кумулативно са другим начинима обезбеђења повериоца. У ондашњим условима и са ондашњим правним схватањима залого је представљала прворазредно обезбеђење, јер је поверилац држао у рукама добро из кога ће моћи да наплати своје потраживање или да га задржи уместо потраживања, то му је био као некакав супститут за оно што је дужнику дао или учинио.

II. ЗАЛОГА — ТЕРМИНОЛОГИЈА И ОПШТА ОБЕЛЕЖЈА

2. У дубровачким изворима се за залого најчешће употребљава термин *pignus*, без обзира да ли поверилац има у рукама заложену ствар или не. Овај римски термин је, уосталом, био распрострањен у готово свим тадашњим изворима на латинском језику широм јужне Европе. У Дубровнику *pignus* не значи само „залого“ или заложно право које се уговара у циљу обезбеђења повериоца, већ и залого која се даје по налогу власти у циљу обезбеђења извршења обавеза друге врсте, а поред тога и заплену ствари, било ради принудне наплате потражива-

(11) Мауег, *Которски споменици*, II, бројеви 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 15 мта. Нема те клаузуле у уговорима о ступању на занат, о најму радне снаге, у признаницама итд., иначе је то редовна формула при обвезивању.

(12) За Будву упор.: Ж. Бујуклић, *Имовинско-правни односи по одредбама средњовековног Будванског статута*, Београд, 1984 (магистарски рад, необјављен), стр. 138. За Истру в.: А. Маргетић, *Средњовековно хрватско право (стварна права)*, Загреб—Ријека—Чаковец, 1983, стр. 42. Тршћански статут озакоњује ову нотарску праксу: I, 2, стр. 11 — сва добра дужника су прећутно оптерећена.

(13) Чремошник, *Списи*, стр. XI — формуле у нотарским задужницама (VII) и у купопродајним уговорима (X). То је, иначе, уобичајено и у осталим књигама које смо проучавали, тј. до последњих деценија XIV века.

(14) Ово се јасно види из забележака о продајама непокретности услед инсолвентности њихових власника, а има их у свим канцеларијским књигама. Из продајне цене прво су намиривани повериоци са старијим потраживањима, али је жена за повраћај свог мпраза ишла испред свих. Примера ради, види белешке о продајама непокретности објављене код Чремошника, *Списи*, нарочито бр. 341.

ња или неке казне, било због репресалија у односима са становницима других градова и држава (15).

И у дубровачком Статуту су употребљени именица *pignus* и глагол *pignerare*, у значењу пленидба и запленити. Статут прописује да се ствари, које припадају жени и ћеркама дужника, њихова одећа, накит и служавка, не могу пленити на име дугова мужа и оца (*pignerari*) нити се на име мужевљевих дугова могу пленити миразна добра жене (Ст. IV, 2, 1). Дубровачке власти не могу да заплене ствари роба осуђеног на смрт (*super rebus pignorare*), јер те ствари припадају његовом господару (Ст. VI, 42, 3). У значењу „принудно узимање залогe“ и „запленити“ употребљен је глагол *pignerare* у текстовима заклетви које полажу комунални официјали викар и *riparius*.

Pignora и *pignorare* у значењу репресалија су термини који су такође били веома распрострањени у средњовековним статутарним правима. У Дубровачком статуту глава којом се регулише питање накнадне штете дубровачким грађанима који су претрпели репресалије има већ у наслову термин *pignora* (Ст. VII, 32) (16). Први сачувани уговор између Котора и Дубровника из 1182. године регулише питање репресалија речима: „*ut pignora non sunt infra Ragusium et Catarum*“ (17), а и у многим доцнијим изворима старог дубровачког права *pignora* значи ствари одузете због репресалија.

Pignora су и ствари које по наредби кнеза кажњени дубровачки грађани морају да дају општини. Занимљив је спор вођен између дубровачког кнеза Михајла Морозина и цариника Мартола Цревића. Мартол је без посебне наредбе кнеза од новца прикупљеног наплатом царине исплатио тридесеторици дубровачких грађана другу рату њихових потраживања насталих из зајма датог општини да би се платио данак српском краљу Стефану. Кнез је наредио Мартолу да због тога преда општини *pignora* у вредности од 100 перпера па када је Мартол одбио да то учини, кнез га је казнио са још 200 перпера „залогe“, са образложењем да је повредио своју заклетву и увредио кнеза; остало је да суд пресуди ко је био у праву (18).

У нотарским и канцеларијским књигама *pignus* се у значењу заложног права и залогe употребљава без обзира да ли је предмет залогe покретна или непокретна ствар, да ли је у питању ручна залогa или хипотека. Понекад се каже уместо тога само *res sibi obligata* (ствар обавезна њему), и то обично када поверилац нема државину заложене ствари (19). Римско-прчки термин хипотека користи се ређе и пише неправилно (обично *ipothecca*, *ipotheccata*, ређе, *hypotecca*). Могуће је да тај израз и није употребљаван у свакодневном животу, већ су га почели

(15) О репресалијама у средњем веку упор.: Ј. Даниловић, *Репресалије у дубровачком праву XII и XIII века*, „Зборник радова Правног факултета у Новом Саду“, Н. Сах, 1972.

(16) *De eo qui capitur occasione pignorum* је наслов ове главе. Овај текст Фране Гундулић коментарише употребљавајући реч *repressalia*.

(17) Ј. Радоњић, *Дубровачка акта и повеље*, књ. I, св. 1, САНУ (СКА), „Зборник за историју, језик и књижевност, Извори за историју Јужних Словена“, Београд, 1934, стр. 7.

(18) Г. Чremoшник, *Историјски споменици дубровачког архива*, III 1, *Канцеларијски и нотарски списи 1278—1301*, „Зборник за историју, језик и књижевност српског народа“, СКА, Београд, 1932 бр. 394. (у даљем: Чremoшник, *Извори*).

(19) На пример, за барку соли, која је приспела у дубровачку луку, поверилац власника барке пред кнезом изјављује у записник *dictus sal erat mihi obligatus pro pp. 40*. (D. C. V, 1034. За ствари се каже да су *obligatae* често када је у питању обезбеђење повраћаја мираза, на пример: *et dicta vinea obligata eidem Margarite pro dicto perchivio* Чremoшник, *Списи*, бр. 536.

уводити нотари, преко којих је и иначе продирало у дубровачку правну праксу европско *ius commune* (20).

Нејасан је термин *signum* — знак, који се у документима употребљава у значењу „залога“. У неким књигама се подједнако често употребљавају оба термина, с тим што се каже *pro signo* за разлику од усталењог *in pignore*. Тако у књизи *Div. Canc. V* има нешто преко 20 текстова у којима пише *signum*; у приближно истом броју текстова употребљен је термин *pignus*, а садржина текстова је са правне тачке гледишта иста (21). Постоје и забелешке у којима пише *in pignore et pro signo* (22), а у неким је израз *in pignore* превучен и исправљен *pro signo* (23), што би требало да значи да је нека разлика између ова два термина ипак постојала. Међутим, у једном тексту пише *pro pignore sive signo* (*Div. Not. IV*, 110), што збуњује. У једном броју текстова употребљавају се оба израза, прво *signum* па онда *pignus*. Тако, на пример, пише да је општински гласник тражио од дужника да у року од 8 дана „искупи“ од повериоца свилу коју он држи *pro signo* за 10 перпера, а дужник одговара да нема новаца, па нека се поверилац држи *pignusa* (*teneat se ad pignus*) и нека свилу прода ако хоће (24). Оваква се алтернација — ствар је код повериоца *pro signo* а продаје се *pignus* — налази у текстовима у којима је забележен поступак који претходи продаји залого (25). Међутим, у већини текстова те врсте употребљен је обично само термин *pignus*, па је заиста тешко рећи шта значи тај „знак“, *signum*, који се затим претвара у *pignus*.

Имајући у виду могућност да неки обичаји могу да трају вековима, тражили смо без успеха у збиркама В. Богишића податке о неком знаку који би дужник давао повериоцу при закључењу кредитних послова и који би имао и функцију залого (26). С друге стране, реч *signum* уз реч *pignus* налази се и у другим средњовековним изворима, код нас у статутима истарске правне регије; у Поречком статуту пише „*si aliquis... sponte pignoraverit aliquod pignus mobile pro pignore et signo*“ — ако је неко добровољно заложно покретни залог ради залого и знака (27). Ј. Маргетић сматра да је „ту сачувана старија врста залого која није друго него облик склапања уговора“ (28), а на другом месту закључује да је залого (*pignus*) „почетно чак једина форма која је стварала правнообвезатни и обвезноправни посао“ (29). Без обзира да ли се ова

(20) Tomazin de Savere не употребљава ту реч, односно у његовим записима је још нема (в. Чremoшник, *Стиски*).

(21) У књизи *D. C. V* *signum* пише у текстовима: 90/3, 90/2, 29/1, 94/1 и 2, 100/1, 102/1, 25/2, 26/1, 28/3, 29/2, 81/2, 82/4, 87/1, 87/2, 63/3, 64/1, 64/3, 65/1, 66/1, 3 и 4, 71/3, 74/4. У истој књизи у текстовима сличне садржине пише *pignus*: 88/1, 92/2, 102/2, 103/1, 99/2, 66/2, 29/4, 99/3, 103/1, 83/1, 83/2, 68/3, 74/1, 77/1, 49/1, 52/2, 56/3, 81/2... итд. Као што се види, исти нотар у текстовима који бележе за нас једнак правни однос, употребљава једанпут термин *pignus*, а други пут *signum*.

(22) *D. C. V*, 102/1, 87/4, 51/1 и други.

(23) На пример *D. C. V*, 81/4.

(24) *D. C. V*, 102/1.

(25) Формулације могу бити и другојачије, али се увек *signum* предочава дужнику, а он изјављује нека поверилац задржи *pignus*. Тако у *D. V. V*, 51/1: Тоаоје из Жупане има ствар *pro signo* (*habet pro signo*) и дужник Нале де Соренто изјављује нека са тим чини што хоће (*faceret suum velle*) и држи се *pignus-a* (*et teneat se ad illud pignus*). Ови случајеви нису бројни, а заједничко им је то што се ради о покретним стварима.

(26) Прегледане су збирке „Зборник садашњих правних обичаја у јужних Словена“, ЈАЗУ, Загреб, 1874. и „Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији“, ЦАНУ, Титоград, 1984. Ове збирке прегледали смо водећи рачуна о дуготрајности обичаја; показало се да су пет или шест векова ипак сувише дуг период.

(27) Цитирано према: Л. Маргетић, *Средњовековно хрватско право*, стр. 41.

(28) Исто.

(29) *Нав. дело*, стр. 93. Реч је о средњовековним далматинским градовима.

претпоставка може прихватити или не, односно без обзира на питање да ли је залога била једина форма закључења облигационих уговора, питање која је разлика постојала између *pignusa* и *signita* овим се не објашњава.

Реч *signum* уз *pignus* јавља се и у изворима других земаља. У нотарским књигама из 1301—1302. године из Кандије (Крит) за залог се каже *pignus*, не даје се често, али у неким случајевима уз *pignus* пише и *signum*. Карактеристична је забелешка од 29. августа 1301. године у којој се каже да су две жене купиле две либре добре свиле за 7 перпера, што треба да плате у року од 6 месеци, а повериоцу, за његову већу сигурност („*pro tua maiori securitate*“) дају ову своју садашњу и будућу имовину (*quidquid habemus in mondo et habere posemus*) *pro pignore et signo* (30). Текст је значајан јер се залаже целокупна садашња и будућа имовина *pro pignore et signo*, што је једини случај на који смо наишли. У осталим записима из Кандије уз овакву формулацију се даје повериоцу одређена покретна или непокретна ствар (31). За разлику од дубровачких извора, овде нема примера да се спомиње само *signum* без *pignus*.

У дубровачком правном животу *signa* су иначе обележја која се стављају на праницама земљишних поседа (32) или су то знакови којима се обележава роба укрцана на брод (33).

На основу овог изворног материјала тешко је утврдити шта значи термин *signum*. Наведени примери где се у тексту употребљавају за исту ствар оба назива могли би да наведу на помисао да ни нотар то није знао, па преци. Међутим, вероватније нам се чини да је постојао обичај да се приликом закључења уговора, из којих настају новчана потраживања (а не као њихова форма), даје повериоцу ствар у вредности потраживања као знак, *signum*, да то потраживање постоји, а у случају да дужник не испуни своје потраживање, „знак“ постаје залога из које се поверилац наплаћује. Тај предмет је вероватно и посебно обележаван нарочитим знаком који указује на повериочева права, исто као што су *signa* на роби која се укрцава на брод били као неки симболи права својине које имају власници те робе. Обичај обележавања ствари која се даје повериоцу се крајем XIII века губи, па речи *pignus* и *signum* вероватно постају синоними, а термин *signum* постепено ишчезава из дубровачких књига. Исто тако је и у Кандији *signum* као знак већ изгубио своје првобитно значење, па се понекад употребљава на захтев странака, чак и у случајевима, као што показује наведени пример, када се установљава генерална хипотека, те не може бити више ни говора о предаји ствари као знака, односно истовремено залого.

3. Дубровачки статут не регулише заложно право као посебну правну институцију, већ га само дотиче у оквиру прописа о закупу, миразу и о установи аптаги. Статутом је установљено заложно право закуподавца на стварима закупца који није платио закупнину, а ако је побегао, закуподавац може запленити све што затекне у стану, па и

(30) Benvenuto de Brixano, notaio in Candia, 1301—1302. *Fonti per la Storia di Venezia, a cura di R. Morozzo della Rocca*, Venezia, 1950. Забелешка бр. 319, стр. 116.

(31) Исто, бр. 169, стр. 64 (*una canipa pro signo et pignore*), бр. 185, стр. 69 (*meum lectum de pennis pro pignore et signo*). Међутим, у већем броју записа пише само *designo in pignore*, не спомиње се *signum*. Упор. бр. 322, стр. 118.

(32) Упор.: Чремошник, *Списи*, текст бр. 843.

(33) Дубровачки Статут, VII, 65 — исто и Статут Венеције, III, 421, одредба из 1255. год.

ствари трећих лица (Ст. V, 31, 10, и 11). Слична одредба, која одговара преторовом едикту *de invecitis et illatis*, може се наћи и у многим другим статутима градова на јадранској обали (34). Ако се продаје заложена или у закуп дата непокретна ствар, Статут регулише права лица, које је обрађивало заложену или закупљену земљу односно права и обавезе станара куће (Ст. V, 31, 1—3). Миразна добра муж не може залагати (IV, 1, 13) а ако је странац дао апгати, дозвољено му је, за разлику од права која у том случају имају дубровачки грађани, да предате му непокретности отуђује и залаже (Ст. III, 46, 14).

Намеће се питање зашто заложно право није нашло више места у Дубровачком статуту, поготову када се има на уму да многи други статuti, па и знатно мање развијених комуна, као што је, нпр. била Будва, регулишу ту установу готово у потпуности (35). Значајно је да ни велики дубровачки правник Франђо Гундулић у својим индексима уз Статут уопште нема одредницу *pignus* (36). Могло би на први поглед изгледати да заложно право и није имало неку значајнију примену у дубровачком праву старијег периода. Међутим, дубровачки статут оставља многе институције имовинског права, безмало читаве области нетакнуте и прелушта њихово регулисање обичајном праву, па је то био случај и са заложним правом. И доиста, канцеларијске и нотарске књиге показују да је оно у свакодневном правном животу имало значајну улогу. У недостатку законских прописа оно је примењивано у различитим облицима и са разним модалитетима, пружајући шаролику слику која указује на то да ни правила обичајног права нису била чврсто одређена; другим речима, у том слободном простору који је Статут оставио примени обичајног права могла су се користити како правила старог неписаног права различитог порекла и садржине, тако и правила реципираног римског права. У правном животу, односно у изворима овог периода, могу се наћи и случајеви залогe и хипотеке подвргнути правном режиму предвиђеном у Јустинијановом праву, а и облици који се не би могли објаснити категоријама римског или савременог права. Заложно право могло се установити у виду купопродаје са правом откупа, као антихреза са или без одбијања вредности убраних плодова од износа дуга и камата, или као залога која служи као замена за предмет потраживања (тзв. *Ersatzpfand*). Поверилац често има права да бира да ли ће заложену ствар задржати или продати, има права да продаје без уобичајеног поступка и лицитације, а могући су и други модалитети.

4. Свим овим начинима залагања ствари заједнички су, у ствари, једино иста сврха, и служење реалном обезбеђењу повериоца, као и то што су повериочева права акцесорна. У настојању да их прупишемо тако да у њиховом приказу пружимо слику што ближе оној коју пружају извори, нисмо издвојили случајеве регулисане римских правом од осталих, већ смо се прво задржали на купопродаји са правом откупа, а све остале случајеве поделили на две групе, према томе да ли дужник даје повериоцу заложену ствар у државину или је задржава у свом поседу. При томе се без обзира на изворну терминологију служимо на-

(34) За Сплит в.: А. Цвитанић, *Правно уређење Сплитске комуне*, Сплит, 1964, стр. 132 и 149 (Ст. I, 6, 28). За Задар, Шибеник, Паг и друга статутарна права у Далмацији в. А. Маргетић, *нав. дело*, стр. 95.

(35) Упор. Ж. Бујуклић, *нав. дело*, стр. 138—142.

живима „залога“ или „ручна залого“ ако поверилац има државину покретне или непокретне ствари, а „хипотека“ ако је нема. Код разматрања ручне залого, због великог броја забележених случајева у сачуваном изворном материјалу и постојећих варијанти у правном режиму, одвојили смо, прегледности ради, ручну залогоу чији је предмет покретна ствар, од залого на непокретностима.

III. КУПОПРОДАЈА СА ПРАВОМ ОТКУПА

5. Пракса да се заложно право устави у виду купопродаје са правом откупа није специфичност дубровачког права, већ је била позната и у другим средњовековним правима, у јужној Француској, у француском делу данашње Швајцарске и у једном делу Италије (37). Кредитни посао, обично зајам, обезбеђен залогом, закључује се као купопродаја са правом откупа; ствар се одмах и продаје, тако да цена представља зајам или дуг настао по неком другом основу, а „купљена“ ствар је залогоа коју дужник има право да откупи, што значи да се испуњењем обавезе она враћа дужнику. С обзиром да се ствар продаје, могло би се извршити и поређење са староримском фидуцијом, али је сличност између средњовековне купопродаје са правом откупа и римске *fiducia creditore contracta* само привидна, и то не само због разлика у праву које стиче „купац“, већ и због различитих правних схватања која леже у основи ових институција. У средњовековној купопродаји са правом откупа поверилац је куповином ствари обезбеђен према трећим лицима, јер има јак основ држања ствари и нотарску карту да га докаже, али продајом не стиче и право располагања, већ тек ако купац у предвиђеном року не откупи ствар. Овакав начин залагања је, као и римска фидуција, последица неразвијености заложног права као стварног права на туђој ствари, а истовремено и недовољне правне сигурности у доба када је Дубровник био тек на почетку свог економског и друштвено-политичког успона.

У дубровачким изворима има мало података о овој устави, што такође указује на њену старину. Неки текстови садрже само иницијале на основу којих се може претпоставити да је у питању залого, а не обична купопродаја. Тако је у једном примеру продата кућа за 5 перпера под условом (*cum hac conditione et pacto firmato inter eos*) да је купац дужан да продавцу кућу врати ако му он у року од 5 месеци врати тих 5 перпера (*D. C. VI, 28'/2*). Кратак рок, мала цена и речи „вратити тих 5 перпера“ и „вратити кућу“ указују на то да се радило о зајму и залози. Одјек оваквих продаја са правом откупа, које су у старијем периоду вероватно биле чешће, могла би бити и терминологија у нотарским белешкама о поступку који је вођен пре продаје заложене ствари. Ту пише да је општински гласник позвао дужника да од заложног повериоца „тражи“ (*exigat*) заложену ствар, иначе ће бити

(36) Апарат Франа Гундулића уз рукописе Дубровачког статута рецензије Е. објављен у књизи: В. Божић — К. Јиречек, *Liber Statutorum civitatis Rhagusii*, Загреб, 1904, стр. 251 и даље. Посебно списак *Indices* на стр. 332.

(37) *Révisé historique de droit français et étranger*, Парис, 1986. број 4 — сажетни реферата поднетих на скупу „Journée d'histoire de droit“ у Лозани у мају 1986. А. Маргетић, *нав. дело*, стр. 94 напомиње да је и у старом хрватском и хрватско-угарском праву „залагање врста отуђивања на одређено време“.

изложена продаји, а понекад пише да дужник треба да откупи ствар коју је дао у залогоу (*quod redemit... datam in pignore*).

У веома ретким примерима постоји податак који сведочи да се заиста радило о залози, а не о обичној купопродаји са правом откупа. У једном случају то је речено тек у једном дошњијем документу о истој ствари:

„Према нотарској исправи сачињеној 8. IX 1295 види се да је Леонарда К. продала сину Мати виноград и земљиште које је непосредно пре тога купила од Томазине, ћерке проломагистра Паске. Продаја се врши зато да би се добио новац за исплату остатка цене Томазини, и то под условом да када год Леонарда врати цену од 191 перпера коју је добила од Мате, он је дужан да јој врати виноград“.

У исправи је употребљен термин *vendidit*, продала је, али су из купопродајне формуле изостављене речи да има права да чини што хоће са купљеним виноградом („*et de ipso velle suum facere*), што значи да и није пренета својина. Рок за откуп је мајчина смрт, право откупа имају и купчева браћа, али после мајчине смрти виноград наслеђују заједнички. На рубу пише да је Мате платио Томазини, првом продавцу, 204 перпера D. C. III 53).

Тридесет година касније овај исти виноград био је предмет спора између Матине удовице и извршиоца тестаментa његовог покојног брата. Она у тужби тражи да јој се из продајне цене тог винограда исплати 136 перпера колико је покојни Мате узео од њеног мираза да би платио цену Томазини, да је зато добио од мајке у залогоу (*in pignore*) речени виноград, а на истом она је добила хипотеку за новац узет из мираза (*vinea erat mihi obligata et upothecata*). Тужени одговарају да је заоставштина већ била подељена, али је суд пресудио у корист удовице (*Div. Not. IV, 78*).

За нас је значајно то што се купопродаја, документована нотарском исправом и у исправи тако и названа, сада назива *pignus*, а хипотека својим правим именом.

Из ових докумената се јасно види чињенично стање: мајка није имала новаца да плати виноград, узела је на зајам од сина 191 перпер, што је представљало већи део цене, а он је од мираза своје жене узео већи део те своте, 136 перпера. Рок за враћање зајма сину је неодређен, до смрти мајчине, али ако она до тада не „откупи“ виноград, виноград улази у заоставштину. Међутим, женина хипотека је остала и била је реализована после 30 година. „Својина“ сина који је виноград купио за 191 перпер и није била својина, јер није имао право располагања.

У литератури се овакве купопродаје тумаче и као начин прикривања камата односно антихресе. У Дубровнику је, као што ће се видети, антихреза била допуштена и распрострањена правна установа и није било потребе да се прикрива. Зато би се пре могло рећи да је у Дубровнику купопродаја са правом откупа у функцији залого постојала у старијем праву као одраз настојања да заложни поверилац добије што потпунију правну и фактичку власт на заложеној ствари, што се на овај начин најбоље постиже (38). Почетком XIV века, уосталом, она нестаје из дубровачких извора и тиме, сигурно, и из праксе.

(38) Ту је, уосталом, примењен исти принцип као и код антихресе: коришћење заложене ствари има за сврху да замени камате, о чему ће дошње бити речи. Због тога се заложена ствар, после неодређеног времена, откупљује за исту цену.

IV. ЗАЛАГАЊЕ ПОКРЕТНИХ СТВАРИ

6. Покретне ствари су обично даване у ручну залогу, док је хипотека на покретним стварима установљавана по правилу само ако су оне замениливе. Уговор о залози је био реалан контракт, и у пракси је било довољно да се странке споразумеју о роковима и другим модалитетима и да се ствар преда. У књизи *Praecepta rectoris* (Наредбе кнеза) забележен је низ случајева о примени уобичајеног поступка који претходи продаји заложене ствари, а јасно је да поверилац нема никаквих писмених доказа, што значи да је уговор био усмен и реалан. У једном спору између хипотекарног повериоца и повериоца који је имао ручну залогу, и то на стварима велике вредности, поверилац са ручном залогом доказивао је како своје потраживање тако и заложно право судском заклетвом (39).

Поред тога, уговор о залози бележен је и у нотарску књигу или је сачињавана нотарска исправа. При томе је забелешка, односно нотарска исправа сачињавана на два начина: или је њена главна садржина залагање, ствари, уз навођење правног основа потраживања које се обезбеђује, или је садржина исправе правни посао из кога проистиче потраживање, а уговор о залози чини само посебну клаузулу главног уговора. При томе се наводи или да је залога већ дата (*dedi in pignore*) или се дужник обавезује да ће дати залогу. На пример:

Маринус де Гама изјављује да је Паску Драњини дужан 27 перпера „*et propter hoc dedit in pignore ispi Pasque*“ три бурета црвеног вина (40).

У једном уговору о куповини дасака у Улцињу продавац се обавезује купцу, који је из Венеције, да ће му по приспећу у Улцињ дати „*pignora de auro et argento*“ (залогу у злату и сребру) као обезбеђење да неће претрпети никакво насиље од стране Албанаца и Срба (41).

Давање залог може дужнику наложити и суд, или му то може наредити кнез. Једном посреднику у продаји коња велике вредности (продавац је бивши дубровачки кнез а купац босански бан, цена 300 перпера) кнез је наредио посреднику да ако намерава да коња изведе ван Дубровника мора да остави залогу (42). У једној арбитражној пре суди арбитра три налажу дужнику да у року од 5 дана преда тужиоцу „*bona pignora mobilia valentia dictos 150 perperos*“ (43).

Залагање покретних ствари вршило се и за обезбеђење вануговорних обавеза. За одлазак суда на лице места обе странке су морале

(39) *Div Not. IV, 41.*

(40) *D. C. IV, 172.* Уместо *dedi in pignore* некал пише *dedi et assignavit*, и то по правилу када се у залог даје роба која се не може предати из руке у руку (већ *longa manu*), као што је жито приспело бродом (*D. C. XVIII, 16/1*) или вино ускладиштено на одређеном месту (*D. C. IV, 37/2 — Ursacius . . .*). У неким текстовима пише само *habeat in pignore*, што значи да већ држи — неко време — заложну ствар: *D. C. IV, 28/1.*

(41) Чremoшник, *Извори*, бр. 287. Овде се обезбеђује будућом залогом обавеза продавца да омогући купцу миран и без ризика пријем продате робе. Међутим, то је допније превично и замењено Јамством, из разумљивих разлога — ако би купац био опљачкан у Улцињу, одузета би му била и залого!

(42) Г. Чremoшник, *Извори*, бр. 351.

(43) *Div Not. IV, ф. 28—28'*. Овај спор је значајан и због других података које пружа, јер се види јасан утицај решираног римског права. Басилно де Басиано, вероватно из Котора, потраживао је по нотарској карти из 1322. године од Нада де Соренто, познатог дубровачког трговца, 700 перпера. Они су 24. јуна 1324. закључили уговор о арбитражном суђењу, за који у документу пише *compromissum*. Поред тога употребљени су и други римски термини: *stipulatio, promittere*, а на крају клаузула о рентунцијацији одредаба Статута и обичајног права, која је карактеристична за исправе састављене у складу са правилима *ius commune*.

да предају оуду залогоу у покретним стварима, што би одговарало полагању судског депозита данас (44). Залого се давала и као обезбеђење да ће бити надокнађена штета: у једном примеру била је опљачкана роба дубровачког трговца у Стону, па су жупан и неколико људи дошли у Дубровник и дали *pignora* да ће штета бити надокнађена (45).

Није редак случај ни да дужник приликом извршења обавезе један део плати у новцу, а за остатак, вероватно на основу нагодбе са повериоцем, преда залогоу. Тако је цена једне куће од 500 перпера била плаћена „*in denariis et pignoribus*“ (46). Ово је чешће бивало приликом давања мираза, о чему ће бити речи доцније.

7. Предмет залого су обично ствари од злата, сребра, овиле и друге вредне ствари (47), али неретко и заменљиве ствари, со, жито и вино (48). Док су со и жито залагани у цаковима или, понекад, као товари на барци, вино је залагано не само у бурадима, већ и оно које ће тек приспети од будуће бербе (49), што значи да се у залогоу давала будућа ствар, а то више и није ручна залого, већ би се пре могло рећи да се ради о хипотеци. За разлику од Котора, где има примера да је у залогоу дат слободан човек (дужникова кћи) (50), у Дубровнику тога нема (51), али су у залогоу давани и робови (52). У једном случају у залогоу је дата ропкиња за дуг од 4 солида на две године; у уговору је речено да она за то време мора да ради све што јој залогопримац наложи, а после две године она је дужна да му исплати тих 4 солида и тада ће бити слободна (*vadat libera et franca in perpetuum*) (53). „Заложена ствар“ у овом случају својим радом отплаћује камате, а новац не враћа залогодавац већ ропкињу која се тиме откупљује, па је цео овај случај мало необичан. Вероватно се радило о томе да је власник пристао да своју ропкињу ослободи уз откуп, што у оно време није било неуобичајено, али су њој недостајала та 4 солида, па је новац власнику роп-

(44) Г. Чremoшник, *Списи*, бр. 190.

(45) Г. Чremoшник, *Извори*, бр. 29. С обзиром да Стон те 1280. године још није био дубровачка територија, могло би се помислити да се радило о репресалијама. Међутим, у тексту пише *de rebus accertis pro pignora occasione dicte robarie*, о стварима примљених у залогоу поводом те плачке, што указује на добровољно давање и примање залого да би се обезбедила обавеза накнаде штете. Напротив, терминологија у записима бр. 6, 11 и 19 у истој књизи, у којима је реч о плачки Дубровчана у Улцињу, показује да су *pignora* значила репресалије.

(46) Чremoшник, *Списи*, бр. 181.

(47) На пример, *D. C. IV, 28/1* — злато (*exagia auri XII*), *D. C. V, 86/2* — два велена појаса од платна, *D. C. V, 102'* — свила, *D. C. IV, 54'/1* — сребрни појас, Чremoшник, *Извори*, бр. 364: појас са драгим камењем (*una zola*).

(48) Со утоварена у барку — *D. C. V, 102/2*. Жито је заложено у једном случају на основу нагодбе између повериоца Марка Сирана из Венеције и Јанка Чурче, учињене пред судом; Јанко је, у име свога брата Матије, био обавезан да повериоцу преда у залогоу 500 стари жита које је управо био довежено у Дубровник, с тим да га поверилац држи (*tenebit dictum frumentum*) два месеца и затим, уколико не буде намирен до тога рока, прода — *D. C. V, 15'/2* (1312. год.).

(49) Наводимо неколико случајева у којима се видно залаже у бурадима: обезбеђење регреса јамцу — половина 2, бурета вина (*D. C. IV, 37/2*); за зајам од 1 перпера заложено је неки Илија једно буре вина, а за дуг од 28 перпера Марија де Гама заложено је 3 бурета вина (*D. C. IV, 35/2* и *DC IV 17/2*). Дамјан Б. залаже за 12 перпера једно буре вина које држи на Пељешцу, и све вино од будуће бербе (*D. C. IV, 31/5*; слично и у задужници *D. C. V, 86'/1*. О залагању вина из будуће бербе — в. подробније код хипотеке.

(50) Мауег, *Которски споменници II*, бр. 383.

(51) У исправи издатог 1184. године у Дубровнику (објављена у *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae II* (Загреб, 1904) пише, додуше, да је отац заложено свога сина (*impignoravit*) за пет розата на 10 година самостану Св. Бендикта с тим да верно служи и обавља све послове који му буду наложени. Међутим, сматрамо да ове није била у питању залого, већ предаја дечака у службу самостану, а реч *impignoravit* употребљена је у исправи да би се указало да није реч о продаји детета нити о локацији (*locavit*) — његов положај је између положаја роба и најамног радника. Упор. и Л. Маргетих, *наведено дело*, стр. 10.

(52) *D. C. II, 7'/3*.

(53) Чremoшник, *Извори*, бр. 40.

књиге позајмљен и тиме он више није имао никаквих права према њој, а залогодавац по наплати свог потраживања није више имао коме да је врати. Уговор је, према томе, закључен у корист ропкиње.

У једном случају предмет залогe било је 5 крава. Случај је посебан због тога што су краве већ биле у поседу повериоца који их је држао на основу уговора о испаши. Када је власник крава остао дужан лицу које је краве имало на испаши он се у виду нотарске исправе обавезао да ће дуг исплатити, а у залогу даје те краве. Залогопримац је тиме краве почео да држи по два основа: по уговору о испаши и као залогу (54).

8. У расположивој грађи нисмо могли да нађемо поуздане доказе на основу којих би се могло утврдити да ли је поверилац смео да употребљава заложену ствар. До одређених закључака може се доћи само посредним путем. За разлику од уговора о залози непокретних ствари, код којих дужник обично овлашћује повериоца да користи заложену ствар и убира плодове (антихреза), при залагању покретних ствари таквих уговорних клаузула нема, изузев у случајевима у којима се залажу робови. Из чињенице да дужник посебно овлашћује повериоца да користи заложену ствар, могло би се закључити да он нема права да то чини ако га дужник није овластио. Код залагања покретних ствари тешко је и замислити да би обичаји дозвољавали повериоцима да употребљавају сребрне токе, златом опточене хаљине и појасеве, свилу и друге вредне ствари а ако су предмет залогe биле потрошне ствари, њихова употреба је у противности са основним правилима о залози. У току једног спора заложни поверилац је изјавио да не зна шта има у цаковима који су му дати у залогу (*Div. N. IV, 41*). Све ово показује да заложни поверилац није смео да употребљава заложену ствар уколико му дужник није то изреком дозволио.

Нисмо нашли податке о одговорности заложног повериоца за оштећење или пропаст заложене ствари. С обзиром да је у неким случајевима састављана нотарска исправа којом се констатује да је поверилац вратио заложену ствар (55), могло би се претпоставити да је то значило и да је сачувао у стању у коме је примио, што би указивало да је његова одговорност била приближно иста као и римска *culpa in custodiendo*. Ризик за пропаст (нескривљену) ствари помиње се у неким случајевима када је предмет залогe вино. Ту се уговара да ће ризик сносити залогодавац, односно дужник (56), што нам се чини и нормалним, с обзиром да је вино роба подложна кварењу, а са друге стране то упућује на закључак да је у случајевима где такве уговорне клаузуле нема ризик сносио залогопримац.

9. Ако дужник није о року испунио своју обавезу, примењиван је посебан поступак који је претходно продаји заложене ствари. Повери-

(54) *Deb. Not. III, 69*. — Дуг је потицао из обавезе накнаде трошкова за издржавање једног коња који је био на чувању код сељака који је држао и краве по уговору о испаши.

(55) Признанице су издаване на захтев повериоца. У њима пише да је дужник „откупно“ ствар која је била у залози (нпр. Клане Дерчић откупно је свој сребрни појас — *Div. Not. IV, 110*). У другим признаницама пише да је дужник примио ствари од повериоца ((Чремошник, *Извори*, бр. 111 и 364). У свим признаницама пише да их дужник више не може тражити од повериоца.

(56) Маринус де Гама дао је у залогу које се налази у подруму неке Агапе, која изјављује да ће га убудуће држати за повериоца *par manu dicti Rabore*, а вино остаје на ризик и срећу Маринову (*et dictum vinum debet morari ad risicum et fortunam dicti Marini*) — *D. C. IV, 17/2*. Слично и *D. C. IX, 104/2*.

лац се морао обратити кнезу, који је наредио општинском гласнику (*preco communitis*, телал) да zaloжену ствар однесе дужнику, покаже је и нареди му да је тражи (*debeat exigere*) или, понекад, „откупи“ (*redimere*) од дужника у року од 8 дана, иначе ће ствар бити продата. То је бележено у канцеларијске књиге или као наредба кнеза (57), или као већ обављен поступак општинског гласника (58).

Уколико дужник одговори да не може да „откупи“ односно речима *debeat se tenere ad pignus*, односно не одговори ништа, али и не испуни своју обавезу према повериоцу, заложена ствар је продавана на лиценцији, што је такође бележено у књигу (59). Ако је ствар била продата за већу цену, разлика је враћана дужнику (60); често је продавана за цену која је једнака потраживању, а дешавало се и да је постигнута и мања цена (61). Може се само претпоставити да је у том случају дужник остајао у обавези за разлику између постигнуте цене и висине потраживања.

Не може се утврдити када је овај поступак уведен у старо дубровачко право. Слични поступци примењивани су и у правима неких италијанских градова тога доба (62), а он има доста заједничких елемената са продајом залогe у Јустинијановом праву. Међутим, за дубровачко право карактеристично је то што се дужник не позива да испуни обавезу, већ да од повериоца тражи заложено ствар или да је откупи. Иако је ова разлика у односу на поступак у савременијим правима више формална него суштинска, наредба дужнику да тражи своју ствар показује да су још увек постојала стара правна схватања према којима се залагање ствари врши у виду њене продаје са правом откупа; она су сада измењена утолико што дужник више нема право да откупи заложено ствар, већ је то његова обавеза.

Овај поступак примењиван је само ако странке нису уговориле нешто друго. Дужник је у уговорима давао овлашћења повериоцу да на одређен начин поступи са заложеном ствари ако обавеза не буде испуњена у року, примењујући различите, очигледно већ устаљене клаузуле, које се у општини своде на две могућности: поверилац може сам да прода ствар, без икаквог претходног поступка и интервенције дубровачких власти, или се уговара да он може ствар да задржи за себе.

Поверилац је стицао право да сам прода заложено ствар клаузулама *sine presentatione possit dictum coproganum vendera* — може ре-

(57) Ове забелешке у форми наредбе кнеза вршене су у књиге *Præcepta rectoris* (наредбе кнеза), и, то у почетку редовно, што показује чипњеница да се код канцелара Томазина де Савере у књигама из година 1280—1282. може наћи само један такав упис (Чремошник, *Списи*, бр. 168).

(58) У доцнијој пракси ове забелешке су уношене у било коју књигу, и то обично као већ обављени поступак по формули... *preco communitis de præcepto domini comitis retulit se præcepisse* (дужнику) *quod infra dies octo debeat exigere* (ствар) — а (име повериоца) *prg pp.* (сума) (*et si non exigeret quod venderetur* (D. C. IV, 54/1). Формула варира само утолико што понекад пише прво да је гласник показао заложено ствар (*praesentasse*), па му онда наредио да је искупи, иначе ће бити продата. Наводимо неколико примера: D. C. IV, 34/1, D. C. V, 15', D. C. V, 116, *Div. Not.* VI, 30/2 ита.

(59) Забелешка да је ствар продата *ad incantum*, на лиценцији, налази се често одмах уз забелешку да је *preco* био код дужника. Тако у D. C. V, 29/1 пише да је 15. децембра *preco* показао дужнику ствар заложеноу за дуг од 5 перпера мање 2 гроша, а 29. децембра дописано је да је она продата за 5 перпера и 18 фолара.

(60) На пример, *preco* је 14. октобра наредно неком Марину да искупи ствар заложеноу за 10 перпера, продаја на лиценцији обављена је тек 10. децембра, постигнута је цена од 18 перпера, па је 25. децембра забележено да је 8 перпера враћено дужнику (D. C. V, 82).

(61) На пример, ствар заложена за 9 перпера продата је за само 6 перпера и 8 гроша — D. C. V, 87/2.

(62) P. S. Leicht, *Storia del diritto privato*, Милано, 1948, т. III, стр. 86.

чени копоран продати без презентације, тј. интервенције општинског гласника односно кнеза (63) или *possit vendere ad suam voluntatem*, може продати по својој вољи (64). У овим случајевима поверилац вероватно није био дужан да обрачуна цену коју је добио за ствар са потраживањем, што закључујемо на основу тога што је у другим примерима то било изричито уговорено. У неким уговорима пише да ако цена буде виша, поверилац ће морати да врати разлику, а ако буде мања, дужник остаје и даље у обавези за ту разлику; у другим случајевима то није речено тако јасно, већ само *habeat potestatem vendendi et satisfaciendi sibi de suo debito* има права да прода и да наплати своје потраживање (65).

Странке су уговарале и неку врсту *lex commissoria* тако што је поверилац добијао широка овлашћења да по истеку предвиђеног рока може ствар да задржи за себе, да је прода, отуђи, заложити и чини са њом што год хоће (66). У другим примерима формулације су краће — поверилац се овлашћује *ad faciendum de ea res ad suam voluntatem pro predicta pecunia*, да чини са том ствари што хоће (67). Ово показује да су код оваквих уговора о залози примењена старија правна схватања, према којима поверилац добија залог у замену за оно што је дао дужнику. Поверилац већ у тренутку закључења уговора (предајом новца и предајом залог истовремено) стиче право располагања, и то под негативним одложним условом — ако дужник у предвиђеном року не врати новац. Он заложену ствар држи прво привремено, док не добије оно што потражује, а затим за стално, ако то не добије, и има је *pro predicta pecunia*, за речени новац, као што пише у документима. Овакво схватање залог као замене за потраживање (*Ersatzpfand*, залог надоместак) постојало је и у другим средњовековним правима (68).

(63) Нпр., Марица, удовица Богдана и њен син Божа дали су у залог за дуг од 8 перпера копоран опточен сребром уз цитирану клаузулу (*D. C. V, 31^{1/2}*). Слично и у задужници (*Div. Not. IV, 21/1*).

(64) На пример у једном случају дата је залога јамцу као обезбеђење да ће му бити исплаћен регрес, с тим да са заложеном ствари може да чини што хоће ако регрес не буде исплаћен (*D. C. IV, 37/2*). У другом примеру речено је да може или да прода заложени појас без суда, или да чини *ad voluntatem suam*, шта хоће, са тим појасом (*D. C. V, 80^{1/1}*).

(65) Нпр., Лука де Бона продао је Илији Фуски 3 бурета вина и овластио га да у случају да дуг не буде исплаћен о року сам прода то вино, с тим да ако цена буде већа, вишак врати, а ако буде мања, дужник је у обавези да му разлику надокнади (*D. C. V, 113¹*). Слично и *D. C. V, 90/1*. Међутим у неким уговорима изричито пише да поверилац задржава новац који добије продајом заложене ствари и може да прода како хоће. За уговоре у којима пише да има право да прода *et satisfaciet sibi* види Чремошњак, *Извори*, бр. 374.

(66) *Div. Not. IV, 110; D. C. VI, 170/2*.

(67) На пример, тако је овластио свог поверноца Марин Пабора дајући му у залог барку вина (*D. C. IV, 42^{1/4}*).

(68) Упор. примедбу бр. 37. За дубровачка схватања посебно је илустративан следећи уговор: Стојан Черетић је 27. X 1313. дао у залог Урсанију де Церва 6 бурди вина за дуг по нотарској карти из 1311. године с овлашћењем да га поверилац може одмах продати без суда или чинити са њим шта хоће. Залога је дата после две године, и очигледно се ради о нагодби између дужника и повериоца, али овлашћење повериоцу да одмах изврши продају лишвава залог њеног битног елемента, права дужника да испуни обавезу и добије натраг заложену ствар. Иако у уговору пише *pignus*, очигледно је да је у питању *datio in solutum*. поверноца, иако то у исправн није речено. Међутим, нејасно је то што пише да се вино даје *in pignore*, у залог, а не спомиње се у ком року треба дужник да испуни своју обавезу и тиме стекне право да му залага буде враћена, већ, напротив, поверилац се овлашћује да вино одмах прода. То значи да и није дата залага, већ се ради о испуњењу обавезе путем *datio in solutum*. У нотарској карти пише *pignus* вероватно због тога што су своју нагодбу странке тако назвале, сходно својим схватањима о функцији залог као замене за потраживање, и нотар бележи оно што су странке тражиле.

V. НЕПОКРЕТНЕ СТВАРИ У РУЧНОЈ ЗАЛОЗИ

10. Уговор о ручној залози непокретних ствари закључиван је на исти начин као и када оу залагане покретне ствари, али је по правилу бележен у нотарску књигу или је издавана нотарска исправа, јер се радило о оптерећењу ствари за чији је правни промет била предвиђена писмена форма *ad probandum*. Нисмо нашли податке о залагању непокретности без писмених доказа, мада оу, као што ће се видети, непокретности могле бити оптерећене хипотеком простим споразумом странака. Ово би се могло објаснити правилом да је у старом дубровачком праву лице које држи непокретност морало имати и доказе о праву на основу којег је има у поседу.

Приликом закључивања уговора утврђивана оу различита права и обавезе странака, тако да сачувани извори откривају веома шаролику правну праксу.

Врло често уговарана је антихреза. Ова стара установа, позната још у римском посткласичном праву, била је раопрострањена у многим нашим приморским крајевима још у предстатутарно доба, да би је затим неки статутуи ограничавали или забрањивали (69). Дубровачки Статут то не чини, али прописујући да они који су обрађивали зложену земљу у случају њене продаје имају право на део плодова и накнаду трошкова (Ст. V, 31) има сигурно у виду и заложне повериоце, што би значило да прећутно допушта антихрезу (70). То је била установа старог обичајног права у Дубровнику и примењивана је и пре него што је 1288. године законом забрањено давање новца на зајам са кама том (Статут, VIII, 27). У то рано доба и није било потребно да се антихрезом прикривају камате, што се иначе у литератури наводи као основна сврха антихрезе. Чини се да се правна схватања о антихрези у старом Дубровнику подударају са схватањима у Котору, где у исправама из почетка XIV века у којима се бележи залагање непокретности често пише: *quod denarii non habeant lucrum nec terrae affictum* — нека од новца нема добити нити од земље закупштине (71). Моргуће је да је касније антихреза добила и функцију прикривања камата, али се то може претпоставити само за неке случајеве који су забележени у сачуваном архивском материјалу.

У дубровачкој пракси антихреза је уговарана са различитим модалитетима, што је зависило, изгледа, од врсте главног уговора и од односа уговорних страна. Заложни поверилац који користи зложену ствар и убира плодове у већем броју случајева није имао никаквих обавеза, у другим случајевима био је дужан да плаћа дажбине или закупштину која је по правилу мања од уобичајене, некад чисто симболична,

(69) За статуте истарске регије упор. Маргетић, *нав. дело*, стр. 92. За Булву, Ж. Бујуклић, *нав. дело*, стр. 137. О антихрези у сплитском и задрском статутарном праву упор. А. Цвитанић, *нав. дело*, стр. 131—132. У Трогиру је антихреза била прво дозвољена, па 1496. године забрањена (Ст. III, 141).

(70) Судска пракса је признавала уговорну антихрезу, при чему није битно да ли је то чинила зато што се ради о установи старог обичајног права или само о пружању заштите уговорима састављеним у форми нотарске исправе. На пример, у спору између Ларенција Бернше, који је 1284. године добио у залогу виноград са правом плодоуживања и туженог залогодавца који га је ометао у поседу, суд је 1285. године донео пресуду којом констатује да тужилац има права да ужива виноград и забрањује туженоме да у тај виноград улази (D. C. II, 54').

(71) Упор. А. Мауер, *Которски споменици II*, бр. 136, 168, 175, 204 и други. Истовремено су закључивани и уговори о залагању непокретности под другачијим условима: са обрачунавањем плодова и одбијањем од пута, без права коришћења и хипотека.

а само изузетно било је предвиђено да се вредност плодова одбија од износа потраживања.

11. Право плодоуживања без икаквих ограничења добио је заложни поверилац по правилу онда када је залога давана да би се обезбедила исплата мираза, у целини или делимично. Тада је увек састављана нотарска исправа, и то као исправа о миразу, или као признаница на примљени мираз, или као исправа о залагању; предмет је најчешће био виноград или земљиште и виноград, а антихреза је установљавана речима: *quod dictus... habeat et possideat dictam vineam cum suis pertinentiis in pignore et vinum et omnes fructus sibi habeat* — нека именовани (зет) има и поседује речени виноград са свим припатцима као залогу, и вино и сви плодови нека буду његови (72).

Имућнији Дубровчани су се, изгледа, такмичили ко ће дати већи мираз; он је обухватао опрему, скупоцени накит, одећу, злато, служавку, неколико стотина, па и до 1.000 и више солида, а све уз клау сулу *secundum consuetudinem Regusii*. При томе је долазило понекад до сложених померања имовине у породици: у једном случају мајка је заменила свој виноград на Умбли са виноградом њене кћери који је био у Жупањи, па је тај виноград у Жупањи продала другој кћери за 400 солида да би тај новац дала у мираз трећој кћери (73). У једном другом случају, када се зет није задовољио залогом, већ је тражио новац, мајка је новац позајмила од своје удате кћери (700 солида) и њој дала у залогу виноград свог покојног мужа, уз обавезу да јој надокнади трошкове ако буде на земљишту, такође датом у залогу, садила винову лозу (74). Уговори којима се залажу непокретности зету ради обезбеђења исплате мираза обично су били на неодређено време, што је могло до траје годинама. У једном примеру мираз је дат 1268. године, са залогом за неисплаћени део мираза у износу од 300 солида. Тек после 13 година, 1281. године, виноград је продат и зету је исплаћен заостатак од 300 солида (75). Ребе је на исти начин и у исте сврхе залагана кућа (76).

Када се непокретности залажу због неисплаћеног мираза у питању су обичајно-правна схватања о миразу и о антихрези па се не би могло рећи да се ради о зеленашким правним пословима. Плодоуживање на заложеној ствари даје сигуран приход, што је сврха мираза, и тај приход замењује добит који би се можда добио од новца добијеног у мираз. Међутим, антихреза се установљавала и када основ потраживања није био мираз, и у тим случајевима се називу често сурови односи и зеленашење. У једном примеру поверилац је прво био уведен у целокупну имовину дужника *pro aptagi in duplum*, па је затим учињена нагодба и дужник је требало да плати још 34 солида; за обезбеђење тог потраживања поверилац је задржао у залози један део винограда

(72) Чremoшник, *Списи*, бр. 365, 413, 424 и други. Карактеристична по опширности уговора је илбревијатура *Div. Not.* IV, 15.

(73) Чremoшник, *Списи*, бр. 551, 552 и 554.

(74) Чremoшник, *Списи*, бр. 719. Мираз даје Вукосава Крушић, ћерка кнеза Андрије Хумскога.

(75) Чremoшник, *Списи*, бр. 562, 565 и 566.

(76) Нпр., Чremoшник, *Списи*, бр. 533. Кућа је ребе давана у залог због мираза, а чешће због зајма; ради се о сиромашним грађанима који и немају других вредних ствари, ради се заиста о зеленашким уговорима и антихрезом се битно погоршава положај дужника. Антихреза је обично установљавана речима: *sine affectu*, поверилац станује без плаћања закупнине (D. C. IV, 161' и многи други записи).

са правом плодоуживања на неодређено време, док обавеза не буде испуњена (77). У другом примеру се брат задужио код брата за 1.000 солида, заложив му на мање од месец дана *totam partem bonorum meorum mobilium et stabilium* („сав мој део покретних ствари и непокретности“, значи да се још нису били поделили), са тим да ако му у том року не врати позајмљени новац, почињу тећи камате од 5/6 и поверилац држи сву ту имовину *in pignore* док дужник не испуни своју обавезу (78). Мајка, која није имала од чега да живи, уз дозволу кнеза, заложила је својој кћери кућу свог покојног мужа за 50 солида, задржавши за себе право да станује у једној собици у тој кући (79).

Приход од заложене ствари могао је бити и унапред утврђен. У једном случају дата је у залогу кућа за дуг од 13 солида, па је залогопримац ту кућу издао у закуп залогодавцу на 7 година уз плаћање закупнине у износу од једног перпера годишње (80). У једном другом случају, зет који није могао да врати цео мираз своје покојне жене, заложив је тасту свој дућан тако, што је таст имао право да убира закупнину од тог дућана, а после утврђеног рока почињу тећи и затезне камате од 5/6 (81).

12. Залогопримац је имао обавезу да учествује у плаћању дажбина, односно земљарине, понекад и у целом износу, или да плаћа закупнину, обично онда када је предмет залогне куће (82). Ако је закупнина неубичајено мала, може се рећи да се антихреза састоји у бесплатном становању у заложеној кући, а ако је, изузетно, у складу са уобичајеним закупницама које се и иначе плаћају, онда то више и није антихреза.

Поред овако уговоране антихресе, која одговара старијем дубровачком праву, могу се наћи и примери у којима су примењена новија правна схватања, у складу са учењима канонског права о недопустивости камата и антихресе, и која су у многим статутарним правима тога доба била и озакоњена. У Дубровнику су то само уговорне одредбе према којима се плодови које даје заложеност ствар одбијају од износа потраживања. Тако је 1282. године презбитер Панкрације дао у залог свој виноград с тим да залогопримац *ab hodie in antea doctam vineam habeat et teneat in pignore et totum vinum et fructus eius ... in debito suo debeat computare* — од данас па будуће има и држи у залози речени виноград и све вино и плодове дужан је урачунати у тај дуг (83).

(77) Чремошник, *Списи*, бр. 229.

(78) Чремошник, *Списи*, бр. 839. Сличан однос између браће која се још нису поделила а већ закључују међусобно зеленашке уговоре забележен је 1305. године: Маргаритус Удичиола даје брату у залог „свој део винограда тако да га брат користи и убира плодове све док дуг не буде враћен“ — рока нема. (*D. C. IV, 5*)/2). Овај уговор је од претходног мање суров утолико што нису предвиђене затезне камате, што није ни било могуће, јер нема рока.

(79) Чремошник, *Списи*, бр. 891.

(80) Чремошник, *Списи*, бр. 1100; упореди бр. 641.

(81) Чремошник, *Списи*, бр. 808.

(82) Заложни поверилац је био дужан да плаћа земљарину општини — не види се у ком износу: *D. C. I, 38*; *D. C. III, 64*/2; *D. C. III, 22*/3). У једном примеру уговорено је да заложни поверилац станује у стану који је добио у залог и да плаћа 1 грош годишње „као помоћ залогодавцу за плаћање земљарине“ — Чремошник, *Списи*, бр. 409. У другом случају плаћа се земљарина бившем власнику дрвене куће у којој станује залогопримац (Чремошник, *Списи*, бр. 494). Заложени поверилац *teneat et de ipse velle sicut faciat*, држи и са станом који је добио ради шта хоће, не плаћајући ништа док му дуг не буде враћен (*ibidem*, бр. 641). Закупнина од 1 гроша годишње за стан предаст на коришћење заложном повериоцу изгледа нам мала (*ibidem*, бр. 545). Међутим, закупнина од 1 великог динара годишње коју плаћа заложни поверилац за кућу дату му у залог изгледа нам доста великом да би се могло рећи да у том случају и нема антихресе (*D. C. I, 78*).

(83) Чремошник, *Списи*, бр. 869.

13. Случајеви у којима се залаже непокретност без клаузуле да је заложни поверилац овлашћен да ствар користи или да је користи и убира плодове су веома ретки. Тада је рок за исплату дуга обично кратак, а у неким случајевима се види да антихреза и није могла бити установљена, јер поверилац није из Дубровника (84).

14. У сачуваним изворима нема података о одговорности заложног повериоца за непокретност коју је добио у залогу. У неким уговорима предвиђено је само да је дужан да обрађује виноград *secundum consuetudinem Ragusii*, према дубровачким обичајима (85), а при залагању кућа дужник у неким случајевима преузима обавезу да ће кућу коју даје у залогу поправити или преуредити (86). Нема података о томе шта би било да заложена кућа, на пример, изгори.

15. Већи део уговора којима се установљава антихреза је закључиван на неодређено време, док дужник не плати оно што дугује (87). Када је предвиђен рок, он се обично утврђује као термин до кога дужник треба да испуни своју обавезу, али има примера и да је то рок *a quiet*, термин пре кога дужник нема права да тражи повраћај залог (88). Када дужник испуни обавезу и поверилац врати непокретност, могла је бити састављена и нотарска исправа у којој се то констатује, при чему се у њу уноси клаузула из купопродајних уговора о праву лица коме се непокретност предаје да је поседује и чини са њом шта хоће *in perpetuum* (89).

У случајевима у којима није предвиђен рок, поверилац нема права да тражи од дужника испуњење обавезе нити да прода заложену ствар; он је држи, користи и чека да му дужник плати када буде хтео или могао. Према римском или савременим правима, ту недостаје битан елеменат залог, право заложног повериоца да продајом ствари наплати своје потраживање (90). Међутим, у свим овим случајевима залога има другу функцију: она замењује потраживање и ту онда, према схватањима старог обичајног права, и није потребно одређивати када ће се та замена потраживање — залога поново извршити.

Ако је уговорен рок, заложена непокретност је продавана. Према одредбама уговора, то је обично чинио заложни поверилац, и то често *sine curia*, без суда (91). У проучаваном материјалу нисмо нашли податке о томе какав је поступак вођен ако те клаузуле у уговору нема; поверилац је вероватно преко суда опомињао дужника да испуни своју

(84) У једном случају зет је био са Корчуле, исправа је састављена 21. јануара 1281. са роком до 1. јуна те године, у залог су дати виноградни за мираз од 500 солида с тим да га зет може сам продати ако новац не буде исплаћен о року. Виноград је продала жена која доноси тај мираз и то већ 23. марта, а истога дана сачињена је и признаница да је исплаћен мираз од 500 солида (Чремошник, *Списи*, 426, 468 и 469).

(85) Чремошник, *Списи*, 413, 365, 460 и други.

(86) Чремошник, *Списи*, 409, 545, 641. У једном случају вођен је и спор због тога што залогодавац није на време извршио адаптацију заложене куће (Чремошник, *Списи*, бр. 65).

(87) То је клаузула која постоји у већини докумената у којима залогопримац добија плодуживање на заложеној ствари. Упореди: Чремошник, *Списи*, бр. 229, 409, 641, 891, 413, 365, *D. C. I*, 78, *D. C. I*, 38 итд.

(88) Чремошник, *Списи* бр. 409 (заложни поверилац има права да станује најмање годину дана у заложеној кући), бр. 460 (најмање 4 године), бр. 1110 (седам година).

(89) Чремошник, *Списи*, бр. 630, бр. 685.

(90) Право повериоца да у оваквим случајевима тражи наплату потраживања у крају је му и суд. Тако је у једном случају суд пресудно да се тужилац има држати своје дрвене куће добијене у залог, према нотарској карти, (*tenere se debeat ad illud pignus de domo lignaminii secundum formam sui instrumenti*) и не сме у будуће узнемиравати дужника и тражити му 12 перпера за колико му је дата залога (*D. C. IV*, 102/2). Поверноцу је у овом случају вероватно досадно да чека.

обавезу, на начин сличан ономе који је примењиван пре продаје покретних ствари, само, наравно, без обавезе прадског телала да дужнику донесе и покаже ствар (*presentasse*).

Има примера да заложену ствар продаје власник, тј. залогодавац (92), а у једном случају обе стране заједно (93). Само у једном случају забележено је да продају врши викар, али је тај случај специфичан. Дужник је бивша служавка Крана која је због неплаћених дугова разним повериоцима била управо изашла из затвора, па сада залаже кућу викару, на месец дана, с тим да ако не плати у том року викар кућу прода и исплати дужан новац (свега 9 шт.) повериоцима (94).

Нисмо нашли податке да су заложене непокретности продаване на лицитацији. За овај последњи случај, па и за неке друге, то се само може претпоставити. Само је у неколико случајева уговорено да је заложни поверилац дужан да вишак новца који добије продајом преда дужнику (95).

VI. ХИПОТЕКА

16. Мада се термин „хипотека“ појављује у дубровачким изворима тек касније, у XIV веку, она је примењивана и знатно раније, под називом *pignus* или *res obligata*. Хипотека је уговарана међу дубровачким трговцима у току њихових путовања или у самом Дубровнику, усмено, на основу савесности и добрих обичаја, што је био и једини начин када су били на путу. Отуда је број сачуваних докумената знатно мањи од уговора закључиваних у свакодневной пракси. Ипак, података има довољно, па тако сазнајемо о роби која пристиже у Дубровник, а неко на њој има хипотеку. Један дубровачки трговац изјављује да је со у барци која је управо била пристпела у дубровачку луку њему *obligata*, што значи да има на њој хипотеку (96). Предмет хипотеке бивало је и жито (97) или, једноставно, роба у цаковима, не зна се шта је било у њима (98). У једном случају је поморац из Бара „заложно“, тј. ставио хипотеку на свој брод као обезбеђење за позајмљени новац који је добио од тројице помораца, такође странаца, за оправку тог брода, па је о томе сачињена исправа (99).

За дужнике је било повољније да уместо својих винограда залажу будући принос из тих винограда, што је у ствари био посао на срећу,

(92) У уговорима у којима је предвиђен рок, стипулисане су често клаузуле које се срећу у случајевима залагања покретних ствари: поверилац може да прода заложену непокретност без суда (*D. C. VI, 23*) или може да је по истеку рока задржи за себе и чини са њоме шта хоће (*D. C. IX, 184*; *D. C. I, 39*).

(93) Изгледа да је власник продавао заложену ствар када је у питању био мираз — упор.: Чремошник, *Списи*, бр. 562, 565, 566. Случајеви у којима обојица продају заложену ствар су изузетак: два обућара, вероватно пријатељи, послали су нагодбу да дужник станује месец дана у заложеној кући, а потом ће је продати заједно (Чремошник, *Списи*, бр. 276). Могуће је да је овде била у питању хипотека.

(94) *D. C. V, 49*/².

(95) Чремошник, *Списи*, бр. 533; *Div. Not. IV, 21*.

(96) Кнез и суд наредили су да се забележи да је приспео брод Николице Мартинушића са теретом соли и да је та со *obligata* Николи Деодати („Божидаревнић“) за дуг од 40 перпера *D. C. V, 103/4*.

(97) Никола из Котора заложно је неком Банину *frumentum suum*, своје жито, које је управо било доведено у Дубровник бродом. Никола дугује Банину 834 златник дуката, које треба да исплати у року од 22 дана (*D. C. VIII, 16*/¹). Жито је заложено и према исправи чија је имбревијатура забележена у *D. C. V, 86*/¹.

(98) *Div. Not. IV, 41*.

(99) Чремошник, *Списи*, бр. 809.

па је за повериоца било повољније ако се хипотека стави на вино које је већ ускладиштено (100). Поверилац коме је установљена хипотека на будућим плодовима винограда уговара у неким примерима и додатна обезбеђења, високу уговорну казну и право да у случају потребе сам узима у залогу дужникове покретне ствари (D. C. V, 54/1). У једном случају предмет хипотеке била је плата коју је дужник примао од дубровачке општине (D. C. V, 77/1). Ту се у ствари радило о *cessio pignoris causa*, и ово вероватно није био једини случај, јер је после 25 година од овог случаја залагање плата градских службеника било забрањено (Статут, VIII, 85, одредба из 1338. године).

Поред тога, хипотека је установљавана већ крајем XIII века и на непокретним стварима, на кућама (101) или на обрадивој земљи и виноградима (102). Правни режим је био исти, без обзира да ли је предмет хипотеке покретна или непокретна ствар. Међутим, изгледа да оптерећење непокретности хипотеком није било узело толико маха да би се осетила потреба за отварањем посебних књига за бележење установљених хипотека, које су постојале у Венецији већ од 1288. године (103).

Уговором је могла бити установљена и генерална хипотека. Њу је уговарала дубровачка општина на терет своје имовине и имовине свих грађана када су били у питању јавни дугови. Из 1251. године сачуван је уговор у коме дубровачка општина и надбискуп узимају на зајам 25 либри великих млетачких динара од два млетачка трговца и установљавају такву генералну хипотеку; новац је био намењен за покриће трошкова пута дубровачких изасланика у Рим (104). Својеврсну генералну хипотеку имали су повериоци на основу већ поменутог клаузуле *super te et omnia bona tua*. Законску генералну хипотеку на имовини мужа имала је жена за обезбеђење свога мираза (Статут, IV, 1, 15), а у пракси се дешавало да мимо тога жена добије и посебну хипотеку на одређеној непокретности свога мужа, којом је била боље обезбеђена, с обзиром да је специјална хипотека ишла испред генералне (105). Законску хипотеку имао је, као што је већ поменуто, закуподавац на стварима свог станара за обезбеђење наплате закупнине (Статут, V, 31, 10 и 11).

17. Хипотека је могла бити установљена простим споразумом не само када су у питању покретне ствари, већ и на непокретностима (106). Код оптерећења непокретности ипак су обично састављане нотарске исправе, као и код установљавања хипотеке на покретним стварима ако је вредност потраживања значајна, а странке се налазе у Дубровнику.

По истеку уговореног рока хипотекарни поверилац, коме дужник није испунио обавезу нити предао заложену ствар обраћао се суду. У неким случајевима вођен је редован спор. Тако је Јуније Сорго на ос-

(100) Милорад из Гружа залаже 23. јуна 1328. Степоју Мартиновом из Гружа *omnes fructus vinee suae... istius anni*, све плодове из свог винограда од ове године D. C. IX, 64/4) Слично и D. C. IV, 31/5. Хипотеку на већ ускладиштену вино установно је дужник у случајевима забележеним у D. C. V, 90/1 и D. C. V, 86/1).

(101) D. C. IX, 99/4; D. C. I, 6.

(102) Чремошник, *Списи*, бр. 874 — за исплату мираза која ће се вршити у ратама. За сваку рату која закасни поверилац — зет продаје одговарајући део винограда, без суда. У једном другом случају установљена је хипотека на пола винограда за дуг од 8 великих солида (D. C. I, 78).

(103) А. Пертиле, *нав. дело*, т. IV, стр. 523.

(104) Смичклас, *Codex diplomaticus*, IV, бр. 399.

(105) Упор. Чремошник, *Списи*, бр. 536. И већ поменути случај код купопродаје са правом откупа. *Div. Not.* IV, 78.

(106) Јуније Борвић тражи кућу која му је *obligata* за суму од 20 пп. и доказује своје потраживање и обезбеђење хипотеком путем сведока — D. C. IX, 99/4.

нову нотарске исправе из 1329. године тужио 27. VIII 1330. године Маргарету Черпе и тражио да буде уведен у посед три златице винограда које су му, како пише у исправу, дате *in pignore et obligate* за 21 перпер; дужник није платио у уговореном року. Пресуђено је да се поступи по тужбеном захтеву (107).

У другим случајевима није забележена пресуда, већ само захтев који је хипотекарни поверилац поднео суду тражећи да дужник напусти посед заложене ствари јер поверилац жели да је прода, и то уколико одмах не плати оно што дугује: *quod exeat de domo quam habet* (тужилац) *in pignore... quia vult eam vendere, vel solvat ei dicto perperos* (108). У неким белешкама пише само да поверилац тражи да дужник напусти посед непокретности оптерећене хипотеком (109).

Када хипотекарни поверилац на основу одлуке суда добије посед ствари, он истовремено истиче и право да је прода. Непокретности су продаване на лицитацији (110). Ако су предмет хипотеке биле покретне ствари, може се основано претпоставити да су и оне продаване на лицитацији, и то имајући у виду да су на лицитацији продаване покретне ствари дате у ручну залогу.

У уговорима којима се установљава хипотека могло је бити предвиђено и да поверилац сам, без претходног обраћања суду, узме ствар у посед и прода је (111). У другим случајевима, и то само ако је предмет непокретност, дужник је давао хипотекарном повериоцу овлашћење да у случају неиспуњавања обавезе не само сам, без суда, узме заложену ствар, већ и да је задржи за себе односно, да чини са њом шта хоће (112), дакле, слично одредбама многих уговора о ручној залози непокретних ствари.

VII. НЕКОЛИКО ПРАВИЛА О ДЕЈСТВУ ЗАЛОЖНОГ ПРАВА ПРЕМА ТРЕЋИМ ЛИЦИМА

18. Док су права која поверилац стиче на заложеној ствари и у односу на дужника — залогодавца (113) била регулисана диспозитивним нормама дубровачког обичајног права и данас се могу сагледати на основу релативно богатог архивског материјала, правила о дејству заложног права према трећим лицима и о његовом месту у случајевима када дође до принудне наплате потраживања, била су ван домашаја воље странака, па се у уговорима и не помињу, тако да су изворни подаци веома оскудни. У недостатку законских прописа, одређени закључ-

(107) D. C. IX, 210. Постоји доста оваквих одлука суда — *Sent. d. Cancell.* I, бр. 44, D. C. II, 9/3 и друге.

(108) D. C. III, 15. Исто: D. C. II, 26; D. C. II, 31; D. C. II, 6/3, D. C. II, 9. Чремошник, *Списи*, бр. 99.

(109) Чремошник, *Списи*, бр. 7 и бр. 60. У неким случајевима поверилац тражи исплату дуга, а у погледу заложене непокретности само захтева да дужник престане да је користи — при томе није забележено шта је суд одлучио нити се види какав је уговор био закључен: D. C. II, 7/3. Слично Чремошник, *Списи*, бр. 202.

(110) Упореди случај објављен код Чремошника, *Списи*, бројеви 205, 337, 341, 401. (111) D. C. I, 6; D. C. IV, 28/1; D. C. IV, 184'; D. C. XVIII, 16'/1 (у овом последњем случају предмет је било жито). Чремошник, *Списи*, бр. 809.

(112) D. C. VI, 113/2. Чремошник, *Списи*, бр. 874. (113) У прегледаном изворном материјалу залогодавац је увек дужник. Нисмо нашли ниједан случај у коме би била дата залого или установљена хипотека за потраживања из уговора у коме залогодавац није дужник.

ци се могу извести из малобројних оудских пресуда у споровима о тим шитањима.

На питање да ли је у старом дубровачком праву заложно право било регулисано доследно као стварно право на туђој ствари тешко је одговорити већ и зато што сачуване пресуде датирају из периода када је *ius comitine* вероватно почело да продира и у област стварног права, па је сасвим могуће да су у пресудама у којима налазимо потврдан одговор на ово питање судови већ применили римске концепције, а остаје непознато шта је било раније и у другим случајевима.

У изворима нисмо наишли ни на један случај у коме би предмет повериоачеве ручне залогe доспео у посед трећих лица, али има неколико примера из којих се може закључити да је хипотекарни поверилац одлуком суда по правилу добијао ствар и када се налазила у рукама трећих лица. Према једној арбитражној пресуди из 1321. године, тужилац је тражио од Ане, удовице Савина Борбића, да му преда виноград који је некада припадао Бенвенуту дел Муто, и који је тај Бенвенуто заложно тужиоачевом брату 1291. године за дуг од 145 перпера. Не види се како је Ана дошла у посед винограда, а тужилац је потраживање вероватно наследио од брата. Тужилац је предочио суду нотарску карту и по саслушању странака и спроведеном поступку пресуђено је да Ана треба да плати тужиоцу 40 перпера, колико он још потражује од првобитног дуга, па ако то плати може да задржи виноград (*D. C. VI, 123*).

Међутим, хипотекарни поверилац није могао да добије ствар, односно да оствари своје заложно право ако тужи власника ствари који није и залогодавац, а био је власник и у тренутку када је ствар заложена. У спору вођеном 1329. године пред кнезом и већем од пет судија, тужилац је тражио да му се преда кућа која му је била *obligata* за суму од 20 либара великих динара према уговору закљученом са сином тужене. Тужена је доказала да је кућа њена, а не синовљева, па је тужиоачев захтев био одбијен (*D. C. IX, 99/4*). Из овога се може извући правило да залогодавац мора бити власник заложене ствари у тренутку када је залаже, а не и да хипотекарни поверилац не може да добије ствар ако је тужио власника.

С друге стране, заложно право повериоца који има ручну залогу јаче је од права хипотекарног повериоца на истој ствари. У овде већ помињаном спору који је 1324. године вођен пред кнезом и већем од 4 судије тужилац је на основу нотарске карте тужио заложног повериоца да му изручи сребрне и златне предмете и 9 врећа робе, јер су те ствари њему биле, као што пише у карти, *obligate et upothiccate* (114) за суму од 500 перпера. Тужени је судском заклетвом која је од њега тражена у доказном поступку потврдио да је те ствари добио од истог дужника у ручну залогу за дуг од 24 перпера. Пресуђено је да тужилац може добити тражене ствари само ако претходно плати туженом 24 перпера, тј. тужени је дужан да изручи ствари тужиоцу тек када буде наплатио своје потраживање (*Div Not. IV, 41*).

Право хипотекарног повериоца било је, с друге стране, јаче од права жене која тражи повраћај свог мираза, што би одговарало правилу да специјално заложно право иде испред генералног. У једном спору удовица Љубица Чава тражила је да јој се врати мираз и како

(114) У оригиналном тексту управо тако и пише: *upothiccate*, што наводи на претпоставку да ни нотару овај термин није био близак.

је од имовине њеног покојног мужа остала само кућа, тужила је особу која је ту кућу држала у залози за дуг од 16 перпера. Тужена одговара на тужбу: *non poterat habere salvamentum super pignus*, не може се наплатити преко залоге. У пресуди је одлучено да тужиља треба прво да плати туженој 16 перпера које она потражује, па тек онда може добити кућу, а ако неће, нека се кућа прода и из цене нека се прво наплати тужена (заложни поверилац) и остатак нека добије тужиља (D. C. IV, 92).

Остваривање заложног права имало је предност пред остваривањем права других поверилаца, што показују и нотарски записи о продајама непокретности презадужених дужника (115), из којих се види да су се повериоци са нотарским картама у којима пише *super te et omnia bona tua* наплаћивали према правилу *prior tempore potior iure*, пре њих остваривана је законока хипотека жене за повраћај мираза, а испред свих заложни поверилац. Међутим, јаче право од заложног повериоца имао је ипак онај ко је поседовао тзв. *aptagia*, нотарску карту у којој пише да се дужник обавезао *in pena aptagi de misericordia*. Право које стиче поверилац *per aptagi* било је најјаче, па је у том случају и заложни поверилац, без обзира да ли има ручну залогу или хипотеку, морао да сачека — односно ризиковао је да уопште неће моћи да оствари своје право.

VIII. ЗАКЉУЧАК

19. На основу слике коју пружају дубровачки извори до средине XIV века, могу се уочити структуралне промене кроз које је прошло заложно право, израстајући постепено у институцију чији је режим близак заложном праву у римском, односно општем праву. На почетку тог развоја виде се стара обичајно-правна схватања и утицај византијског права, а затим, са развојем робно-новчаних односа и увођењем нотарјата, утицаји из Италије и рецепција *ius commune*.

У најстаријем облику залоге границе између римских и савремених појмова својине, државине и стварних права на туђим стварима и не постоје, поверилац има у поседу заложену ствар и понаша се као сопственик. У правном животу дуго је постојала концепција према којој залог заступа замењује потраживање: поверилац добија ствар уместо новца који је дао дужнику. У ту сврху се користи закључење уговора о купопродаји са правом откупа, која, додуше, крајем XIII века престаје да се примењује. Иста концепција лежи у основи уговора о залози према коме поверилац задржава заложену ствар за себе и чини са њом шта хоће ако дужник не испуни обавезу и, још очигледније, она је присутна код уговора према којима од дужника зависи да ли ће испуњити обавезу или не, док се поверилац задовољава тиме што поседује и користи заложену ствар све док дужник не буде у могућности да плати (или док не одлучи да плати и тиме поврати заложену ствар).

(115) Упореди продаје објављене код Чремошника, *Списи*, бр. 32, 35, 44, 47, 192 и друге. У неким случајевима је и написано да се старија исправа узима у поступак пре исправе каснијег датума — (D. C. V, 204).

Одраз ових старих схватања уочава се и при примени иначе „модерног“ поступка који се води пре продаје заложене ствари на лицитацији: тада се дужник позива не да изврши обавезу, већ да „тражи“ или да „откупи“ ствар. И признанице су често састављене тако да се у њима констатује да је ствар откупљена и да дужник више нема права да је тражи од повериоца.

Код доста распрострањене антихресе дуго су била присутна схватања својствена старом обичајном праву која су сажето формулисана у неким исправама из истог периода из Котора: новац нема добитка а за земљу (или кућу) не плаћа се закупнина“, тј. поверилац користи ствар, а дужник новац.

Постепено продиру савременија правна схватања, уочљива код ручне залоге и код хипотеке, као и у дејству заложног права према трећим лицима, затим у продаји заложених ствари после интервенције суда на лицитацији, а и у случајевима антихресе почињу се уговарати обавезе повериоца да вредност плодова одбије од потраживања. Залогa постепено израста у установу стварног права која служи обезбеђењу повериоца.

Ова еволуција извршена је кроз праксу, стимулисањем различитих одредаба у уговорима, што је било могуће захваљујући чињеници да је у Дубровнику постојала релативно велика слобода уговарања и што су судови строго поштовали одредбе садржане у нотарској исправи. На продирање нових правних схватања и нових правила утицале су несумњиво промене у друштвено-економским односима, али је значајна била и улога у Италији школованих нотара.

*Dr. Jelena Danilović,
Retired Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

PLEDGE IN OLD DUBROVNIK LAW

Summary

The Statute of Dubrovnik does not regulate the right of pledge, but legal practice, as noted down in notarial and office books, provides sufficient information on the ground of which it is possible to observe the development of that institution until the middle of fourteenth century, which period may be considered a turning-point in Dubrovnik legal history. The right of pledge had a significant position among other instruments of safeguarding of claims available to creditors. The usual term for pledge is *pignus*, regardless of its form and object, while the expression *signum*, too, is in use, meaning a sign. Already that imprecise terminology witnesses to the fact that the right of pledge in that period underwent important transformations. Various form of pledge may be reconstructed out of relevant sources, beginning with those characteristic for ancient customary law and up to the ones whose legal regime correspond to the right of pledge in the *ius commune*.

In the oldest form of pledge, the borders between Roman and contemporary notions of ownership, possession and property rights regarding other person's property in fact do not exist, so the creditor possesses the pledged property while behaving as the owner. For quite a long time in legal practice the conception prevailed according to which the pledge re-

placed the claim, namely — the creditor acquired the object of pledge instead of money he has lent to the debtor. To achieve that purpose, the instrument of sale contract is applied with the right of buying back, although this practice has ceased by the end of eighteenth century. That same conception is found in the foundation of the contract of pledge according to which the creditor keeps the pledged object for himself and is entitled to dispose of it in whatever way, if the debtor does not fulfil his duty. It is found, even more conspicuously in case of a contract according to which the debtor is the one having the option regarding the fulfilment of his duty, while the creditor is only left with possession of the pledged property and with its use until the debtor becomes able to pay (or until he decides to pay off repossessing thus the pledged property).

The reflection of these old conceptions is noted in otherwise „modern“ procedure in case of sale of pledged property by auction. Namely, the debtor is called not to fulfil his duty, but to „request“ or to „buy off“ the property. The receipts, too, have a clause according to which the object at issue is bought off, so that the debtor is not any more entitled to claim if from the creditor.

In case of rather widely applied *antichresis* for quite a long time conceptions have been present which were characteristic for the old customary law which were concisely formulated in some documents from the same period found in Kotor, namely: money does not have gains, while there is no rent to be paid for land (or house); in other words, the creditor uses the property (object), while the debtor — the money.

Gradually, contemporary conceptions find their way, and they are found at pledge of movables and mortgage, as well as in the effect of the right of pledge towards third persons. They are also present in case of sale of pledged property after court intervention, in case of auction, as well as in cases of *antichresis*, where a duty of the creditor begins to be stipulated in contract, to deduct the value of returns from his claim. The pledge gradually develops into an institution of the property law which serves for safeguarding the creditor.

Dr Jelena Danilović,
ancien professeur à la Faculté de droit à Belgrade

LE GAGE DANS LE DROIT ANCIEN DE DUBROVNIK

Résumé

Le Statut de Dubrovnik ne règle pas le problème du droit de gage, mais la jurisprudence, telle qu'elle a été conservée dans les registres officiels, offre suffisamment de données à partir desquels on peut suivre le développement de cette institution jusqu'au milieu du XIVe siècle, époque que l'on peut considérer comme charnière dans l'histoire du droit de Dubrovnik. Le droit de gage occupait une place importante parmi les autres sûretés qui s'offraient en garantie au créancier. Le terme couramment utilisé pour désigner le gage est *pignus*, quelque soit sa forme ou son objet, mais l'on rencontre également le mot *signum*, „signe“. Cette terminologie précise montre en elle même que dans l'époque étudiée le droit de gage subit des modifications importantes. A partir des sources on peut reconstituer des formes différentes de gage depuis celle propre à l'antique droit de coutume jusqu'à celle dont le régime juridique correspond au droit de gage dans *ius commune*.

Dans les formes du gage les plus antiques les limites entre les concepts de droit romain et de droit contemporain de propriété, de détention et de droit réel sur les objets d'autrui n'existent pas, le créancier est détenteur du bien remis en gage et se comporte comme son propriétaire. Dans la vie juridique était présente pendant longtemps la conception sui-

vant laquelle le gage remplace la créance: le créancier reçoit l'objet à la place de l'argent qu'il a remis au débiteur. On utilise à cette fin le contrat de vente avec le droit d'achat qui, en réalité, vers la fin du XVIIIe siècle cesse d'être appliqué. Une conception semblable se trouve à la base du contrat de gage suivant lequel le créancier retient l'objet mis en gage pour soi et fait avec lui ce que bon lui semble. Si le débiteur ne s'acquitte pas de sa dette ou, de manière encore plus évidente, cette conception est présente dans les contrats où c'est le débiteur dont dépend l'accomplissement de son dû, alors que le créancier se contente de posséder et d'utiliser l'objet remis en gage jusqu'à ce que le débiteur ne soit en position de payer (ou jusqu'à ce qu'il ne se décide pas à payer et retrouve ainsi l'objet mis en gage).

La conséquence de ces conceptions anciennes s'exprime dans l'application de la procédure „moderne“ qui se déroule avant la vente de l'objet gagé dans une vente aux enchères: alors le débiteur est appelé à ne pas s'acquitter de sa dette, mais à demander ou à racheter l'objet. Les attestations sont composées de façon à ce que l'on y constate que l'objet a été racheté et que le débiteur n'a plus le droit de le réclamer au créancier.

En ce qui concerne l'antichrèse, gage très répandu à l'époque, longtemps ont été présentes les conceptions propres à l'ancien droit de coutume qui sont formulées de manière très concise dans des documents de cette période de Kotor: l'argent ne produit pas de fruits tandis que pour la terre ou la maison on ne paye pas de redevance, donc, le créancier utilise l'objet et le débiteur — l'argent.

Progressivement des conceptions plus modernes apparaissent et notamment dans le domaine du gage mobilier et de l'hypothèque ainsi que dans les effets du droit de gage vis-à-vis des tiers, puis dans la vente des biens gagés aux enchères après intervention du tribunal, mais aussi dans les cas d'antichrèse où on voit apparaître des contrats où les obligations du créancier de déduire de sa créance les fruits. Progressivement le gage se développe en une institution du droit réel qui sert de garantie au créancier.

др Јован Славнић,
редовни професор Економског факултета у Новом Саду

ПРИЛОГ РАСПРАВИ О УРЕБЕЊУ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ЗАЈЕДНИЦЕ ОСИГУРАЊА ИМОВИНЕ И ЛИЦА И ЊЕНЕ РАДНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

I. О ИНСТРУМЕНТАРИЈУ ЗАКОНА О УДРУЖЕНОМ РАДУ ЗА УРЕБЕЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ЗАЈЕДНИЦЕ ОСИГУРАЊА И РАДНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И ПРИМЕНИ ТОГ ИНСТРУМЕНТАРИЈА У САМОУПРАВНОЈ ПРАКСИ

1. ЗУР је правно институционално изједначио организациони облик удруживања рада радника који обављају послове за Заједницу осигурања имовине и лица (ЗОИЛ) са формом организације рада радника који у ОУР-има обављају заједничке административно-стручне, помоћне и њима сличне послове, тј. са радном заједницом (РЗ) која обавља ове послове у ОУР-у. Он је тиме уравнио обележја правног субјективитета РЗ у ЗОИЛ с обележјима РЗ у ОУР-у који обавља административно-стручне послове, као што је упутио и на то да РЗ у ЗОИЛ-у треба да има идентичан правни положај оном који има РЗ која се формира у ОУР-у за обављање административно-стручних послова. ЗУР није, дакле, у уређивању елемената правног положаја РЗ у ЗОИЛ-у прихватио метод аналогije, већ је једном принудном правном нормом одредио стриктну примену на РЗ у ЗОИЛ-у оних правила којима се уређује правни положај РЗ у ОУР-у који врши административно-стручне послове. То значи да је он успоставио и правило према коме се међусобни односи између ЗОИЛ-а и његове РЗ нормирају према оном правном режиму према коме се уређују и ови односи између ОУР-а и РЗ која за њих обавља заједничке административне послове (чл. 408, ст. 1. и 2. ЗУР-а).

2. Решење ЗУР-а о изједначавању правног положаја РЗ коју образују радници који обављају послове за ЗОИЛ са РЗ која у ОУР-у обавља административне послове изазива значајне правне последице. Основна последица међу њима је да организовање РЗ у ЗОИЛ на принципима РЗ у ОУР-у ограничава једно од битних обележја њеног правног субјективитета — самосталност организације и сужава самоуправна права радника у осигурању. Најважнији домени тих ограничења у односу на РЗ у ЗОИЛ-у, који настају применом одредаба чл. 400—407. ЗУР-а којима се уређује правни положај РЗ у ОУР-у за обављање административних послова, испољава се у сужавању самосталности у иступању РЗ према трећим лицима (№ 3), сужавању самосталне активности органа РЗ (№ 4)

и сужавању самосталности радника у РЗ у остваривању самоуправног права рада друштвеним средствима (№ 5).

3. Према чл. 406. ЗУР-а ЗОИЛ би могао да задржи право да (преко за то овлашћеног органа) даје претходну или накнадну сагласност на правне послове и друге правне акте које предузимају радници у РЗ у вршењу послова који су поверени РЗ (закључивање уговора и предузимање других правних радњи).

То, нпр., значи да би пуноважност уговора о осигурању, приговора који се упућују осигураницима, одлука о признавању права на накнаду, односно своту осигурања, извршење одлука о висини накнаде и друге правне радње радника у РЗ могле да производе правно дејство тек прибављањем дозволе, односно сагласности ЗОИЛ-а на ове поједине акте и радње.

4. РЗ у ЗОИЛ-у, као и свако друго правно лице, испољава свој правни субјективитет кроз активност својих органа. Ти органи у остваривању задатака због којих је РЗ формирана доносе одговарајуће одлуке, предузимају одређене радње и утврђују одговарајуће акте. У остваривању тих задатака, тј. вршењу поверених послова, органи РЗ би били дужни да следе упутства, смернице и налоге које им даје пословодни орган ЗОИЛ-а, или да за доношење одговарајућих одлука, предузимање одређених радњи и утврђивање одговарајућих аката у остваривању задатака због којих је РЗ организована испуне и посебне услове за њихову пуноважност — обезбеде претходну дозволу или накнадно одобрење ових одлука, радњи и аката од надлежног органа у ЗОИЛ-у (в. чл. 544, ст. 1 у вези са чл. 404, ст. 3. ЗУР-а).

5. Организовање РЗ у ОУР-у произлази из потребе за задовољењем одређених потреба, тј. за вршењем одређених послова за које су заинтересовани ОУР-и, односно ЗОИЛ и, јасно је, да оне ради тога и приступају организовању РЗ. Стога је и разумљиво да је законодавац, респектујући интересе које имају ОУР-и у погледу послова које обављају РЗ, предвидео да ће удружени ОУР-и у односу на РЗ која за њих обавља заједничке административно-стручне послове, а то би значило и ЗОИЛ у односу на своју РЗ, имати право: да одреде њену самоуправну организацију рада, основне услове у погледу структуре радних места и квалификационе структуре кадрова, овлашћења у погледу управљања пословима и коришћења средстава у вези с извршавањем послова, као и одреде избор и именују и разреше руководиоца РЗ, односно уреде његову одговорност, да појединим радницима и службама РЗ одреде овлашћења и дужности чије је обављање услов за вршење права, дужности и одговорности радника и уредно обављање функција удружених организација, одреде одговорност РЗ за обављање поверених послова и основе и мерила стицања дохотка радника (самоуправним споразумом о оснивању ЗОИЛ-а и/или самоуправним споразумом о међусобним правима, обавезама и одговорности — чл. 404. и чл. 544, ЗУР-а).

6. Опредељење од стране ЗОИЛ-а основних услова у погледу структуре радних места и квалификационе структуре кадрова у РЗ, основа и мерила стицања дохотка радника РЗ и других сектора на којима се успостављају међусобни односи радника у РЗ и ЗОИЛ-у и када се они уређују СС о правима, обавезама и одговорностима ЗОИЛ-а и РЗ, проистиче, рекло би се, пре свега, из фактичког положаја које имају удру-

жене организације и заједнице у ЗОИЛ-у према радницима РЗ која за њих обавља послове. Исто тако, постојећи инструмент усклађивања интереса радника у РЗ и самоуправних организација и заједница удружених у ЗОИЛ који претходи закључењу СС о међусобним правима, обавезама и одговорности — право радника у РЗ да у спору пред судом удруженог рада остваре своје законом признате интересе — није се до сада афирмисао и показао као ефикасан да обезбеди равноправност РЗ према ЗОИЛ-у у закључивању споразума о међусобним правима, обавезама и одговорности (в. питање надлежности судова удруженог рада и посебно чл. 18, ст. 1. Закона о судовима удруженог рада од 1974. године). То, реално посматрано, уосталом, није могуће постићи с обзиром на права која осигураници удружени у ЗОИЛ имају у односу на РЗ — она која ЗОИЛ опредељује самостално и уређује према Уставу СФРЈ и ЗУР-у СС о оснивању заједнице осигурања (в. чл. 372. ЗУР-а према коме основне организације за које РЗ обавља послове споразумом о удруживању у радну организацију утврђују њена права, обавезе и одговорности). Значи, према томе, да у опредељивању оних обележја на којима се изграђује правни положај РЗ у ЗОИЛ-у, односно уређују њихови међусобни односи, није одлучујући само фактички положај који имају самоуправне организације и заједнице удружене у ЗОИЛ у односу на РЗ нити томе доприноси мањкавост постојећег инструментарија за заштиту интереса РЗ у закључивању самоуправног споразума о односима са ЗОИЛ-ом него су то, понајвише, она изворна, или искључива права ЗОИЛ-а које он има према РЗ.

7. Посебно је важно, међутим, да ли се напред изложена органичења самосталности РЗ и облици сужавања самоуправних права радника установљени ЗУР-ом за раднике у РЗ у ОУР-има могу применити на РЗ у ЗОИЛ-у, као и да ли су она потреба у примени на ове РЗ (*de lege lata* и *de lege ferenda*).

Рецимо толико да се једна група ових правила којима ОУР-и утичу на ограничење самосталности РЗ, односно сужавање права радника у РЗ, јасно, у компарацији с онима која имају радници у ОУР-има, не могу применити на РЗ у ЗОИЛ-у. Наиме, поставља се питање како је, нпр. могуће спровести адекватан утицај ЗОИЛ-а на стотине хиљада уговора о осигурању и других правних радњи које РЗ преузима у правном промету у име ЗОИЛ-а у поступку давања претходне или накнадне сагласности на ове правне акте, или на бројне одлуке које доносе органи РЗ у обављању послова које она врши за ЗОИЛ.

Друга група тих ограничења, односно облика сужавања права радника у РЗ, као што су, нпр., утицај ЗОИЛ-а на опредељење унутрашње организације рада РЗ, структуре радних места и квалификационе структуре кадрова у РЗ или овлашћења у погледу управљања пословима и коришћења средстава у вези с извршавањем послова РЗ, значило би, ако не и апсолутно, онемогућило да се успостави један конзистентан систем одговорности РЗ за вршење послова за ЗОИЛ, што је од одлучујућег значаја за репулисаше и осталих међусобних односа између радника у РЗ и привреде удружене у ЗОИЛ. Уз то, успостављање оваквог инструментарија ограничења самосталности РЗ, односно подручја којима се сужавају права радника у РЗ онемогућило би се и успостављање адекватног статуса РЗ који ће да одговара функцији коју она има.

8. У самоуправној пракси ЗОИЛ-а су, под утицајем истакнутог инструментарија ЗУР-а, испољене веома одређене тенденције да ЗОИЛ обезбеди, па и прошири, свој утицај на РЗ, у односу на решења која обезбеђује овај законски акт, његову унутрашњу организацију и пословање, као и уређивање других елемената посредством којих се испољава његов правни положај. Они се манифестују тако што се у самоуправном споразуму о оснивању ЗОИЛ-а, односно и/или самоуправним споразумом о правима, обавезама и одговорностима ЗОИЛ-а и РЗ, поред оригиналног права ЗОИЛ-а да утврди организацију РЗ (формирањем јединствене РЗ или више РЗ), одређује круг права која има ЗОИЛ према РЗ (права којима се, као што смо видели, ограничава самосталност РЗ и сужавају самоуправна права радника у РЗ). Тако наше самоуправно право уместо да другим (одговарајућим) инструментима обезбеди доследно остваривање функције средстава осигурања и одлучујући утицај удруженог рада на управљање пословима и одлучивање о средствима осигурања у ЗОИЛ-у и њима РЗ ослободи стега изразите несамосталности према ЗОИЛ-у, те елиминисе тенденцију сужавања самоуправних права радника у РЗ, оно посеже за инструментаријумом који је неприкладан за остваривање ових циљева. Основни међу тим инструментима којим се то и подстиче и истовремено може да обезбеди равноправност и самосталност РЗ према ЗОИЛ-у у обављању поверених послова, јесте подручје одговорности РЗ за обављање послова за ЗОИЛ.

Пре него што се, међутим, осврнемо на то питање (одговорности радне заједнице за вршење послова који су јој поверени), на примерима самоуправних општих аката неких ЗОИЛ-а илустроваћемо (неке његове елементе) којим оне, на основама своје ЗУР-ом установљене субординације према РЗ, поссежу да би уредили своје односе са РЗ.

9. У ЗОИЛ „Дунав“ формирано је више радних заједница: за обављање стручних послова за ЗОИЛ и за обављање послова основних заједница ризика (основне заједнице ризика се, иначе, организују као облици организовања свих осигураника овог ЗОИЛ-а, односно његових посебних заједница ризика с одређеног подручја или осигураника удружених у одређену репродукциону целину — чл. 34, 35. и 43. Самоуправног споразума од јануара 1986. год. о изменама и допунама СС о оснивању ЗОИЛ „Дунав“ од 22. јула 1981).

Односи са радним заједницама у овом ЗОИЛ-у уређују се јединственим СС о међусобним правима, обавезама и одговорностима из 1980. год. (СС од јануара 1986. о изменама и допунама СС о оснивању ЗОИЛ „Дунав“ предвиђа, међутим, да ЗОИЛ, односно основне заједнице ризика, своје односе са РЗ уређују својим посебним самоуправним споразумима, али не иницира промене у елементима инструментарија према коме ће се ти односи уређивати у односу на СС из 1980. год. — в. чл. 55, ст. 1, тач. 4. и 11. и чл. 98—101. СС о изменама и допунама СС о оснивању од јануара (1986).

Неки међу елементима правног инструментарија којим се у овом ЗОИЛ-у опредељује самосталност РЗ, тј. иста ограничава и утврђују права радника у РЗ поводом обављања послова које врше за ЗОИЛ и основне заједнице ризика, у оквирима који значе сужавање тих права у односу на она која имају радници у ОУР-има, заслужују посебну пажњу.

Основне критеријуме у погледу структуре радних места, квалификационе структуре и профила кадрова у РЗ који обављају послове за ЗОИЛ и основне заједнице ризика, утврђује Скупштина ЗОИЛ-а посебном одлуком. Она, као и скупштине основних заједница ризика, дају претходну сагласност на самоуправни општи акт о организацији и систематизацији послова и радних задатака РЗ који су од значаја за обављање функције осигурања, као и на годишњи план кадрова у РЗ. У поступку давања претходне сагласности скупштине заједница могу дати први меџбе на предлог ових општих аката и одредити рок у коме та своја акта РЗ треба да усагласе са датим примедбама. Уколико РЗ не прихвати ове примедбе и свој акт са њима не усагласи у остављеном року, послове осигурања које обавља таква РЗ скупштина основне заједнице ризика може поверити РЗ оне основне заједнице ризика која испуњава критеријуме које је Скупштина ЗОИЛ-а утврдила у погледу структуре радних места, квалификационе структуре и профила кадрова. Ако, међутим, РЗ за обављање послова осигурања није обезбедила потребан број стручних радника одређеног степена школске спреме и потребног смера, према критеријумима које је утврдила Скупштина ЗОИЛ-а, основна заједница ризика је дужна да обављање тих послова повери другој основној заједници, односно РЗ оне основне заједнице која испуњава те услове (в. чл. 101. СС о изменама и допунама СС о оснивању ЗОИЛ „Дунав“ од јануара 1986. и чл. 46—48. СС о међусобним правима, обавезама и одговорности од 1980. год.).

У РЗ овог ЗОИЛ-а осигураници обезбеђују јединствену методологију и технологију рада тако што пословодни орган ЗОИЛ-а и основних заједница ризика руководе радом радних заједница, што тај орган ЗОИЛ-а у пословима осигурања координира рад радних заједница преко руководећих радника у РЗ и својим упутствима прописује јединствену технологију рада у РЗ (чл. 118. СС о оснивању ЗОИЛ „Дунав“ и чл. 55—57, СС о међусобним правима, обавезама и одговорностима).

Значајно је поменути и онај елеменат инструментарија у ЗОИЛ „Дунав“ по коме је путем утврђивања одговарајућих мерила и поступка њихове оцене од стране скупштине заједница у овом ЗОИЛ-у учињен покушај да се радницима у РЗ обезбеде средства за укупан приход по периодичним обрачунима и завршном рачуну на основу оцене о извршењу програма рада радне заједнице, односно плана основних заједница ризика. Простор који нам је остављен за обраду теме, не дозвољава да се ближе упознамо са тим мерилима чији је циљ да укупни приход, односно доходак, РЗ зависи од испуњења, односно одговарајућег премашаја, или подбачаја планом и програмом утврђених послова РЗ (в. чл. 20—23, СС о међусобним правима, обавезама и одговорностима).

10. И у ЗОИЛ „Нови Сад“ осигураници су организовали више РЗ. Три су организоване у седиштима пословних јединица, док је четврта организована у седишту самог ЗОИЛ-а. Формирање је извршено на основу Статута (уместо СС о оснивању), којим су одређени и послови које ће обављати ти радници у РЗ за ЗОИЛ, заједнице ризика (за осигурање имовине и за осигурање лица) и пословне јединице (Статут од 28. априла 1981, чл. 19, 21—23, 33—34 и 58—59. и СС о оснивању од априла 1981, чл. 92).

Свој утицај на унутрашњу организацију РЗ у овом ЗОИЛ-у осигураници су обезбедили тиме што су СС о међусобним правима, обавезама и одговорности радника радних заједница и заједнице осигурања од јуна 1981. утврдили облике интеграција рада (радне јединице) које ће радници организovati у РЗ („глобалну структуру и организациону схему радних заједница“). Затим, правом да преко Скупштине ЗОИЛ-а, односно скупштина пословних јединица, дају претходну сагласност на самоуправни општи акт РЗ о организацији (чл. 12, СС о међусобним правима, обавезама и одговорности и чл. 57, тач. 19. Статута ЗОИЛ „Нови Сад“). Несумњиви циљ овог инструментарија је био да се успостави таква организација РЗ која ће пратити организацију овог ЗОИЛ-а, односно заједница ризика и пословних јединица као облика удруживања осигураника у ЗОИЛ-у. Утицај на самосталност РЗ у обављању послова у овом ЗОИЛ-у осигураници су испољили и опредељењем да инокосни пословодни орган пословне јединице врши функцију руководиоца РЗ (чл. 140. Статута ЗОИЛ „Нови Сад“). И у овом ЗОИЛ-у су утврђена мерила за формирање укупног прихода, односно дохотка РЗ из премија осигурања, прихода остварених од наплаћених регреса и других средстава ЗОИЛ-а, али она нису у функцији остварења, односно подбачаја планом и програмом утврђених послова РЗ (чл. 14—25. СС о међусобним правима, обавезама и одговорностима).

11. Свој утицај на пословање и права радника у РЗ обезбеђују и осигураници у ЗОИЛ „Сарајево“, ЗОИЛ „Кроација“ и другим ЗОИЛ-има.

У ЗОИЛ „Сарајево“, који је образовао једну РЗ, актом Скупштине ЗОИЛ утврђују се основне организације и квалификационе структуре радника у РЗ. Скупштина у овом ЗОИЛ-у може установити право да даје сагласност на акте и радње радника РЗ које они предузимају у остваривању задатака због којих је она организована, а пословодни орган ЗОИЛ-а и заједница ризика могу давати упутства, смернице и налоге који су обавезни за раднике у РЗ. Скупштина овог ЗОИЛ-а одређује и проценат средстава која се издвајају из премије за сваку врсту осигурања у укупан приход, односно доходак РЗ. Самоуправним споразумом о оснивању ЗОИЛ-а утврђује се проценат средстава која се из других извора издвајају за укупан приход, односно доходак РЗ као стимулација за пребачај у остваривању плана и пословне политике ЗОИЛ-а, посебно за проширење осигурања у приватном сектору (из средстава остварених по основу регреса и других). Међутим, овом инструментарију издвајања средстава за укупан приход РЗ није придодат онај који би обезбедио да се његова висина коригује за случај да РЗ не изврши план. Уместо да се и у том смислу утврди одговарајући аутоматизам, Скупштини ЗОИЛ-а се препушта да процењује када је дошло до подбачаја плана, да ли у томе има одговорности РЗ и да ли због тога треба умањити средства која јој се из премија осигурања издвајају за укупан приход (в. чл. 131. и 132. Статута од маја 1977. и чл. 8, 10, 11, 15, 18, 21, 31, 44. и 35. СС о уређењу међусобних односа, права, обавеза и одговорности радника РЗ и ЗОИЛ-а „Сарајево“ од јуна 1977).

II. О АДЕКВАТНОМ РЕГУЛИСАЊУ ОДГОВОРНОСТИ РАДНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ КАО ЦЕНТРАЛНОЈ ПРАВНОЈ КАТЕГОРИЈИ ЗА УРЕЂЕЊЕ ЊЕНИХ ОДНОСА СА ЗОИЛ-ОМ И ЗА ОЖИВОТВОРЕЊЕ УСТАВОМ УТВРЂЕНОГ ПОЛОЖАЈА УДРУЖЕНОГ РАДА У ДЕЛАТНОСТИ ОСИГУРАЊА

12. Одговорност РЗ за послове које обавља за ЗОИЛ је, као што смо напоменули (№ 8), она правна категорија која пружа могућност да се ефикасно реши питање унутрашње организације РЗ, структура радних места, квалификациона структура радника у РЗ и друга од значаја за обављање послова ЗОИЛ-а на један квалитативно нов начин у односу на инструментариј ЗУР-а према коме се уређују правни односи између ОУР-а и њихових РЗ — тако да се обезбеде равноправност и самосталност РЗ према ЗОИЛ-у у обављању поверених послова. Услов који та правна категорија треба да испуни да би овај циљ био остварен, јесте да је уређена тако да може да обезбеди потпуну заштиту интереса осигураника, односно реализацију специфичних функција која имају средства удружена у ЗОИЛ.

13. Значај питања адекватног уређивања одговорности РЗ за обављање послова који су јој поверени је и у томе што она упућује на меру у којој је удружени рад постао доминантан у одлучивању у делатности осигурања и у овој сфери друштвене репродукције елиминисао центре одлучивања изван удруженог рада — међу којима значајно место има и сама „стручна служба“, техно-бирокарски апарат концентрисан у РЗ. Ако удружени рад има Уставом утврђено право да управља ЗОИЛ-ом, а за одлуке у њеном управљању не одговара и РЗ као предлагач и реализатор тих одлука, онда нема ни фактичког управљања од стране удружене привреде ЗОИЛ-ом. Наиме, без адекватног уређења одговорности РЗ дошло би до потпуног раздвајања у односима између субјекта одлучивања (ЗОИЛ-а) и субјеката припрема и извршавања одлука у управљању ЗОИЛ-ом (радне заједнице), уместо да тако успостављена одговорност буде кохезиони елеменат њихове интеграције. Разуме се, кад је реч о одговорности РЗ не може се мимоићи и одговорност за пословање — обављање послова осигурања за ЗОИЛ (за закључивање и извршавање уговора о осигурању, уговора којима се постиже улагање средстава за преузимање превентивних мера и др.). Та питања у домену одговорности РЗ се не могу одвајати од питања одговорности за предлагање одлука у управљању ЗОИЛ-ом и њихово извршење, као ни за обављање осталих послова које она врши за ЗОИЛ. Послови којима се остварује функција средстава удружених у ЗОИЛ и који су сви делатност РЗ, нпр., предлагање скупштини услова и тарифа премија осигурања, табела максималног самопридржаја, закључење и извршење уговора о осигурању, пропаганда осигурања, вођење књиговодства — представљају јединство активности у остваривању намене средстава ЗОИЛ-а, услед чега и одговорност РЗ према ЗОИЛ-у мора бити посматрана јединствено, односити се на укупну активност РЗ, а не на поједине послове, акте и радње, оне који улазе у круг послова која она обавља за ЗОИЛ.

14. Категорија одговорности РЗ за пословни резултат ЗОИЛ-а, као опште правило, задовољава онај циљ који се системом њене одговорности, као што смо напред истакли, мора да оствари. Према тој кате-

горији, РЗ би делом свог укупног прихода, односно дохотка, одговарала ЗОИЛ-у у случају негативног пословног резултата, разуме се, изузев у оним случајевима који су СС о међусобним правима, обавезама и одговорности радника РЗ и ЗОИЛ-а предвиђени, као што су случајеви масовних или катастрофалних штета или других објективних чинилаца или случајеви пропуста ЗОИЛ-а да на предлог РЗ донесе одговарајуће одлуке и акта или предузме одговарајуће мере у управљању пословима и средствима. Она би имала право учешћа у позитивном резултату пословања ЗОИЛ-а, који се не би испољавао само кроз партиципацију у више оствареним средствима осигурања и другим приходима ЗОИЛ-а изнад планираних, односно кроз учешће у финансијском резултату пословања изнад планираног у погледу остварења наплате премија, регресних потраживања, повећањем прихода од камата на пласирана средства осигурања, итд. То је одговорност и за проширење портфеља осигурања, обухвата нових ризика, увођења нових метода маркетинга и продаје осигурања (и онда кад то није праћено повећањем наплате премије изнад планиране), за спровођење политике коришћења средстава ЗОИЛ-а и других елемената пословне политике — одговорност за утврђивање и реализацију целокупне пословне и развојне политике ЗОИЛ-а утврђене планом и програмом.

Одговорност за позитиван, или материјалне последице негативног финансијског резултата је, према томе, само једна димензија одговорности РЗ за пословни резултат ЗОИЛ-а, иначе, сама за себе, недовољна и непотпуна. Планом и програмом развоја ЗОИЛ-а постављени пословни резултат се не испољава једино кроз финансијски резултат пословања, већ и реализацијом обухвата пројецтираних нових осигурања и ризика, увођењем нових метода маркетинга, продаје или пропаганде осигурања, итд.

У условима тако решене одговорности РЗ, она ће се, без сумње, сама организационо, кадровски и технички организовати и оспособити, као што ће својим плановима и програмима и другим актима уредити своје унутрашње односе да потпуно прати организацију и пословање ЗОИЛ-а, обезбеди спровођење плана и програма, односно утврђену пословну и развојну политику ЗОИЛ-а. А то значи, и да оствари такав резултат у пословању ЗОИЛ-а, без потребе да ЗОИЛ буде, при томе, субординиран у уређивању елемената на основу којих ће РЗ регулисати своје правне односе с њим.

У том смислу, у дефинисању одговорности РЗ учињени су извесни охрабрујући кораци на нормативном плану у односу на РЗ основне банке у чл. 116, најновијег Закона о основама банкарског и кредитног система. Полазећи од одговорности РЗ за њено пословање, истиче се у образложењу овог закона, као и повезаности у остварењу дохотка РЗ са пословним резултатом банке, овим чланом се утврђује и одговорност РЗ у случају исказивања губитка и санације основне банке (Скупштина СФРЈ, Предлог за доношење Закона о основама банкарског и кредитног система, с Нацртом закона од јула 1985, стр. 104). Неодређеност категорије о одговорности РЗ основне банке „за пословне резултате банке“ у овом закону (чл. 20, ст. 3), као и њена инкопатибилност с одредбама које дају право оснивачима да ограниче самосталност радника РЗ у обављању послова основне банке, засигурно ће бити препрека за њену

пуну афирмацију и оживотворење у самоуправној пракси (уп. чл. 8, ст. 1, тач. 23, са чл. 21. и 116).

15. Прихватање принципа одговорности за пословни резултат претпоставља да се СС о међусобним односима одреди обим те одговорности, санкције одговорности, средства РЗ која она терети — начин умањења укупног прихода, односно дохотка РЗ, услови за екокулпацију РЗ и други елементи правног дефинисања одговорности РЗ. Без тих одребења и ограничења одговорности РЗ, односно прешироко постављене одговорности РЗ, ЗОИЛ би се ослободио сваког ризика у пословању и одговорности у вршењу своје функције одлучивања, која спада у његову компетенцију као субјекта управљања пословима и средствима удруженог рада формираним ради осигурања имовине и лица и отклањања или смањења неповољног дејства узрока који могу изазвати штете.

16. Неки аспекти одговорности РЗ за пословни резултат ЗОИЛ-а, како смо је ми дефинисали, прихваћени су у самоуправној пракси наших ЗОИЛ-а, као у ЗОИЛ „Дунав“ (№ 9), ЗОИЛ „Сарајево“ (№ 11) или ЗОИЛ „Кроација“ (в. нпр., чл. 55—69. СС о међусобним правима, обавезама и одговорности РЗ Бјеловар и ЗОИЛ „Кроација“ од августа 1982). Независно од разлика у формулацији од једног до другог ЗОИЛ-а и обиму у коме су прихваћени они значе одговорност само за позитиван финансијски резултат пословања ЗОИЛ-а.

ЗАКЉУЧАК

17. I. ЗУР није следио могућност коју пружа Устав СФРЈ (чл. 29, ст. 1.) да се правни положај РЗ у ЗОИЛ-у, односно њени правни односи са ЗОИЛ-ом уреде на начин који би одговарао особености послова које она обавља и функције коју остварује и који би, полазећи од тих критеријума, значили њено осамостаљивање у односу на ЗОИЛ у вршењу послова који су јој поверени. За размах самоуправне праксе и науке да изнађу инструментариј којим ће се овај циљ постићи, било је довољно да је ЗУР, уместо стриктне примене, предвидео применом аналогije на РЗ у ЗОИЛ одредаба о радним заједницама које у ОУР-има обављају административно-стручне послове. У том правцу би, зато, и требало извршити промене у овом законском акту.

18. II. Један од кључних елемената инструментарија за успостављање правног положаја РЗ у ЗОИЛ-у и уређење њених односа са ЗОИЛ-ом који ће одговарати особености послова које она обавља и функције коју остварује, а који ће истовремено обезбедити њену већу самосталност у односу на ЗОИЛ, јесте успостављање одговорности РЗ за послове које обавља на принципу одговорности за пословни резултат ЗОИЛ-а, под којим треба подразумевати не само одговорност за позитиван, односно негативан финансијски резултат у остварењу плана ЗОИЛ-а, већ и одговорност за реализацију пословне и развојне политике ЗОИЛ-а. Да би се подстакло оживотворење овог принципа одговорности РЗ у самоуправној пракси наших ЗОИЛ-а, било би корисно да правно дефинисање одговорности РЗ буде Законом о основама система осигурања имовине и лица предвиђено као облигаторни чинилац само-

управног споразума о међусобним односима радника РЗ и ЗОИЛ-а, као и да овим законом буду утврђена бар основна (усмеравајућа) начела према којима у самоуправним општим актима има бити уређена одговорност РЗ.

19. III. Уређење правних односа између РЗ и ЗОИЛ-а на принципима који ће одговарати особености послова које РЗ обавља и функције коју остварује објективно је условљено стањем самоуправне праксе у организовању самог ЗОИЛ-а и у уређивању других питања његовог правног положаја. На том подручју испољене су у ЗОИЛ-има тенденције које су супротне Уставу СФРЈ, као што је организовање заједница ризика на територијалном принципу и правни режим средстава осигурања. У условима одступања од уставних опредељења у уређивању ових питања правног положаја ЗОИЛ-а тешко је, међутим, очекивати да у самоуправној пракси превлада свест да организација радника у осигурању мора бити у функцији гранског организовања осигураника у заједници осигурања и да остварење економске намене средстава премија осигурања удружених у ЗОИЛ претпоставља и друге захвате у успостављању положаја РЗ којима ће се тај циљ постићи.

Dr. Jovan Slavnić,

Professor of the Faculty of Economics in Novi Sad

ON REGULATING THE RELATIONS BETWEEN THE COMMUNITY OF PROPERTY AND LIFE INSURANCE AND ITS WORK COMMUNITY

Summary

The subject matter of analysis by the author in this article is the set of instruments established by the Law on Associated Labour covering the regulation of mutual rights, duties and responsibilities between the community of property and life insurance and the work community — namely, that organisation which, as a form of organisation of workers performing insurance transactions for the insurance community, is active within the framework of the insurance community as an organisation having its own legal subjectivity. This set of instruments is subject to criticism in the article, where evidence is submitted to prove that it does not suit the characteristics of affairs otherwise performed by the work community for the insurance community, as well as the function it realizes in the insurance field.

The basic shortcoming is found by the author in the fact that these instruments unnecessarily limit the independence of the work community in regulating its organisation, planning, professional structure of personnel and of work posts in that community, as well as in the procedure of determining criteria and foundations for acquiring income and other elements by which any organisation having a status of legal entity proves its legal position and identity.

The author distinguishes the category of responsibility of the work community for affairs it performs for the insurance community, as one of the key criteria of the set of instruments for establishing the legal status of the work community within the insurance community, which would correspond to the specificity of affairs it performs and to the function it realizes. He notes in the category of responsibility of the work community a legal instrument which could ensure a greater degree of independence of work community toward the insurance community, while at the same

time serving as an adequate criterion for assessing the results of business activities of the work community, as well as for acquiring of means for personal incomes and collective consumption by workers. The author defines that instrument as a responsibility for business result of the property and life insurance community, while emphasizing that it includes the responsibility of work community both for the positive financial result in realizing the plan of the insurance community and for the realisation of the entire business and developmental policy of the insurance community.

*Dr Jovan Slavnić,
professeur à la Faculté de sciences économiques à Novi Sad*

CONTRIBUTION A LA DISCUSSION SUR L'AMENAGEMENT DES RAPPORTS ENTRE LA COMMUNAUTE D'ASSURANCE DE BIENS ET DE PERSONNES ET SA COMMUNAUTE DE TRAVAIL

Résumé

L'auteur analyse dans son article l'ensemble d'instruments juridiques, établi par la Loi sur le travail associé, consacré à l'aménagement des droits, des devoirs et des responsabilités mutuels, existant entre la communauté d'assurance de biens et de personnes et la communauté de travail — cette dernière, étant une forme d'organisation du travail des travailleurs chargés d'affaires d'assurance et employés dans la communauté d'assurance, agit dans le cadre de la communauté d'assurance, tout en demeurant un sujet de droit indépendant de celle-ci. Cet ensemble d'instruments fait l'objet de la critique de l'auteur qui démontre que celui-ci ne correspond pas à la particularité des tâches conférées à la communauté de travail et aux fonctions qu'elle exerce dans le domaine de l'assurance. Son défaut principal est, d'après l'auteur, la limitation inutile de l'autonomie de la communauté de travail concernant la réglementation de l'organisation de ses affaires, la planification, la prise de décisions concernant la structure de qualifications des ouvriers ainsi que la structure de postes dans la communauté de travail, la détermination de la dynamique de l'embauchement des ouvriers, l'établissement des fondements et des critères de la génération du revenu et les autres éléments par lesquels se manifeste l'autonomie de toute organisation ayant le statut d'une personne morale et qui expriment ainsi son statut juridique.

L'auteur traite séparément la catégorie de la responsabilité de la communauté de travail pour les tâches qu'elle accomplit pour la communauté d'assurance comme un des éléments cruciaux de l'ensemble d'instruments juridiques pour l'établissement du statut juridique de celle-ci au sein de la communauté d'assurance qui correspondrait à la spécificité des tâches qu'elle accomplit et à la fonction qu'elle exerce. Il aperçoit que la responsabilité de la communauté de travail est un instrument juridique qui pourrait assurer un plus grand degré d'autonomie à la communauté de travail envers la communauté d'assurance et qui pourrait en même temps servir de critère adéquat pour l'évaluation des résultats d'affaires de la communauté d'assurance et de la génération des fonds des salaires et de la consommation commune des ouvriers. Il la définit comme responsabilité pour le résultat d'affaires de la communauté d'assurance de biens et de personnes, disant qu'elle englobe la responsabilité de la communauté de travail pour le résultat financier positif de la mise en œuvre du plan de la communauté d'assurance ainsi que pour la réalisation de toute la politique d'affaires et de développement de la communauté d'assurance.

др Ивица Јанковец,
редовни професор Правног факултета у Крагујевцу

ПРАВНИ РЕЖИМ СРЕДСТАВА ОСИГУРАЊА

Осигурање је финансијска делатност. То је делатност која се састоји од прикупљања и коришћења новца на начин уређен у складу с одговарајућим правним и економским начелима. У заједницама осигурања имовине и лица, односно у заједницама ризика у оквиру заједница осигурања имовине и лица, које према нашим важећим прописима обављају делатност осигурања, прикупљају се крупна новчана средства. Наше заједнице осигурања су у 1984. години наплатиле премију осигурања у износу од 116,9 милијарди динара, од чега 83,8% чини техничка премија а 2,8% део премије за фонд превентиве (1). Премије плаћене заједницама осигурања чине више од 2% нашег друштвеног производа, односно између 30% и 50% од укупне акумулације која се у нашој земљи издваја за проширење материјалне основе рада (2). И резерве сигурности акумулиране у заједницама осигурања и заједницама реосигурања су значајне. На крају 1983. године резерве сигурности износиле су 23,9 милијарди динара. Математичка резерва осигурања живота износила је 17,7 милијарди динара, а средства фонда превентиве 5,1 милијарду динара (3).

Какав је правни режим (правно устројство, правно уређење) ових средстава? У чему се огледа друштвено-својински карактер средстава осигурања? Да ли је правни режим средстава осигурања јединствен, или постоји више правних режима који важе за поједине врсте средстава осигурања? У које сврхе се користе средства осигурања? Какав је правни режим средстава осигурања у међувремену док нису неопходна за извршавање обавеза заједнице осигурања према осигураницима? Да ли су средства осигурања у заједници осигурања јединствена или подељена?

Ова ће питања представљати оквир у којем ће се кретати даља разматрања.

Питања која се постављају у вези са правним режимом средстава осигурања репулисана су савезним Законом о основама система осигурања имовине и лица („Службени лист СФРЈ“, број 24/76). Од значаја

(1) Марко Јововић, *Резултати пословања заједница осигурања у 1984. години*, „Осигурање удруженог рада“, бр. 3/1985, стр. 50 и 52.

(2) Божидар Ђирковић, *Правни систем у осигурању (II)*, „Осигурање удруженог рада“, бр. 4/1984, стр. 46.

(3) Удружење осигуравајућих организација Југославије, *Четрдесет година осигурања имовине и лица у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији*, Београд, 1985, стр. 102.

могу бити, као општа правила о средствима у друштвеној својини, и поједине одредбе Устава СФРЈ и Закона о удруженом раду. Одредбе о правном режиму средстава осигурања садрже и закони појединих република и аутономних покрајина о осигурању. Те су одредбе разрађене у самоуправним општим актима заједница осигурања. Самоуправни општи акти не могу бити у супротности са законом (Закон о удруженом раду, члан 575), па зато треба размотрити на који су начин законске одредбе разрађене у самоуправним општим актима наших заједница осигурања.

1. Друштвено-својински карактер средстава осигурања

Средства осигурања образују се из средстава осигураника (премије осигурања) и других прихода (савезни закон о осигурању, члан 2, став 1). Средства осигурања су у друштвеној својини, без обзира на то да ли је заједница осигурања премију осигурања ушлатио осигураник — друштвено правно лице или осигураник — физичко лице или грађанско правно лице. Заједница осигурања је друштвено правно лице (Закон о удруженом раду, члан 37).

То је најважнија карактеристика правног режима средстава осигурања у нашој земљи, по којој се правни режим средстава осигурања у нашој земљи разликује од правног режима средстава осигурања у другим земљама, како на Истоку тако и на Западу.

У чему се огледа друштвено-својински карактер средстава осигурања?

Средства осигурања (техничка премија, резерве сигурности, фондови превентиве) представљају неутуђиви део дохотка осигураника — основних организација удруженог рада (Устав СФРЈ, Основна начела, III/10). Средствима осигурања управљају делегати основних организација удруженог рада и других осигураника који су удружили та средства у заједници осигурања ради осигуравајуће заштите. Заједница осигурања не може у пословању средствима осигурања имати неке посебне интересе, различите од интереса осигураника, нити може стицати неки посебни доходак, који би био одвојен од радника у удруженом раду.

Међутим, то никако не значи да принципи делатности осигурања смеју бити занемарени. Заједница осигурања дужна је да своје пословање организује сагласно економским начелима осигурања (савезни закон о осигурању, члан 23).

У томе се огледа суштинска разлика, што се тиче начина и принципа њиховог пословања, између наших заједница осигурања и осигуравајућих организација са средствима у личној својини. Капиталистичко осигуравајуће друштво најчешће је правно организовано као акционарско друштво, и послује с основним циљем да акционарима оствари профит. Оно пружа осигуравајућу заштиту осигураницима, али је основна покретачка снага те активности жеља да се оствари профит.

Са друштвено-својинским карактером средстава осигурања неодвојиво је повезан самоуправни карактер односа у заједници осигурања. Заједница осигурања је самоуправни организација, и то двоструко: с

једне стране, средствима и пословима осигурања управљају сами осигураници; с друге стране, радници у осигурању остварују у радној заједници заједнице осигурања самоуправна права као радници у удруженом раду.

Самоуправно одлучивање осигураника у погледу средстава осигурања, преко делегата осигураника у органима управљања заједнице осигурања, заједнице ризика или друге самоуправне јединице у саставу заједнице осигурања, може се, у најосновнијим цртама, приказати на следећи начин. Прво, орган управљања у заједници осигурања, заједници ризика или другој самоуправној јединици у оквиру заједнице осигурања утврђује критеријуме према којима ће заинтересована лица вршити удруживање средстава у заједници осигурања. То се врши тако што тај орган утврђује тарифу премија осигурања. Друго, тај орган утврђује у којим случајевима и у ком обиму ће осигураници имати право да од заједнице осигурања захтевају плаћање накнаде из осигурања, односно уговореног износа. То се врши на тај начин што овај орган доноси услове осигурања. Услови осигурања биће саставни део свих уговора о осигурању које ће заједница осигурања закључити са заинтересованим лицима (савезни закон о осигурању, члан 17, став 2). Треће, тај орган регулише начин коришћења средстава осигурања у међувремену док она нису потребна за извршавање обавеза заједнице осигурања по основу закључених уговора о осигурању.

Закон је препустио да се делокруг органа управљања у заједници осигурања у вези с овим питањима утврди самоуправним споразумом о оснивању заједнице осигурања и статутотом, разуме се у складу са законом (савезни закон о осигурању, члан 20, став 2). Државна регулатива уступила је у погледу ових питања у великој мери место самоуправној регулативи.

Из друштвено-својинског карактера средстава осигурања произлази и превентивна функција осигурања у нашем друштву. Наиме, радници у удруженом раду имају право и обавезу да чувају друштвена средства, да их заштићују од уништења и оштећења и да тим средствима савесно и брижљиво редују (Закон о удруженом раду, члан 232, став 1). Овај циљ се, између осталог, може постићи и удруживањем средстава у заједници осигурања. Зато је удруживање средстава ради отклањања или смањења неповољног дејства узрока који могу изазвати штете један од циљева удруживања средстава у заједници осигурања. Један део премије осигурања користи се за формирање фондова превентивне у заједницама осигурања (савезни закон о осигурању, члан 27, став 3).

И многе иностране осигуравајуће организације користе део премије осигурања за финансирање превентивних мера. Међутим, њихов циљ је да се избегне наступање осигураних случајева, или да се ублаже последице осигураних случајева који буду наступили, јер се на тај начин умањују њихове укупне обавезе према осигураницима. У нашем друштву превентивна функција осигурања треба да буде знатно шира. Превентивну функцију осигурања у нас треба посматрати као један од облика заштите друштвених средстава од уништења или оштећења, ради омогућавања нормалног одвијања процеса производње материјалних добара која су потребна за задовољавање потреба нашег друштва. Ипак,

у том погледу треба бити реалан. Многе штете се не могу избећи предузимањем превентивних мера. Због тога превенција не може заменити репарациону функцију осигурања у обезбеђењу, просте репродукције.

2. Правни режим средстава осигурања није јединствен

Средства која су осигураници удружили у заједницу осигурања могу се поделити на неколико категорија. За сваку од тих категорија важи посебан правни режим.

Прво. Организације удруженог рада и друга друштвена правна лица која оснивају заједницу осигурања дужни су да обезбеде средства за оснивање и пословање заједнице осигурања (савезни закон о осигурању, члан 13, став 1). Ова средства имају карактер привремено удружених средстава у заједницу осигурања. Наиме, закон одређује да ће се ова средства вратити оснивачима сагласно самоуправном споразуму о оснивању заједнице осигурања, а најдоцније када се из средстава остварених у њеном пословању образују довољне резерве сигурности (став 2. истог члана). С обзиром на ову обавезу враћања, требало би да заједнице осигурања у својим пословним књигама одвојено исказује средства сваког појединог оснивача. Износ средстава за оснивање заједнице осигурања утврђује се самоуправним споразумом о њеном оснивању, с обзиром на врсте ризика од којих ће се имовина и лица осигуравати (савезни закон о осигурању, члан 12, став 3).

Друго. Заједница осигурања мора образовати посебан фонд превентиве. Средства за овај фонд образују се из премије осигурања (савезни закон о осигурању, члан 27, став 3) или из дела неутрошених средстава техничке премије (члан 30, став 2. истог Закона). Ова средства користе за финансирање превентивних мера, и то удруживањем преко финансијских организација, непосредним удруживањем са средствима осигураника — друштвених правних лица и удруживањем са средствима друштвено-политичких заједница и друштвених организација (члан 32. истог закона).

Треће. У заједници осигурања постоји техничка премија. Техничка премија представља део премије осигурања који служи за накнаду штета и исплату уговорених износа по основу уговора о осигурању, као и за плаћање премије саосигурања и реосигурања које заједница осигурања врши другим осигуравајућим, односно реосигуравајућим организацијама ради ширег изравнања ризика (савезни закон о осигурању, члан 29, став 1). У средства техничке премије улазе и накнаде које је заједница осигурања наплатила по основу саосигурања или реосигурања.

Четврто. Средства техничке премије која преостану пошто је заједница осигурања извршила утврђене обавезе према осигураницима, и издвојила потребна средства за тзв. преносне премије и резервисане штете (савезни закон о осигурању, члан 29, став 2), уносе се у резерве сигурности. Средства резерве сигурности служе заједници осигурања за изравнање ризика у времену. Наиме, ако средства техничке премије у току једне године нису била довољна за покриће обавеза заједнице осигурања које се подмирују из те премије, неподмирени део покриће се из резерве сигурности која је формирана у годинама када је заједница осигурања успешно пословала (члан 21, став 1. истог закона).

Пето. Посебан правни режим важи за средства осигурања живота. Из средстава техничке премије осигурања живота издваја се део за математичку резерву (савезни закон о осигурању, члан 29, став 3). Затим се издваја део на име учешћа осигураника у позитивном резултату оствареном у том осигурању. Тек ако и после тога преостану неутрошена средства техничке премије осигурања живота, она се уносе у резерве сигурности осигурања живота (члан 30, став 5. истог закона). Средства осигурања живота заједница осигурања мора водити одвојено у својим пословним књигама, јер се та средства не могу употребити за покриће обавеза заједнице осигурања у другим врстама осигурања (Закон о систему осигурања имовине и лица, „Службени гласник СР Србије“, број 21/77, члан 25, став 4; Закон о осигурању имовине и особа, „Народне новине“, број 53/77, члан 13). Та средства имају, у ствари, карактер штедне.

Из премије осигурања издваја се још део за укупан приход радне заједнице која обавља административно-стручне, помоћне и њима сличне послове за заједницу осигурања, као и средства за набавку средстава рада којима управља заједница осигурања (савезни закон о осигурању, члан 27, став 3). Међутим, ова средства се не могу сматрати средствима осигурања, па би зато разматрање о правилима која за њих важе излазила ван оквира теме ових разматрања.

Начин формирања и коришћења сваке од ових врста средстава осигурања треба разрадити самоуправним општим актима заједнице осигурања. За детаљније разматрање о томе, а то значи за детаљније разматрање правне проблематике финансирања заједнице осигурања, била би потребна читава студија. Овај преглед је требало само да покаже да правни режим средстава удружених у заједницу осигурања није јединствен. Може се говорити о бар пет посебних режима у погледу појединих врста средстава осигурања. Нарочито је при томе важно запазити да свака од ових врста средстава осигурања има тачно одређену намену.

3. Употреба средстава осигурања док нису у функцији

Правило је да осигураници плаћају премију осигурања одједном, и то унапред приликом закључења уговора о осигурању (Закон о облигационим односима, „Службени лист СФРЈ“, број 29/78, члан 912, став 2). Из удружених средстава заједница осигурања ће извршити исплату накнаде из осигурања, односно уговорених износа, у вези са наступелим осигураним случајевима. На тај начин су у сваком тренутку у заједници осигурања удружена нека новчана средства, понекад мања а понекад већа, у зависности од тога колико је осигураних случајева наступило, која привремено заједници нису потребна за извршавање њених обавеза. Поставља се питање на који начин заједница осигурања може употребити та средства (средства техничке премије и средства резерве сигурности).

Савезни закон о осигурању је у члану 32, став 1. одредио да заједница осигурања може средства осигурања удруживати (улагати, депоновати) преко финансијских организација. Закон је прописао да се

удруживање средстава осигурања може вршити ради очувања њихове вредности, дакле зато да би се каматом накнадила депрецијација тих средстава, као и ради остваривања других заједничких интереса осигураника. Приликом депоновања средстава осигурања мора се водити рачуна о ликвидности заједнице осигурања и о сигурности депонованих средстава. Не сме се десити да и у једном тренутку заједница осигурања због депоновања средстава код банке буде неспособна да уредно извршава своје обавезе према осигураницима. Јер, таква заједница не би својим осигураницима пружала никакву финансијску сигурност, па ни осигурање код такве заједнице не би имало никакву сврху.

Средства осигурања се не могу улагати у непокретности.

Питања у вези са пласманом слободних средстава осигурања регулишу се самоуправним општим актима заједнице осигурања.

Наше важеће право дозвољава да заједница осигурања може утврдити намену за коју се удружена средства осигурања могу користити (савезни закон, члан 32, став 2). У једном случају Уставни суд Србије је оценио да се утврђивањем круга корисника тих средстава, наиме одређивањем да се кредити из тих средстава могу давати искључиво осигураницима заједнице, одређује намена средстава у складу с овом законском одредбом. Међутим, према становишту суда, право заједнице осигурања да утврђује намену депонованих средстава не садржи и право заједнице да одређује крајњег корисника кредита, зато што се заједница осигурања оснива ради бављења пословима осигурања, а не кредитним пословима (4).

Ако би заједница осигурања могла одређивати крајњег корисника кредита из средстава осигурања која су депонована код банке, то би могло водити нелојалној утакмици између заједница осигурања (тзв. преотимању осигураника). У том смислу је Суд части Привредне коморе Југославије у једном случају одлучио да постоји повреда добрих пословних обичаја кад осигуравач давањем обећања за посредовање у обезбеђивању кредита код банака придобија осигуранике који су већ у пословним односима са другим осигуравачем (5).

Решењу које је сада прихваћено у нашем праву, онако како је наше право протумачио Уставни суд Србије, може се ставити једна примедба. Наиме, у пракси одређивање круга корисника кредита из депонованих средстава осигурања може прикривено, заобилазним путем, водити и одређивању крајњег корисника. Уговор између заједнице осигурања и банке може одређивати врсте организација удруженог рада којима ће банка одобравати кредите из депонованих средстава, али је тешко веровати да банка неће на првом месту одобрити кредит оној организацији из те групе коју препоручи заједница осигурања, чак и кад о томе у уговору о депоновању нема ни речи. Индиректно се на овај начин, ипак, ствара стање које није у складу са прописима.

Овоме се може додати да се опасност да заједница осигурања на заобилазан начин одреди крајњег корисника кредита из депонованих средстава не избегава ни онда када се депоновање врши без икаквог уговарања намене. То је у начелу тачно, али је ова опасност ипак

(4) Одлука Уставног суда Србије ИУ бр. 848/83, од 9. јула 1985, „Службени лист СР Србије“, бр. 33/85.

(5) Одлука Суда части Привредне коморе Југославије С. бр. 1/76 од 25. фебруара 1976, „Збирка одлука Суда части Привредне коморе Југославије“, Привредно правни приручник и Привредна комора Југославије, Београд, 1981, стр. 92.

већа ако је у уговору о депоновању средстава осигурања код банке одређена намена тих средстава, а још нарочито ако је одређен и крут корисника кредита из тих средстава.

У вези са наведеном законском одредбом треба још обратити пажњу на то да она дозвољава заједници осигурања да одреди намену депонованих средстава код финансијске организације, али само сагласно самоуправном споразуму и друштвеном договору у којима учествује. Морају, дакле, постојати самоуправни споразум или друштвени договор које је заједница осигурања закључила, односно у којима заједница осигурања учествује, са другим органима, организацијама или заједницама, кроз које ће доћи до изражаја шири друштвени интереси у погледу коришћења средстава осигурања која заједници осигурања нису привремено потребна за извршавање обавеза према осигураницима. Заједница осигурања не може сама утврђивати намену кредита које ће финансијска организација одобравати из депонованих средстава осигурања (6).

У нашој стручној литератури можемо наћи мишљење према којем, *de lege ferenda*, средства резерви сигурности не би требало посредством банке претварати у кредитни капитал. За време до доспелости коришћења средстава резерви сигурности осигураници би их користили у свом текућем друштвеном раду. Распоређивање средстава резерви сигурности обезбеђује осигуранику право на непосредно привремено коришћење тих средстава у обиму његовог удела. Према овом схватању, пословање средствима резерви сигурности у периоду док се она налазе ван функције осигурања преко банке на кредитном односу, у супротности је са правом рада друштвеним средствима чији је субјекат радник у удруженом раду. Таквим пословањем одузима се осигуранику право да стиче доходак у својој основној организацији удруженог рада на основу привређивања својим уделом у удруженим средствима резерви сигурности (7).

У складу с оваквим мишљењима, формулисан је члан 88. Предлога самоуправног споразума о измени и допуни Самоуправног споразума о оснивању Заједнице осигурања имовине и лица „Дунав“ од децембра 1985. године, којим се предвиђа: „Средства резерви сигурности могу се депоновати осигуранику на коришћење, у номинираном износу на начин да су у сваком тренутку расположива за измирење обавеза Заједнице.“ Самоуправни општи акти других наших заједница осигурања не садрже сличну одредбу.

Има неколико разлога због којих ово схватање не треба прихватити, и због којих слична схватања ни раније у нашем праву осигурања нису била прихваћена.

Мишљење према којем се осигуранику одузима право да стиче доходак у својој основној организацији удруженог рада ако се не изврши распоређивање средстава резерви сигурности осигурања полази од врло поједностављеног, уског појма дохотка и права рада друштвеним средствима. Доходак је друштвена категорија, то је део укупног производа друштва (Закон о удруженом раду, члан 45, став 1). У остваривању права рада друштвеним средствима радници у удруженом раду су

(6) Постоји у нашој стручној литератури мишљење да је ова законска одредба недовољно одређена — Драган Мркшић, *Средства осигурања у систему самоуправног узајамног осигурања*, „Самоуправљање“, бр. 12/1984, стр. 58.

(7) Божидар Ђирковић, *op. cit.*, стр. 47.

дужни да та средства користе на најцелисходнији могући начин. Зато би се на изнето схватање могло одговорити питањем шта би се добило распоређивањем средстава резерви сигурности на осигуранике. У којој мери би такав потез допринео повећању дохотка у основним организацијама удруженог рада? С обзиром на то да у односу на сваког појединог осигураника то не могу да буду нека већа средства, добило би се врло, врло мало.

Друштвено посматрано, много се већи ефекти могу постићи ако се средства резерви сигурности осигурања преко банака усмере на задовољавање ширих привредних потреба, или за задовољавање потреба за које је заинтересована шира друштвена заједница.

Ако се иде корак даље у овом правцу размишљања, може се, чак, поставити питање не би ли распоређивање средстава резерви сигурности на осигуранике могло довести у питање сигурност у стицању дохотка у основним организацијама удруженог рада. Јер, шта ће се десити ако поједини осигураници на које су распоређена средства резерви сигурности не буду у стању да та средства одмах врате, а појавила се потреба да их заједница осигурања употреби за извршавање обавеза из основа осигурања? Можда ће због тога заједница осигурања појединим осигураницима исплатити накнаду из осигурања са закашњењем, а то може утрозити њихову способност стицања дохотка.

Кад се пласман средстава резерви сигурности осигурања врши преко банака, лакше се може постићи да се та средства оукцесивно ослобађају. Кад се средства сигурности непооредно дају осигураницима на привремено коришћење, много је теже обезбедити сталну ликвидност заједнице осигурања.

Поставља се и питање који би осигураници могли захтевати да се на њих изврши распоређивање средстава резерви сигурности. Логика ствари говори да би то могли да буду само они осигураници који нису имали штета. Само је од премије коју су они удружили у заједницу осигурања један део унет у резерве сигурности. А ако би само ти осигураници учествовали у распоређивању средстава резерви сигурности, да ли би то увек било друштвено оправдано? Можда би целисходније било ако би управо осигуранику кога је погодила штета услед наступања осигураног случаја било понуђено да привремено може да користи средства резерви сигурности осигурања. То би за њега могла бити велика помоћ у превазилажењу тешкоћа у које је запао због наступања осигураног случаја, јер се може десити да накнада из осигурања није довољна да се отклоне све штетне последице. И на овај начин би дошло до изражаја начело узајамности и солидарности осигураника, дакле, једно од основних начела која важе у нашем осигурању (савезни закон о осигурању, члан 3, став 1).

И на крају, не треба изгубити из вида да би се на начин за који се залаже схватање о којем је реч заједница осигурања претворила у даваоца кредита. А да ли у нашим условима има неких оправдних разлога, да се заједнице осигурања почну бавити кредитним пословима? Одговор треба да буде одречан. Посебно што се осигураника тиче, они у случају привременог коришћења средстава резерви сигурности не би били ни у чему у повољнијем положају него онда када користе кредит код банке. Та би средства морала бити неорочена, за разлику од

банкарског кредита који може бити и орочен. Уместо да плаћају банци камату, осигураници би били дужни да усклађују новчани износ номинираних средстава резерви сигурности с индексом пораста цена робе и услуга (наведени Предлог Самоуправног споразума Заједнице осигурања „Дунав“, члан 88, став 3).

Узгред се може напоменути да је овакво решење о валоризацији средстава резерви сигурности осигурања применом индексне клаузуле супротно важећим прописима. Индексна клаузула је према Закону о облигационим односима (члан 396) пуноважна само ако је изабрани индекс у непосредној економској вези са предметом посла. Индексна клаузула се може утоварити код оних новчаних обавеза које су настале као противпрестација за робу или услуге, добијене на основу уговора уколико се изабрани индекс везује за ту робу или сродне робе, односно услуге (8). Такав случај очигледно не би постојао ако би се осигураницима средства резерви сигурности осигурања давала на привремено коришћење. За такве случајеве могла би се уговорити само камата.

4. Јединственост средстава осигурања

Средства техничке премије и резерве сигурности заједнице осигурања јединствена су у својој функцији према осигураницима (републички закон о осигурању у Србији, члан 25, став 1). Делење, цепање средстава осигурања у њиховој функцији, према томе у којем су региону формирана или према неком другом критеријуму, имало би за последицу разбијање заједнице осигурања на мале, уситњене заједнице, које би биле неспособне да врше изравнање ризика, а то значи да обављају делатност осигурања (9). При томе јединство средстава осигурања не мора значити, па, чак, врло често и не треба да значи, централизацију средстава осигурања. По правилу је најцелисходније ако знатан део средстава осигурања која су формирана на одређеном подручју и остану на том подручју, ради извршавања обавеза заједнице осигурања према осигураницима са тог подручја. На нивоу заједнице осигурања, односно заједнице ризика, треба удружити само она средства која су нужна за шире изравнање ризика у времену и простору.

Закон је оставио да се ова врло значајна и сложена питања регулишу самоуправним општим актима сваке заједнице осигурања, у зависности од низа околности.

Зато треба разликовати две врсте односа у вези са средствима осигурања: унутрашњи и спољашњи однос. Унутрашњи однос је самоуправни однос у оквиру заједнице осигурања у погледу интерног изравнања ризика, обезбеђења ликвидности и уопште циркулације техничких средстава осигурања, да би се на најбољи начин могла обављати делатност осигурања. Тај однос уређују осигураници самоуправним општим актима заједнице осигурања. При томе је од значаја одредба савезног закона о осигурању (члан 24, став 1) према којој ако су у оквиру заједнице осигурања образоване заједнице ризика, средства јед-

(8) Коментар Закона о облигационим односима, редактори Слободан Перовић и Драгољуб Стојановић, књига прва, Горњи Милановац и Крагујевац, 1980, стр. 946.

(9) У том смислу и Антоније Тасић, *Суштина средстава која се формирају у осигурању и њихово јединство у функцији*, „Осигурање и привреда“, бр. 2/1980, стр. 9.

не заједнице ризика се не могу без сагласности те заједнице употребити за извршавање обавеза других заједница ризика. Осигураници једне заједнице ризика и осигураници других заједница ризика у оквиру исте заједнице осигурања споразумно утврђују под којим се условима средства фондова намењена за измиривање обавеза из осигурања од једне врсте штете могу употребљавати за извршавање обавеза из осигурања од других врста штета (став 2. истог члана). Спољашњи однос је однос између заједнице осигурања и њених осигураника. Тај однос је регулисан уговором о осигурању. У том односу важи начело јединствености средстава осигурања. То значи да осигураник који има извршну судску одлуку којом је утврђено његово право на накнаду из осигурања може захтевати да се одлука изврши из техничких средстава осигурања (средстава техничке премије и средстава резерве сигурности) која се налазе у било ком делу заједнице осигурања.

Једини изузетак од начела јединствености средстава осигурања учињен је у погледу средстава осигурања живота. Средства осигурања живота не могу се употребити за извршавање обавеза других заједница ризика, односно из других осигурања (савезни закон о осигурању, члан 24, став 3). Ово је разумљиво ако се има у виду да средства осигурања живота имају, у ствари, карактер средстава штедње.

На основу изложеног произлази да нема потребе да се самоуправним општим актима заједнице осигурања утврђује неограничена солидарна одговорност једног дела заједнице који има својство правног лица (делови који немају својство правног лица и не могу да одговарају) за обавезе другог таквог дела заједнице према осигураницима. Из саме јединствености средстава осигурања произлази неограничена солидарна одговорност. Не могу доћи у обзир други видови одговорности за обавезе које познаје Закон о удруженом раду (члан 246) јер би били супротни начелу јединствености средстава осигурања.

5. О неким разликама између правног режима средстава удружених у заједницу осигурања и правног режима средстава удружених у банку

И у банкама и у заједницама осигурања врши се удруживање новчаних средстава. Зато треба размотрити у чему се огледа разлика између средстава удружених у заједнице осигурања и средстава удружених у банке, што се тиче њиховог правног режима.

Основна разлика се огледа већ у самом циљу удруживања средстава. У банке депоненти удружују слободна новчана средства, а банка та средства стављају на располагање онима којим су потребна. Основни интерес депонента за удруживање средстава у банку је или камата, или обезбеђење новчаних средстава за одређене потребе. У Уставу СФРЈ је у том смислу одређено (члан 39, став 1) да друштвена правна лица удружују средства у банку ради остваривања заједничких интереса у обезбеђивању новчаних средстава за обављање проширивање и унапређивање делатности организација удруженог рада и других самоуправних организација и заједница и ради остваривања других заједничких интереса. Ако су депоненту потребна средства која је удружио у банку он ће их повући из банке (разуме се у складу са уговором који је закључио са банком). У заједницама осигурања осигураници удружују средства

ради обезбеђења осигуравајуће заштите од ризика који им прете. По начелима узајамности и солидарности, лица којима прете исти или слични ризици удружују средства у заједницу осигурања односно заједницу ризика, ради тога да би заједница онима од њих које погоди штета исплатила накнаду из осигурања. Удруживање средстава у заједницу осигурања по правилу је одраз економске нужде. Ако је премија коју плаћају осигураници адекватно одређена, онда ће у времену које је потребно за изравнање ризика сва техничка средства осигурања бити употребљена за извршавање обавеза заједнице осигурања према осигураницима.

Може се рећи да је удруживање средстава у банку привремено (макар трајало и дуже време), док је удруживање средстава у заједницу осигурања бесповратно. Зато су средства које удружи или депонује члан у интерну банку саставни део његових укупних средстава и могу се користити за извршавање његових обавеза према трећим лицима (Закон о основама кредитног и банкарског система, „Службени лист СФРЈ“ број 2/77, члан 60). Слична одредба не постоји у прописима о осигурању, нити би она одговарала природи средстава осигурања.

Као пример на коме се јасно може уочити ова разлика може послужити случај кад је члан основне банке отказао самоуправни споразум о удруживању у основну банку. У таквом случају он може повући свој улог из фонда солидарне одговорности и резервног фонда (исти закон, члан 186, став 1). Због тога се средства фондова основне банке воде на име чланова основне банке (исти закон, члан 181, став 3). Прописи о осигурању не предвиђају могућност да један осигураник, ако одлучи да се више не осигурава код одређене заједнице осигурања, може повући део средстава резерви сигурности удружених у ту заједницу. Повлачење дела средстава резерви сигурности било би директно супротно једном од основних начела на којима почива наше осигурање — начелу узајамности и солидарности (10). И овде треба поћи од тезе да би на неки удео у средствима резерви сигурности могао рачунати само онај осигураник који је имао срећу да га није задесила штета. Ако би он повукао тај удео, понашао би се несолидарно у односу на остале осигуранике. Пошто удружена премија осигурања мора у времену које је потребно за изравнање ризика бити довољна да заједница осигурања може извршити све обавезе по основу осигурања, у случају о којем је реч заједница осигурања би морала затражити од осталих осигураника да удруже додатна средства за попуњу резерви сигурности.

Закон о облигационим односима даје право осигуранику да у неким ситуацијама захтева од осигураваача да му врати део плаћене премије. То су случајеви у којима су се околности од значаја за оцену ризика промениле тако да је ризик смањен (члан 916) или случајеви кад је осигурана ствар или ствар у вези са чијом је употребом закључено осигурање пропала услед неког догађаја који не представља осигурани случај (члан 928), тако да је ризик престао. У таквим случајевима

(10) Ипак је у Предлогу самоуправног споразума о измени и допуни Самоуправног споразума о осигурању Заједнице осигурања иловине и лица „Дунав“ од децембра 1985. године (члан 9) предложено: „Друштвеном правном лицу Заједница ће дозначити номинирана средства резерве сигурности након седам година од када је... престао да буде осигураник...“. Самоуправни општи акти осталих наших заједница осигурања не садрже сличну одредбу.

ма није нарушено начело узајамности и солидарности осигураника, јер је враћање дела премије последица промена у ризику.

По самој природи ствари, осигураници ће повући средства удружена у заједницу осигурања једино ако је заједница осигурања престала да постоји у поступку редовне ликвидације (11).

6. Завршне напомене

На основу изложеног се може рећи да правни режим средстава осигурања има према нашим важећим прописима следеће карактеристике:

— средства осигурања су средства у друштвеној својини којима управљају осигураници;

— постоји више врста средстава осигурања, чија је намена различита;

— техничка средства осигурања могу заједнице осигурања депоновати код банака за време док им та средства нису неопходна за извршавање обавеза према осигураницима;

— техничка средства осигурања јединствена су у функцији према осигураницима, без обзира на унутрашњу самоуправну и организациону структуру заједнице осигурања;

— сврха удруживања средстава у заједницу осигурања јесте обезбеђивање осигуравајуће заштите по начелима узајамности и солидарности, па зато осигураници та средства удружују бесповратно.

Према важећим прописима, заједница осигурања може средства осигурања депоновати код финансијских организација са одређеном наменом. Међутим, ово правило би требало изменити. Требало би законом прописати да заједница осигурања, за разлику од других депонената, не може одређивати намену средстава која је депоновала код банке. Осигураници заједнице осигурања могу имати само један друштвено оправдани интерес у погледу депоновања средстава осигурања у банци — да депоновањем средстава осигурања за време док нису у функцији заштите та средства од депрецијације. А за остварење тог циља није нужно да заједница осигурања има право да одређује намену депонованих средстава. Управо обрнуто, одређивање намене депонованих средстава осигурања од стране заједнице осигурања може имати за последицу да се не могу постићи најповољнији услови депоновања. Своје друге интересе у погледу намене у које ће бити употребљена депонована средства осигурања, организације удруженог рада могу изразити кроз органе управљања у банци. Оне су учесници у процесу самоуправног одлучивања не само у заједницама осигурања, него и у банкама.

(11) Драган Мркишић, *op. cit.*, стр. 56.

Dr. Ivica Jankovec,
Professor of the Faculty of Law in Kragujevac

LEGAL REGIME OF INSURANCE MEANS

Summary

Legal regime of insurance means in Yugoslavia has several characteristics. Insurance means are the means in social ownership which are managed by insured persons, who are associated into an insurance community. There are several kinds of insurance means, the distinguishing point being their purpose. These are the following: means pooled by the founders into an insurance community in order to establish (found) it; prevention means; technical premiums; safety reserves; and life insurance means. Technical premiums and safety reserves may be deposited by the insurance communities at the bank for the time of their not being in effective use for meeting the obligations. An insurance community should not be entitled to determine the purpose of means deposited at the bank. Technical means of insurance are integral in the function of serving the insured persons, regardless of internal self-management and organisational structure of the insurance community. The purpose of pooling of means into an insurance community is to ensure adequate protection according to the principles of mutuality and solidarity, so that the insured persons pool these means without the right of refund.

Dr Ivica Jankovec,
professeur à la Faculté de droit à Kragujevac

REGIME JURIDIQUE DES FONDS D'ASSURANCE

Résumé

Est exposée dans l'article l'opinion suivant laquelle le régime yougoslave des fonds d'assurance possède plusieurs caractéristiques. Les fonds d'assurance sont des fonds appartenant à la société, dans le sens le plus général de ce terme, et dont la gestion relève des assurés eux mêmes, regroupés en communauté d'assurance. Il existe plusieurs types de fonds d'assurance, destinés à des applications diverses. Il s'agit des fonds que les fondateurs apportent dans la communauté d'assurance de la constitution de celle-ci, des fonds de prévention, des primes techniques, des réserves de sécurité et des fonds de l'assurance vie. La prime technique et les réserves de sécurité peuvent être déposées par les communautés d'assurance dans les banques tant que ces fonds ne leur sont pas indispensables. Selon l'auteur, la communauté d'assurance ne devrait pas pouvoir déterminer l'emploi des fonds déposés auprès des banques. Les fonds techniques d'assurance sont uniques dans leurs fonctions envers les assurés, nonobstant la structure organisationnelle interne de la communauté d'assurance. Le but de la mise en commun des fonds au sein de la communauté d'assurance consiste à garantir la protection, conformément aux principes de mutualité et de solidarité et c'est la raison pour laquelle les assurés participent à fonds perdus.

др Борћи Марјановић,
редовни професор Правног факултета у Скопљу

О СУШТИНИ МЕРА БЕЗБЕДНОСТИ У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ*

У мноштву недоумица са којима се сусрећемо у науци кривичног права, једна ствар је изгледала несумњива: чинило нам се да знамо бар толико да је казна, тај основни инструмент државе у борби против прекршилаца кривичних закона, *malum passionis quod infligitur propter malum actionis*. Тако смо мислили све до пре непуних тридесет година. Одонда доживљавамо један процес магичних преображаја кривичног права. Алхемијом моћи, санкције за које смо се до јуче могли заклету да су казнене природе, „дретворене“ су у „мере безбедности“ или у „правне последице осуде“.

Позитивистички настројена правна теорија, не сумњајући уопште у научност алхемије моћи пожурила је да нам теоријско протумачи извршене промене. Али (не лези враже!), тек што би помислила да је успела да некој од ових мера образложи карактер „мере безбедности“, ова би (одузимање имовинске користи, на пример), прошавши још једном кроз алхемичарску реторту, одједном потпуно изгубила сва својства мере безбедности и постала нешто сасвим треће.

Чак ни класична казна није више оно што је некад била (као нам тврде). Јер, чега год се дотакне социјалистичка држава (као митски Мида), претвара се у добро. И онда када једна санкција остане у кривичном закону под етикетом „казна“, она је, по мишљењу наше теорије, ипак нешто сасвим друго; из ње је, неком магичном моћи, уклоњена „класична ретрибуција“. За оне који су темељито овладали дијаматом, у свему овоме нема ничег чудноватог, ничег неразумљивог и збуњујућег. Све је то „резултат етике нашег друштва, које тражи разумијевање, солидарност, помоћ човјеку, резултат је новог схваћања праведности“.

Морам да признам да сам ја, изгледа, веома старински човек, који никад а није успео да савлада умеће дијаматске акробатике. По мени, нешто што је миленијумима било зло, не може преко ноћи да промени своју суштину. Када једном људском бићу одузимају живот у виду смртне казне, за суштину тог чина сасвим је ирелевантно ко то чини, из којих разлога, у име чега (у име „нове“ или у име „старе“

(*) Реферат поднет на састанку катедри за Кривично право правних факултета Југославије, одржаном од 28. до 30. маја 1987. године у Београду.

праведности). Узгред буди речено, за суштину неке друге ствари могло би да буде веома релевантно и научно продуктивно сазнање да су тако-рећи све европске груле, буржоаске демократије укинуле смртну казну у својим кривичним законима (мада то никада није било њихово програмско, начелно опредељење), док ниједна здрава, социјалистичка демократија данас није без ове казне (иако је она већ више од стотину година програмски, начелно, осуђена на укинуће у социјалистичкој доктрини).

Законодавни илузионизам, започет Новелом из 1959. године, није лишен смисла: *Etikettenfälschung* је најбољи начин да се неке прода рога за свећу! Појачати репресију, а све то представити као „даљу хуманизацију наше казнене политике“ (1). Увести нове казнене мере (и још им омогућити ретроактивно дејство), а да то не замирише на грубо кршење начела законитости!

Наша кривичноправна теорија, на жалост, најчешће пати од болести коју је неко веома духовито назвао кокошјим слепилом правног позитивизма. Она као да нема већих амбиција од егзегезе. Као да је све што држава озакони последња истина без призива. Шта да човек каже, на пример, када се сретне са овим аподиктичним типом „научне“ аргументације: „Сама чињеница да је ова мера по важећем закону сврстана у мере безбедности, говори у прилог чињеници да се законодавац определио за њену природу као меру безбедности.“ (!)

Не само, дакле, да *quod principi placuit, legis habet vigorem*, него има још и карактер беспризивне научне истине! Ако сутра тај исти законодавац промени своје мишљење и закон, правни „научници“ овакве врсте пожуриве да брже-боље уприличе своје теоријске ставове с извршеним променама. Правна наука постаје тако *ancilla politicae*. Три речи законодавца претварају у макулатуру целе правничке библиотеке (в. Kirshmann).

Старомодни исписивач ових редова не верује у алхемију било које врсте, па ни у алхемију моћи. Све док држава буде примењивала казну, она ће, без обзира на друштвено-политички систем, остати оно што је одувек и била: зло које се промишљено наноси учиниоцу због зла које је проузрочио. Зло — зато што значи по човека болно лишење (или ограничење) једног његовог важног, драгоценог добра. Добро које погађа казна може бити лично (живот, слобода), материјално (имовина) или функционално (занимање, служба, позив). Казна је ретрибутивна кривична санкција. То, зачудо, признају чак и они који иначе казни више или мање упорно одричу карактер зла (у социјализму). Велим „зачудо“ јер те две тврдње једноставно не могу да иду заједно — то је или нонсенс или неразумевање значења употребљених речи.

Реч „ретрибуција“, наиме, значи (уз)враћање истом мером, а ово већ и само по себи подразумева — (уз)враћање истим квалитетом! Извршилац кривичног дела чини зло (отуда: злочин, злодело!), а држава му (уз)враћа истом мером. Ово се (уз)враћање већ одавно не равна дословно према максими талионског начела („око за око, зуб за зуб“),

(1) В. Светислав Стефановић — Бећо, *Измене у Кривичном законнику усмерене су на даљу хуманизацију наше казнене политике*, (Образложење Предлога закона о изменама и допунама Кривичног законика, поднесено у Савезном већу Савезне народне скупштине 30. јуна 1959. године), „Народна милиција“, бр. 8/59, стр. 1—10.

али је одређена симболика остала и у основи данашњег механизма државне реакције против злочина.

Ретрибуција је отеловљење етичког прекора због учињеног. *Препознамо ли ретрибуцију у бићу једне кривичне санкције, знак је то да смо у присуству казне, без обзира на то какву јој је етикету законодавац наденуо.* Мера безбедности, бар према чистом теоријском концепту антрополошко-позитивистичке школе, представља „санкцију“ искључиво превентивне природе. Казна, као веома опиљиво зло, по природи ствари може да остварује превентивне ефекте (да одвраћа људе од извршења кривичног дела). Мери безбедности, напротив, туђа је и најмања ретрибутивност. Она је замишљена као етички безбојна, чисто целисходна мера обезбеђења од друштвеног штеточинства.

Покушај да се допре до суштине кривичних санкција, које наши кривични закони називају мерама безбедности, није мотивисан неким теоријским чистунством, неким теоријским ларпурлартизмом. Борба за појам, борба је за одређени криминално-политички постулат (в. Liszt)

У нашој кривичноправној теорији постало је тако рећи уобичајено да се оперише појмом „мера безбедности“, а да се при том не учини ни најмањи покушај дефинисања његове природе. Тако, у једном од ретких монографских радова, посвећеном овој проблематици (2), уместо било каквог теоретског испитивања суштине ових правних феномена, као основа њиховог евентуалног разграничења, прихвата се један крајње незадовољавајући критериј: „... као казне би се третирале све оне санкције којима се у савременој кривичноправној науци приписују она својства типична за ову врсту санкције и које у свим кривичним законодавствима која су предмет овог истраживања имају правни статус казне, док би се у оквиру мера безбедности третирале све друге санкције предвиђене за пунолетне учиниоце кривичних дела, без обзира што се оне у неким од изучаваних законодавстава предвиђају као казне“.

Стање које се мање-више може разумети само овако: *не постоји општи појам мере безбедности, постоје само одређене мере које закон извољева да тако назове* (3).

И данас је, као и пре двадесетак година (4), актуелно размотрити питање о суштини мера које је југословенски законодавац уврстио у Кривични закон СФРЈ под називом мера безбедности. То је нужан, мада не и довољан, предуслов за било какво размишљање о реформи система кривичних санкција у нас. То је и мотив што сам се опет латио ове теме. Што се тиче редоследа мојих излагања, он (сматрам то чистим питањем конвенције) следи редослед њиховог набрајања у закону.

1. Обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи

Закон каже да ће суд учиниоцу који је кривично дело учинио у стању неурачунљивости или битно смањене урачунљивости изрећи оба-

(2) Др Љубиша Лазаревић, *Казне и мере безбедности у савременом кривичном праву*, Београд 1969, стр. 33.

(3) Marc Ancel, *Les mesures de sûreté en Matière Criminelle*, Melun 1950, стр. 7.

(4) Своја гледања на овај проблем први пут сам објавио у чланку: *Мерките за безбедност во југословенскиот Кривичен законик*, „Годишник на Правниот факултет во Скопје“, том XIV (1969/70), стр. 331—360. Њих се, како стрпљиви истраживач може да види, углавном држим и овде!

везно психијатријско лечење и чување у здравственој установи, ако утврди да је опасан за околину и да је ради отклањања ове опасности потребно његово лечење и чување у таквој установи. На први поглед може изгледати да је ово озакоњени образац чистог теоријског концепта мере безбедности: човек је учинио кривично дело, опасан је за своју околину, а обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи нужно је само ради отклањања те опасности. Од ретрибуције — ни трага! Ако се ради о смањено урачуњљивом лицу, нужну ретрибуцију носи казна, а ако је реч о неурачуњљивом лицу — казне нема јер је лишена смисла и сврхе! Ван сваке сумње је, дакле, да ова мера није казнене природе. Под великим знаком питања је, међутим, да ли је она уопште кривична санкција (да ли она значи одузимање или ограничење неког човековог права).

Када смањено урачуњљивом лицу изричемо ову меру, онда је више него јасно да то не радимо зато да бисмо му одузели или ограничили неко његово право, већ зато да бисмо отклонили опасно стање узроковано његовом душевном болешћу, поремећеношћу или заосталим душевним развојем. То је медицинско-психијатријски третман инструменталног карактера — он треба да омогући да се код смањено урачуњљивог учиниоца санира оно што се санирати може како би се затим приступило извршењу казне. Чињеница да се ова мера изриче у кривичном поступку није довољна да јој обезбеди карактер кривичне санкције. (Уосталом, ни смртна казна се не може извршити над лицем које је тешко телесно или душевно болесно, све док траје та болест. Да би се смртна казна уопште могла извршити, осуђеник се мора подврћи лечењу. Лечење остаје медицинско-психијатријски третман, који не добија никакав кривичноправни карактер само зато што је регулисан кривичним законом).

За суштину ове мере апсолутно је ирелевантна чињеница да се учиниоцу који је кривично дело извршио у стању битно смањене урачуњљивости и који је осуђен на затвор, време проведено у здравственој установи урачунава у време трајања изречене казне.

Пошто ова мера нема и не може да има карактер кривичне санкције у случају битно смањено урачуњљивог лица, утолико га мање може имати када се ради о потпуно неурачуњљивом лицу.

Једно неурачуњљиво лице, наиме, може бити смештено у здравствену установу ради психијатријског чувања и лечења и ако није извршило кривично дело. Довољно је на компетентан, стручан начин утврдити потребу хоспитализације оваквог лица, па у одређеном (ванкривичном) поступку прописаном законом одлучити да се ово лице упути у одговарајућу здравствену установу на чување и лечење. Изврши ли оно „кривично дело“, то упућивање наређује кривични суд. Мада је повод различит, у суштини једног и другог упућивања нема никакве разлике.

Кривични законик РСФСР (глава шеста) поступа начелно правилније када ове мере једноставно назива „принудним мерама медицинског карактера“. (Бугарски Кривични законик назива их „принудним медицинским мерама“.)

Па ипак, тиме што негирам овој мери карактер кривичне санкције, ја се не залажем за њезино издвајање из надлежности кривичног

суда (5). Овакав систем познаје француски Code pénal и он је (са правом!) критикован као анахронизам, јер значи само удвајање администрирања, одуговлачење поступка, које, у конкретном случају, може да има тешке последице по безбедност друштва.

2. Обавезно психијатријско лечење на слободи

Негирамо ли обавезном психијатријском лечењу и чувању у здравственој установи карактер кривичне санкције, јасно је (cela va sans dire!) да тако мора бити и када је у питању обавезно психијатријско лечење на слободи, па ту једва да има смисла ништа још и аргументовати.

3. Обавезно лечење алкохоличара и наркомана

Све што је било речено о суштини мере обавезног лечења и чувања у здравственој установи и обавезног психијатријског лечења на слободи односи се дословно и на меру обавезног лечења алкохоличара и наркомана (чл. 65 КЗ СФРЈ). Ни она не добија карактер кривичне санкције само зато што је изриче кривични суд. Принудност такође не мења ништа у њезином карактеру медицинске мере (6). Уосталом, данас се грађанин било које земље мора подвргавати многим мерама принудног карактера и без извршења кривичног дела (разне вакцинације, обавезни прегледи, обавезно лечење од извесних болести итд.).

Несумњиво да је овакав третман алкохоличара и наркомана инспирисан потребама заштите друштва и појединца. Несумњиво да овакав један успешан третман значи уништавање једног ендемог фактора криминалитета. Ни мотиви, међутим, из којих се једна мера предузима не мењају ништа у погледу њезине суштине. Она остаје оно што јесте — мера социјалне политике. Без значаја је при том да се она истовремено јавља и као мера криминалне политике. Најзад, речено је (са пуним правом!) да је једна здрава социјална политика — најбоља криминална (односно антикриминална) политика.

При свему овоме, наравно, остаје изван сваке сумње целисходност, нужност, корисност ове мере. Реч је било само о томе да циљ, социјална функција која се придаје и коју заиста врши једна мера не мења ништа у њезиној суштини.

4. Забрана вршења позива, делатности или дужности

Према Закону о врстама казни (Службени лист ДФЈ, бр. 48/45) забрана о којој овде говоримо била је несумњиво казна. Овај закон, како му и име казује, уосталом, није ни познавао друге врсте кривичних санкција. Ову исту забрану и ОКЗ сврстава у списак казни, а тако

(5) За овакво решење залагао се је др Фрањо Бачић, *Мере безбедности у нашем систему кривичних санкција*, „Југословенска ревија за криминологију и кривично право“ (ЈРККП), 1965, стр. 11—21.

(6) У Кривичном законнику РСФСР ова је мера такође уврштена у принудне мере медицинског карактера (чл. 62), а у бугарском КЗ у принудне медицинске мере.

поступа и првобитни текст Кривичног законика (7). Новела од 1959. године чини онај магични преображај и ова казна преко ноћи постаје мера безбедности, а ми бележимо први поен у „смањењу“ репресије. Уместо било каквог образложења, за овај је преображај речено само толико да је ово „учињено зато што забрана вршења одређеног занимања делује увек убудуће и зато има више карактер мере безбедности него казне“ (8). Ова је регулатива једноставно преписана у кривични закон СФРЈ (чл. 66).

И код ове санкције се уопште не доводи у сумњу њезина нужност, сврсисходност. Пошто је професија један од фактора криминалитета, забранити делинквенту њезино обављање може бити веома ефикасна санкција (било као главна или као споредна) (9). Једна нова варијанта старог, добро опробаног правила *per quod quis peccat, per idem punitur* (10).

Професионална забрана може бити двојако мотивисана — недостојношћу и неспособношћу онога који позив, делатност или дужност обавља. Уколико је забрана мотивисана разлозима недостојности учиниоца да обавља професију о којој је реч, онда је више него несумњиво да се ту ради о казни са наглашеним друштвено-етичким прекором за учињено: забрана вршења наставничке професије лицу које је проглашено кривим због више учињених тешких крађа — случај из наше судске праксе (11). Позивање на део одредбе чл. 66, ст. 1. КЗ СФРЈ који говори о томе да се ова мера може изрећи „ако се оправдано може сматрати да би његово даље вршење такве делатности било опасно“ само је елегантан начин прикривања правог мотива за њезино изрицање: схватање суда да је учинилац недостојан да обавља професију о којој је реч. Ради се, дакле, о моралној неподобности учиниоца да обавља ту делатност (12).

Иако је више него јасно да изрицање ове мере због моралне неподобности за обављање одређеног позива, делатности или дужности значи изражавање једног друштвено-етички негативног суда о учиниоцу (што никако није у складу с идејом о социјално-етичкој безбојности мера безбедности), ова чињеница нимало не смета неким ауторима да негирају и саму помисао да се ту ради о прерушеној казни. При том су алфа и омега њихове „аргументације“ — воља законодавца. Антолошки пример оваквог правно-позитивистичког резона наведен је у уводном делу овог прилога: „Сама чињеница да је ова мера по важећем закону сврстана у мере безбедности, говори у прилог чињеници да се законодавац одредило за њену природу као меру безбедности (13).“

(7) Тако се поступа и у КЗ РСФСР (чл. 21, ст. 1, т. 5), КЗ НР Бугарске (чл. 37, ст. 1, т. 1), а и у КЗ Грчке (чл. 67), с тим што је у њему уврштена у списак споредних казни.

(8) Образложење измена и допуна Кривичног законика, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 1—2/1960, стр. 60.

(9) P. Cornil и L. van Beirs у предговору књизи R. Serevens, *L'interdiction professionnelle en droit pénal*, Bruxelles 1957, стр. 111.

(10) Тако и D. Hazewinkel — Suringa, *Rapport présenté au Congrès pénal et pénitentiaire international de Berlin, Actes du Congrès*, vol. IV, стр. 149. Тако и Auguste Lebrun, *Une nouvelle sanction pénale: l'interdiction d'exercer une profession privée*, Revue internationale du droit pénal“ (РИДП), 1938, стр. 252.

(11) В. пресуду ВСХ Кж 60/62 од 23. јануара 1962 (ЗСО, VII—1,3).

(12) Никола Срзентић — Др Александра Стајић — Др Љубиша Лазаревић, *Кривично право СФРЈ, Општи део*, 7. изм. и доп. изд., Београд 1978, стр. 452.

(13) С. Бејатовић, *Основна обележја мере безбедности забране вршења позива, делатности или дужности у југословенском кривичном праву*, „ЈРККП“, бр. 1/1985, стр. 99.

Питање изгледа много сложеније уколико се ради о професионалној забрани која није мотивисана разлозима недостојности, него разлозима стварне опасности учиниоца. Јер, несумњиво је да обављање одређеног занимања од стране једног лица у конкретном случају може да представља опасност за његову околину, односно — за друштво. Узроци те опасности могу бити различити, међу њима треба посебно указати на неспособност (физичку или психичку) за обављање професије о којој је реч.

Ако неко при вршењу своје професионалне делатности изврши кривично дело које садржи све елементе из законског бића једног кривичног дела, а у кривичном се поступку утврди да је то лице објективно или субјективно (физички или психички) било неспособно за обављање те делатности, његова ће кривична одговорност зависити од тога може ли му се ставити на терет игнорисање тог стања неспособности. Но, без обзира на то, биће нужно да се овом неспособном лицу забрани обављање делатности о којој је реч (на линији заштите друштва било би: забранити овом лицу обављање било које делатности која захтева способности којима оно не располаже) (14). Да ли је ово, међутим, кривична санкција? Ни у ком случају! Није ствар кривичног права да прописује санкције због физичких или психичких неспособности. Зато ова забрана, чак и када се изриче у кривичном поступку, остаје мера социјалне заштите, а не кривична санкција (15).

Али, ако једно објективно и субјективно (како физички, тако и психички) способно лице при обављању своје делатности изврши кривично дело, суд ће моћи да изрекне ову забрану „ако се оправдано може сматрати да би његово даље вршење такве делатности било опасно“.

Шта је критериј према коме ће суд одлучити да изрекне ову забрану? Објективно и субјективно човек је способан да обавља своју професију. Штавише — у конкретном случају тај човек може бити и изванредно способан и цењен стручњак за своју област (одличан гинеколог који врши илегалне абортусе, на пример). Очигледно је да се ту не ради о опасности због неправилног, непропионог обављања „технике“ професије. Критериј се мора тражити на другој страни — у сфери професионалне етике лица о коме је реч!

Када наши судови за изрицање ове забране траже повреду „прописа, правила и норми којима је регулисано вршење позива, самосталне делатности или неке друге дужности о којој је реч“ (16), онда то свакако није повреда тзв. *lex artis*, него повреда одређених норми професионалне етике. „За примену ове мере тражи се, дакле, да је учинилац користио своје занимање као средство за извршење кривичног дела, да је свој позив или самосталну делатност вршио у циљу који је противан њиховој сврси...“ (17).

(14) Тако, на пример, један аустријски пројекат Кривичног законика из 1884. године предавања: „Hat jemand bei Ausübung eines solchen Berufes durch eine strafbare Handlung einen solchen Mangel an den erforderlichen Kenntnissen und Fertigkeiten an den Tag gelegt, dass es gefährlich erscheint, ihm die weitere Ausübung des Amtes oder des Berufes zu gestatten, so kann ihm der Strafrichter die Ausübung für so lange untersagen, bis er die Aneignung der erforderlichen Kenntnissen und Fertigkeiten bei der zuständigen Behörde nachweist.“

(15) Тако Пoлс (наведено према Hazewinkel — Suringa, *op. cit.*, стр. 153).

(16) В. пресуду ВСЈ Кз 98/66 од 10. новембра 1966 (ЗСО, XI—3, 181).

(17) В. пресуду ВСЈ Кз 100/65 од 16. фебруара 1966 (ЗСО, XI—1, 2). Такво је мишљење било прихваћено и на једном саветовању у ВСЈ, одржаном 7—9 децембра 1965. године. В. о томе др Божидар Краус, *Саветовање у Врховном суду Југославије*, „ЈРККП“, 1965, стр. 571.

И тако, наша „мера безбедности“, на крају крајева, ипак испољи своју праву природу — сведе се на социјално-етички прекор због учињеног. Другим речима — на казну (18). „И то казна не зато што објективно тешко погађа учиниоца (19) (и порез, болест, земљотрес и сл. могу да тешко погоде човека, па ипак нису казна у профаном смислу речи), него зато што је то по својој суштини (уз)враћање истом мером једном злу, реакција друштва на професионални и људски неморал учиниоца.

Кривични закон СФРЈ је код ове мере отишао и корак даље у погледу њезине строгости: док је Кривични законик, наиме, прописивао да се учиниоцу кривичног дела може забранити вршење само „неке дужности која је везана за самостално располагање или руковање друштвеном имовином или чување ове имовине“, а Врховни суд Југославије стао на становиште да то значи да се „... може забранити оно занимање које је учинилац кривичног дела вршио у време извршења кривичног дела“ (20), Кривични законик СФРЈ допушта да се њему забрани вршење и свих оваквих дужности.

Најзад, по самој природи ствари, професионална забрана једва да је способна да представља некакву заштиту друштва, некакву меру обезбеђења друштва. Када једном гинекологију, због вршења илегалних абортуса, забранимо да обавља своју професију, више је него очигледно да се ту ради о казни, која га погађа у најосетљивије место његове животне делатности. Осим да се ово лице лиши слободе или да се подвргне даноноћном надзору (што се тешко да замислити, а камоли остварити), не постоји никакав други начин да се спречи да и даље врши илегалне абортусе. Али зато, онолико колико је немоћна као мера обезбеђења друштва, толико је ова санкција ефикасна као казна! Казна са свим недостацима једне „класичне“ казне. Она ће, наиме често изазвати последице које су контраиндиковане њезиној сврси — може се чак јавити као криминогени фактор. Чиме ће се бавити поменути гинеколог кога смо узели за пример, када је једина ствар коју заиста добро уме да ради — гинекологија? За одређено време легално неће моћи да буде лекар, али га сама забрана никако не може спречити да настави да врши илегалне абортусе и да тако себи зарађује за живот (21). Ако желимо да друштво заиста заштитимо од овог злочиначког абортера, најбоља би „мера безбедности“ била — лишити га слободе (у мушком затвору свакако неће имати прилику да врши побачаје). Рекао бих (у овом намерном претеривању) да је смртна казна још далеко најефикаснија „мера безбедности“ — више је него сигурно да погубљени убудуће неће вршити кривична дела, па је то заиста последња реч кривичноправне науке на пољу „мера безбедности“. Да ово није пуко стилистичко претеривање навешћу познатог кривичноправног писца Салдану, који једном приликом, управо поводом смртне казне, озбиљно (?) поставља

(18) Luis Jimenez de Asua, *Les peines et les mesures de sûreté, Rapport présenté au VI-e Congrès de l'Association internationale de droit pénal* (Rome 1953), „RIDP“, 1953, str. 30; Roger Merle et André Vitu, *Traité de droit criminel*, Paris 1967, стр. 563; Бачић, *op. cit.*, стр. 18.

(19) Као што кажу *Објашњења* (ка напругу Кривичног законика), стр. 123.

(20) В. пресуду ВСЈ КЗ 150/65 од 16. фебруара 1966. (ЗСО, XI—1, 1); у том је смислу и пресуда ВСЈ Кз 5/68 од 11. априла 1968. (ЗСО, XIIИ—3, 248).

(21) Тако Edwin H. Sutherland, *Rapport présenté au Congrès pénal et pénitentiaire de Berlin, Actes du Congrès*, vol. IV, стр. 188: „... en privant un délinquant de l'exercice de la profession, on diminue ses possibilités de subsistance par les moyens licites ce qui, peut être, l'incitera davantage à recourir au moyens illicites.“

питање: „Ne devient-elle pas autre chose, quand elle est conçue comme simple (!) moyen d'élimination?“ (22). Немачки теоретичар Schröder опет признаје да смртна казна „peut être présentée comme mesure de sûreté mais... jamais ne pourra être justifiée comme telle“ (23).

5. Забрана јавног иступања

Ретрибутивни карактер забране јавног иступања није остао незапажен у нашој теорији кривичног права (24). Повод за њезино увођење био је, као што је општепознато, Биласов случај, а Билас је био први политички делинквент у нас коме је била изречена ова мера за дела учињена пре него што је она уопште постојала у нашем кривичном законодавству. Пошто је Новела из 1959. године дозволила ретроактивну примену мера безбедности, овакав поступак формално није био супротан начелу законитости. Јасно је, стога, зашто је ова санкција уврштена у мере безбедности, а не међу казне, где јој је, према њезиној природи, право место.

Иначе, казнени карактер ове санкције избија и из основног услова под којим се она може изрећи: то бива — кад учинилац злоупотреби јавно иступање ради извршења кривичног дела. И она је један савремени вид тзв. огледне казне, јер се очито равна према максими *per quod quis peccat, per idem punitur!*

Ова санкција представља појачање репресије за данас већ толико спорне вербалне деликте (25). Можемо мислити да она лицу, којему се изриче, пада и теже од самог лишења слободе. Ако је казна затвора једно велико, болно ограничење у конкретном случају ограничење, односно онемогућавање јавног иступања, може бити још осетљивије зло: оно човека спречава да ратује за своје идеје, за истину коју сматра јединствено исправном. Њоме се човеку, једноставно речено, затварају уста. Да иронија буде већа, према нашем закону је могуће оставити човека на слободи (изрекавши му условну осуду), али му не дозволити да делује у јавном (политичком, културном) животу изрицањем ове мере. Друштво се, дакле, не плаши физичке присутности и делатности овог човека, него само заразности његових идеја за јавност, па му онемогућава било какав публицистички рад. Да је то тако, говори и случај београдског новинара Милована Бркића, коме је изречена условна осуда (шест месеци затвора условно на три године) и уз њу забрана јавног иступања у трајању од три године.

Зли језици тврде да је ова мера код нас, осим овом новинару и Миловану Биласу, изречена још само песнику Драгољубу Игњатовићу и генералу Франу Туђману (26). Било би веома утешно ако је ово заиста тачно. У том случају, имали бисмо и емпиријски доказ непотребности ове мере: чему санкција која је за четврт века свога постојања изречена свега четири пута и то само политички непоћудним особама.

(22) Quintiliano Saldana, *Peines et mesures de sûreté (Un épilogue au Congrès de Bruxelles)*, „RIDP“, 1927, стр. 13.

(23) Horst Schröder, *L'unification de la peine et des mesures de sûreté*, RIDP, 1953, стр. 632.

(24) В. Бачић, *op. cit.*, стр. 18.

(25) В. мој чланак *Непријатељска пропаганда, „Илеје“* бр. 4/86, стр. 82—99.

(26) В. Давид Тасић, *Како постати политички емигрант, „Младина“*, шт. 14/87, стр. 20.

Плашим се, међутим, да би званичне статистике (са којима, истини за вољу, не располажем!) могле и да демантују тврдњу ових злих језика.

Иначе, уколико је учиниочева професија нераскидно везана за јавно иступање (професор, естрадни уметник, новинар, писац и сл.), ова се забрана аутоматски претвара још и у професионалну забрану, па стога за њу важи све оно о чему је било речи код те кривичне санкције.

6. *Забрана управљања моторним возилом*

Када је учинилац кривичног дела возач моторног возила по професији, забрана управљања моторним возилом (чл. 68, КЗ СФРЈ) изједначава се по свом ефекту са професионалном забраном. У том случају и за ову меру важи све оно што је било речено у вези са забраном вршења позива, делатности или дужности, па то нема смисла понављати.

Иначе, казни карактер ове мере (док се још према тексту Кривичног законика звала „одузимање возачке дозволе“) избио је на светло дана још и тако што је наша судска пракса (27) стала на становиште да се време за које је истражни судија одузео возачку дозволу оптуженом (у смислу чл. 122. Основног закона о безбедности саобраћаја на путевима) урачунава у меру безбедности одузимања возачке дозволе, када је таква мера изречена. Одлука о урачунавању мора бити садржана у диспозитиву пресуде, односно решења којим је изречена мера безбедности. Ако је суд пропустио да изврши ово урачунавање, председник савета првостепеног суда (аналогно одредби из чл. 128, ст. 1. ЗКП) донеће посебно решење о овом урачунавању. Другим речима — поступиће онако како се то ради када није извршено урачунавање притвора или раније издржане казне затвора.

Када би ова санкција била само мера обезбеђења друштва, када би дакле, имала само заштитни карактер, овакво урачунавање би било туђе њезиној природи, њезиној суштини. Ако она, међутим, представља својеврсну ретрибуцију, овакав поступак оправдан је из истих разлога који оправдавају и урачунавање притвора. Оваквом праксом наших судова стављен је и формално знак једнакости између суштине једне мере безбедности и суштине казне и то је, наравно, исправан став.

И још само нешто, што веома упечатљиво потврђује становиште да је и ова мера безбедности по својој суштини казна. Члан 68, ст. 2 (друга реченица) КЗ СФРЈ прописује: „При одлучивању да ли ће изрећи ту меру, суд ће узети у обзир и то да ли је учинилац возач моторног возила по занимању.“

Када би ова кривична санкција заиста била само средство за неутрализацију „опасног стања“ учioniца, само средство за заштиту друштва, оваква предострожност законодавца била би не само непотребна, него и супротна суштини ове мере. Чим утврди да је опасно да одређено лице управља моторним возилом, суд би морао да том лицу забрани ту делатност, без обзира на то да ли је он професионални возач или само аматер. Професионалац или аматер, подједнако је опасан и та би

(27) В. Закаљичин саветовања судија представника кривичних одељака републичких и покрајинских врховних судова и судија Кривичног одељења Врховног суда Југославије, одржаног 22. и 23. децембра 1969. године у Београду, „ЈРККП“, 1970, стр. 190.

опасност морала бити неутралисана. Овакво, сам законодавац, ако и не истиче изричито ретрибутивни карактер ове мере, очито даје више него довољно повода да сумњамо у њезин карактер мере обезбеђења друштва (28). С друге стране, јасно је да се у случају када је учинилац професионални возач ова мера истовремено претвара и у професионалну забрану, па онда за њу важи и све оно што је већ раније речено.

7. Одузимање предмета

Одузимању по основу чл. 69. КЗ СФРЈ подлежу тзв. *producta et instrumenta sceleris*, или, речима самог закона — „предмети који су употребљени или су били намењени за извршење кривичног дела или који су настали извршењем кривичног дела“. Правна природа одузимања предмета прилично је спорна не само у нашој, него и у страниј кривичноправној литератури (29).

Само одузимање предмета једва да може да представља озбиљнију заштиту друштва од будућих кривичних дела такве или сличне врсте. Узмимо за пример одузимање предмета коцке и новца затеченог при коцки! Да одузимањем ових предмета и вредности није учињено ништа озбиљније за заштиту друштва од будућих преступа овакве врсте, једва да треба некемо и доказивати (30). Предмети су ретко када опасни сами по себи. Све зависи од тога у чијим се рукама налазе. Предмет који је један човек употребио за извршење кривичног дела, други ће употребити (и употребљава га) веома корисно. Зато је мало вероватно да се може наћи макар и један предмет који би сам по себи био „знак опасности учиниоца“ (31). Због тога је свакако и предвиђено да одузимање предмета буде факултативно.

Зависно од вредности одузетих предмета ова ће се мера у конкретном случају испољити као више или мање осетљиво зло које погађа имовину учиниоца. Због тога би ова мера могла бити уврштена међу казне (32). И то је уочено у нашој теорији кривичног права: ако се одузимају предмети који сами по себи нису опасни, онда „ова санкција има карактер делимитичне конфискације“ (33).

Ту се, међутим, одмах јављају приговори против њезиног казненог карактера: према чл. 69, ст. 2, КЗ СФРЈ, *producta et instrumenta sceleris* могу се одузети и кад нису својина учиниоца ако то захтевају интереси опште безбедности или разлози морала. С друге стране, према чл. 500. ЗКП, предмети који се према одредбама кривичног закона морају одузети, одузеће се и кад кривични поступак не заврши пресудом којом се оптужени оглашава кривим, ако то захтевају интереси опште безбедности или разлози морала. У овим случајевима више је него очигледно да је искључено ову меру сматрати казном.

(28) Овој мери приписује казнени карактер и Бачић, *op. cit.*, стр. 18.

(29) В. о томе Max Ernst Mayer, *Das allgemeine Teil des deutschen Strafrechts*, Heidelberg 1915, стр. 476; в. и Schönke — Schroder, *Strafgesetzbuch-Kommentar*, 13. Aufl., München u. Berlin 1967, стр. 197 и даље.

(30) Супротно Никола Срзентић — др Александар Стајић, *Кривично право ФНРЈ, Општи део*, 3. изд., Београд 1961, стр. 374.

(31) Супротно др Станко Франк, *Теорија казненог права*, Опћи део, Загреб 1955, стр. 265.

(32) Тако у ондашњем тексту немачког Кривичног законика (§§ 40—42). Немачка теорија и пракса су тако рећи потпуно сагласне да се ту ради о споредној казни пошто се њоме погађа имовина учиниоца. В. о томе ближе Reinhart Maurach, *Die Objekte der Einziehung nach § 86. StGB*, *Juristenzeitung* 1964, стр. 529 и даље.

У нашој судској пракси дилема око суштине ове мере појавила се у још једном виду: поставило се, наиме, питање може ли се накнадним решењем изрећи одузимање предмета кривичног дела.

Неки су судови узимали да је то дозвољено, други су, опет, сматрали да није, с обзиром на то да се ради о изрицању једне кривичне санкције. На саветовању у ондашњем Врховном суду Југославије (одржаном децембра 1965) (34), било је заузето једно треће становништво! Према њему, мера безбедности одузимања предмета из (ондашњег) чл. 62. КЗ, као ни било која друга кривична санкција не може се изрећи после мериторног окончања кривичног поступка. Међутим, из околности да се према чл. 462. ЗКП (садашњем чл. 500. ЗКП!) предмети кривичног дела могу одузети и онда када кривични поступак не заврши пресудом којом се окривљени оглашава кривим, ако то захтевају интереси опште безбедности и разлози морала, логично се, *argumento a fortiori*, извлачи закључак да то исто мора да важи и за случај када је оптужени оглашен кривим, односно када му је изречена судска опомена или васпитна мера. У тим случајевима, дакле, када суд у коначној одлуци није изрекао одузимање предмета кривичног дела, иако то налажу интереси опште безбедности или разлози морала, ово се одузимање може спровести и накнадним решењем, применом чл. 461 (сада чл. 500) ЗКП. При том се посебно истиче да се овде не ради о накнадном изрицању мере безбедности одузимања предмета као кривичне санкције, него о примени једне специфичне процесне мере, која је у закону предвиђена из разлога општег интереса.

Сложио бих се са мишљењем (35) да *суштина једне мере не може бити зависна од случајности процесних ситуација*: одузимање предмета не може имати битно другачији карактер уколико се изриче пресудом као мера безбедности, односно ако се то врши решењем у смислу чл. 500. ЗКП. Зато ми се чини умесним овој „мери безбедности“ негирати карактер кривичне санкције (36). То је, најпосто, једна процесна мера у закону предвиђена због општег интереса. Њезино дејство лежи на подручју грађанског права: у конкретном случају она постаје својеврсни основ настајања друштвене својине (37).

8. Протеривање странца из земље

Протеривање странца из земље (чл. 70. КЗ СФРЈ) има несумњиво казнени карактер. У старијим казним системима то је била веома тешка казна (рекло би се чак — једна од најтежих) (38). Као кривична санкција оно фигурира и данас у готово свим савременим законодавствима (39), само што се у међувремену „ове казне претварају у мере безбедности“(!?). Како то? Остављам да се тиме баве они који верују да је

(33) Срзентић — Стајић — Лазаревић, *op. cit.*, стр. 458.

(34) В. о томе Краус, *op. cit.*, стр. 567—568.

(35) Мауер, *op. cit.*, стр. 476.

(36) Овом се ставу приклања и др Борџе Лазин као коаутор књиге: *Др Митар Кокољ — Др Борџе Лазин, Империјске кривичне санкције и мере у југословенском кривичном праву*, Београд 1986, стр. 100.

(37) У том смислу и Мауер, *l. c.*, с тим што он, разуме се, не говори о друштвеној својини, него каже: „Der Fiskus wird Eigentümer.“

(38) В. Срзентић—Стајић, *op. cit.*, стр. 387.

(39) В. *Materialien zur Strafrechtsreform*, Bd. 2, Bonn 1954, стр. 148.

то могуће (40). За мене, као што рекох, оно што је од вајкада било казна не може да преко ноћи добије нови карактер, нову суштину.

Као казна, протеривање странца из земље садржи њезино најбитније обележје: карактер зла које се наноси учиниоцу. Какво ће зло представљати ова санкција у једном конкретном случају, зависиће од личних веза и односа кажњенога са земљом из које га протерују. У једном случају биће то више симболично него право зло (када кажњенога апсолутно ништа лично не везује за земљу), у другом, међутим, оно може да представља веома тешку личну, породичну и уопште животну трагедију (када је странац у земљи засновао породицу, која не може или неће да напусти земљу, када је остварио одређени друштвени, односно професионални положај у земљи и сл.).

Ова наша „мера безбедности“ у швајцарском је Кривичном закону споредна казна (чл. 55). Француски Кривични законик у свом чл. 110 такође предвиђа протеривање (le bannissement) као казну. Неки француски аутори (41) тврде да се ова казна практично не примењује већ више од пола столећа. Поред ове казне, која се може изрећи и француском држављанину, постоји једна „друга врста“ протеривања (l'expulsion), која се примењује само према странцима у случају када њихово присуство представља „une menace pour l'ordre public ou le crédit public“. Ово протеривање изриче својим решењем министар за унутрашње послове и оно није регулисано у Кривичном закону нарочито у једној ордонанси од 2. новембра 1945. године (42).

Закључна разматрања

После свега изреченог, долазимо до једног несумњивог закључка: поједине мере које су у Кривичном закону СФРЈ предвиђене под називом „*мере безбедности*“, по својој суштини представљају или казне (забрана вршења позива, делатности или дужности, забрана јавног иступања, забрана управљања моторним возилом и протеривањем странца из земље) или *мере медицинског карактера*, које са кривичним правом имају везе само утолико што их изриче кривични суд у кривичном поступку (обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи, обавезно психијатријско лечење на слободи и обавезно лечење алкохоличара и наркомана), док је одузимање предмета мера која има карактер процесуалне мере прописане из разлога општег интереса и морала.

Већина ових мера има за циљ да појача специјално-превентивни учинак казне. Могли бисмо рећи да је битна карактеристика нашег система кривичних санкција у томе што у њему изразито доминантни значај и место има кривична санкција типа казне, мада се законодавац доста потрудио око тога да претежни део ових казних мера преруши у ружу „*мера безбедности*“.

Закључак да су поједине мере, које у Кривичном закону СФРЈ фигурирају под називом „*мере безбедности*“, по својој суштини или каз-

(40) V. Saldana, *op. cit.*, стр. 13 и даље.

(41) V. Merle—Vitu, *op. cit.*, стр. 544, нап. 2.

(42) О разлици између le bannissement и l'expulsion v. Georges Vidal — Joseph Mag-nol, *Cours de droit criminel et de science pénitentiaire*, 9-е éd., Paris 1947, стр. 561; H. Donne-dieu de Vabres, *Traité de droit criminel et de législation pénale comparée*, 3е éd., Paris 1947, стр. 356; Ancel, *op. cit.*, стр. 11 протеривање странца класификује у елиминаторне мере безбедности које се састоје у ограничавању слободе.

не или медицинске мере или мере без карактера кривичноправне санкције, остаје непромењен и када направимо један компаративноправни преглед стања у другим савременим кривичним законодавствима (43).

Мера безбедности, дакле, у Кривичном закону СФРЈ нема (44)! Југословенски законодавац, не прихвативши мере безбедности које значе лишење слободе урачунљивог учиниоца, изјаснио се у ствари, против ових кривичних санкција. Ипак, крајем педесетих година, небулозно конципирани појам мера безбедности одиграо је сасвим одређену улогу.

У настојању да сакрије, преруши нарастање репресије, Новелом из 1959. године, законодавац је приступио техници преименовања. Потез је ипак промашио! Репресивност (појачана још и могућношћу ретроактивног дејства) „мера безбедности“ није се могла сакрити. Уочили су је и они који иначе не доводе у сумњу карактер ових санкција као мера безбедности. Пропуштена је, међутим, прилика да се казни инструментариј, макар и непопуларно проширен, учини флексибилнијим, примеренијим потребама борбе против разноликог криминалитета.

Везујући изрицање „мера безбедности“ главно за досуђену казну, законодавац их је (вероватно и не желећи) деградирао на ранг санкција другог реда. С друге стране, један интеллигентан а савестан судија, препознајући у њима прерушене споредне казне, ретко је мотивисан да их посебно досуђује.

Један другачији приступ (признати им казни карактер и учинити их равноправним садашњим казнама!) омогућио би истовремено и њихову самосталну примену. Не, дакле, само уз казну затвора, него и *уместо ње!* Таква једна реформа (уз слично преиспитивање инструментарија тзв. правних последица осуде) (45), значила би велики корак напред у истинском осавремењавању нашег кривичног права, *уместо ових сталних козметичких интервенција које не мењају ништа у суштини ствари, а код неупућених стварају привид да смо ми веома динамично друштво које стално преиспитује све сегменте свог правног поретка, подразумевајући ту и кривично право.*

Dr. Đorđi Marjanović,
Professor of the Faculty of Law in Skopje

THE ESSENCE OF SECURITY MEASURES IN YUGOSLAV CRIMINAL LAW

Summary

It has become usual in Yugoslav theory of criminal law to apply the term of security measures, while there was no single attempt at defining its nature. Such an effort would not be motivated by some reasons for the sake of theory only. It has been said, namely, that a struggle for a term is the one for specific criminal-political basic principle.

The author analyzes some criminal sanctions which are classified in Yugoslav criminal law under the title „security measures“, which brings

(43) У том смислу de Asua, *op. cit.*, стр. 26 и даље.

(44) Др Фрањо Бачић, *Куда иде кривично право*, „ЈРККП“, 1970, стр. 466: „У оваквом систему санкција мере безбедности, нису праве мере безбедности, оне су више допунске санкције за казну.“

(45) О чему сам већ писао у чланку *О суштини правних последица осуде*, „ЈРККП“, бр. 1—2/82, стр. 39—62.

him to an astonishing conclusion, at least at first sight, namely that security measures do not in fact exist in the Criminal Law of the SFR of Yugoslavia. Yugoslav law-maker, while not accepting the security measures which mean depriving of liberty of the responsible perpetrator, has opted against this kind of criminal sanctions.

While endeavouring to conceal and disguise the rise of repression, the law-maker has applied the technique of renaming. This move has, however, missed: the repressive character of the existing „security measures“ could not remain hidden. This was noted even by those who usually do not question the character of these sanctions as security measures. The author considers that the law-maker has lost the opportunity to make more flexible the penal apparatus even by means of unpopular extension, which would better suit the struggle against rather diverse criminality.

In other words, while relating the pronouncing of „security measures“ in most cases to the sentence imposed, the law-maker has degraded them (probably not intentionally) to second-rate sanctions. The author proposes *de lege ferenda* another approach: to recognize to them penal character and to make them equal to the existing penalties, which would make possible their independent implementation. Not, in other words, together with the penalty, but instead of it. Such a reform (together with similar reappraisal of the apparatus of so-called legal consequences of the sentence), would mean a great step forward in the genuine up-dating of Yugoslav criminal law. This would be better than perpetual cosmetic interventions which do not change the substance of matters, while creating for the non-informed ones the impression that we are a rather dynamic society which constantly endeavours to reassess all segments of its order, including the criminal law. Such a development — which in fact is not a development, is a result of a process termed by the author „the alchemy of power“. According to him, that which has always been a penalty can not change its nature overnight only because the law-maker wanted it.

Dr Đorđi Marjanović,
professeur à la Faculté de droit à Skopljë

DE L'ESSENTIEL DES MESURES DE SURETE DANS LE DROIT PENAL YUGOSLAVE

Résumé

Il est devenu habituel dans la théorie du droit pénal yougoslave d'opérer avec la notion de mesures de sûreté sans que l'on fasse le moindre essai en vue de définir sa nature. Un tel effort ne serait pas inspiré de l'art-pour-l'artisme théorique. Cependant, on dit que la lutte pour une notion est la lutte pour un postulat politico-criminel.

L'auteur analyse certaines sanctions pénales qui figurent dans le droit pénal yougoslave en tant que „mesures de sûreté“ et il arrive à l'idée, en première vue étonnante, que les mesures de sûreté, en effet, n'existent pas dans le Code pénal de la RSFY. Le législateur yougoslave, en n'acceptant pas les mesures de sûreté qui veulent dire la privation de liberté du délinquant imputable, s'est prononcé contre ces sanctions pénales.

En vue de cacher, de camoufler la croissance de la répression, le législateur a fait recours à la technique de dénomination. Pourtant, ce trait n'a pas réussi: le caractère répressif des „mesures de sûreté“ existantes n'a pas pu être caché. Cela a été remarqué même de la part de ceux qui d'ailleurs ne mettent pas en doute le caractère de ces sanctions en tant que mesures de sûreté. L'auteur considère que le législateur a laissé échapper une occasion de rendre le système de peines, même par une extension impopulaire, plus flexible, plus adéquat en ce qui concerne les besoins de la lutte contre les formes de criminalité diverses.

C'est-à-dire que, en liant la pronociation des „mesures de sûreté“ à la peine principalement prononcée, le législateur les a dégradé (probablement, sans le vouloir) aux sanctions de second rang. L'auteur conseille de lege ferenda une approche différente: reconnaître leur caractère pénal et les mettre sur le pied d'égalité avec les peines actuelles, ce qui permettrait leur application de manière indépendante. Donc, non seulement avec la peine, mais aussi à la place de celle-ci. Une telle réforme (avec un semblable réexamen des dispositions sur les soi-disants effets juridiques de la condamnation) signifierait un pas en avant considérable en ce qui concerne la véritable modernisation de notre droit pénal au lieu de toute ses interventions cosmétiques qui ne changent rien d'essentiel et qui font auprès de ceux qui ne sont pas versés une impression que nous sommes une société très dynamique qui réexamine de sorte permanente tous les segments de son ordre, y compris le droit pénal. Ce développement, qui en fait ne l'est pas, est résultat d'un processus que l'auteur appelle „l'alchimie du pouvoir“. Selon lui, ce qui était toujours une peine ne peut pas, tout d'un coup, changer sa nature juridique pour la simple raison que le législateur a décidé ainsi.

др Светислав Табароши,
ванредни професор Правног факултета у Београду

ТЕРИТОРИЈАЛНО-ПРОИЗВОДНИ КОМПЛЕКСИ У СССР

Нови садржаји у методима просторног планирања

Сумња да је општеприхваћени економски постулат да је увек боље оно што је више или веће од мањег (виши ниво производње, запослености или било којег другог економског показатеља), који је био утемељен у апсолутном приоритету привредног раста над развојем, довела је друштва развијених робних привреда до отрежњења већ крајем шездесетих година. Такав аксиом у привредној идеологији централно-планских привреда је трајао знатно дуже. У тим привредама се, наиме, овај принцип не само јавио још крајем двадесетих година овог века, већ је постао изузетно значајна основа стабилизације етатистичког производног односа па стога и знатно отпорнији него у условима тржишних привреда.

Извесна релативизација постулата који је директно водио у неуравнотежени, екстензивни раст наметнула се као нужност пре свега због енормног раста капиталног коефицијента, али је извесно да су његова ограничења настала и у сфери производних односа и целине привредног система. Из временске перспективе средине осамдесетих година, јасно је да су одређени покушаји реформисања система проширене репродукције, а нарочито начина реализовања инвестиција, били кораци ка реинтеграцији привредног и друштвеног развоја. Међу њима врло значајно место заузима метод територијално-производних комплекса.

1. Лоцирање инвестиција у класичном моделу социјализма

У литератури је уобичајено да се под „класичним моделом социјализма“ подразумева централноплански етатистички модел друштвено-економских односа који је имао јака обележја натуралнопривредне организације а историјски верификован у СССР-у и земљама СЕВ-а до средине педесетих година (1). Његова критичка валоризација данас по-

(1) Етатистички производни однос се у теорији социјализма уобичајено третира као варијанта основног производног односа — социјалистичког. То чини, на пример, И. Максимовић у *Политичкој економији социјализма*, а такав приступ има свој основ и у политичким документима — између осталог и у Програму СКЈ. Ретки су, али у литератури познати, и алтернативни приступи: да су елементи организационог карактера, дакле формални — оперативно-управљачка функција државе — довољан основ за дефинисање самосталног исто-

казује да је он имао далеко мање оправдања него што су његови про-тагонисти то претпостављали, али је извесно и да нагло нарушавање стагнантне привредне структуре (нарочито у Русији), као и у савременим неразвијеним друштвима, кроз централизацију друштвене акумулације, омогућава прелажење „прага развоја“ (2) не само у малом броју изолованих метрополских градова, већ кроз ширу мрежу насеља. Другим речима, тај модел је поред апсолутног пораста друштвеног производа (уз озбиљне недостатке у вези са његовом структуром), развио и извесне предности квалитативног карактера које је традиционални капитализам запостављао. Недатке етатистичког социјалистичког производног односа је делимично компензирала околност да се у њему захтеви просторног уравнотежења привредног развоја појављују врло рано (3). Другачије речено, проблеми избора локације нових предузећа (односно просторне дислокације постојећих), у условима знатно суспендованих критерија тржишне валоризације резултата, нису дати скупом ограничења која имају микроекономски карактер, већ одлука о избору локације претпоставља мноштво ванекономских (политичких) претпоставки које се претварају у макроекономска ограничења инвестиционе одлуке.

Хипергрофирање овог другог круга претпоставки локационе одлуке, на основу којег су обично стварни трошкови инвестиција далеке превазилази опортунитетне трошкове, није случајно. Листа узрока ове појаве је дуга: од префорсираних инвестиција и неадекватних технолошких решења све до специфичне класне структуре друштва и задатог система вредности, односно економско-политичких приоритета. Извесно је, међутим, да једно од централних упоришта у овом скупу представљају институције привредног система, а пре свега организација инвестиционих фондова чија се величина чврсто опредељује за сваки петогодишњи плански период, односно за поједине године. У оквирима „класичног модела“ ови инвестициони фондови су имали елементе банкарских функција, али без самосталности у вођењу кредитне политике. План је, наиме, у потпуности опредељивао структуру и обим потребних инвестиција, па су фондови, као опредељени делови буџета, свој задатак схватили више као дистрибуцију акумулације, него као њену концентрацију и одлучивање о употреби. Преласком финансирања инвестиција на Госбанк (који нема карактеристике пословне банке), завршен је развој организационо-институционалног механизма инвестиционе политике, који је остао до данас.

Будући да је у совјетској политичкој пракси принцип централизације дуго доминирао над супротним принципом државног организовања, гранска логика употребе акумулације суспендовала је обзире правилног размештаја нових предузећа (оних који проистичу из компаративних предности које се могу тржишно валоризовати, па су детерминанте локације сведене на природно богатство и трошкове транспорта),

ријског начина производње, етатистичког, који своју класну природу не деривира из основне класне поделе у капиталистичком друштву. Такав је приступ Б. Хорвату (уп. „Научни преглед“, Београд, 8/80) и он у извесном смислу корелира са теоријом конвергенције. У сваком случају, појам „класичног модела“ у већој мери изражава захтеве уопштавања дуготрајне и утицајне историјске праксе, а не имплицира садржинску (логичку) блискост са социјалистичким начином производње.

(2) У смислу Ростовљевог „take off“ периода — *The Stages of Economic Growth*, New York, 1971.

(3) *Економика промишлености СССР*, Москва, 1956, стр. 165—166.

а уместо њих истакла аргументацију равномерног размештаја. Основ овог принципа није у тржишним обзирима, већ проистиче из политичког принципа равноправности грађана, па дакле и њихових заједница (4).

С обзиром да у условима централизоване државне организације локална политичка структура не може да се афирмише као носилац посебног интереса (јер се то уобичајено дефинише као „национализам“), то између два основна принципа одлучивања о употреби акумулације није постојао склад: грански је оствариван науштрб територијалног и обрнуто.

Најзначајнији резултат инвестиционе политике овог периода — без обзира што је до њега долазило нарушавањем привредносистемских елемената, а не њиховим јачањем, јесу привредни рејони. У почетку су дефинисани претежно као циљ, јер су домашаји комплексне индустријализације и уравнотежењем материјално-производне и друштвене структуре (јавне службе) били ограничени и сведени на изградњу огољених основних производних капацитета. Тако се, без обзира на чињеницу што су и такви какви су били, рејони (у совјетској пракси — базени) били огроман напредак у односу на алтернативну економску политику која је била индиферентна у односу на своју просторну димензију (5). Ипак ваља приметити да су рејони из совјетског искуства централног планирања само рудиментарна форма заједнице какву представља савремени регион (6). Узрок тога видимо у елементима политичког система који је базене сводио на специјализоване производне јединице са наглашеним просторним одређењем. Уместо да се приближава оптималној мери комплексности, базен се од овог свог природног исхода често, чак, удаљавао.

Једини изазов овом (за централистичко-статистички систем логичном) току проистекао је из искустава другог светског рата: уочена је потреба развоја такве производне структуре која ће му омогућити репродукцију и у случају прекида веза са другим. Но, завршетком рата је економска политика ова сазнања делимично девалвирала, свдећи их само на стратешки интересантне гране.

2. Покушаји реформи — период макроексперимената

Покушаји подизања економског квалитета система путем употпуњавања дотадашњих неоспорних приоритета квантитативног (екстензивног) раста критеријумима у вези са економичношћу привређивања су евидентни нарочито педесетих и шездесетих година. Уочавају се два основна правца промена:

а) јачање регионално-економских обзира у инвестиционој политици путем увођења савета народне привреде после 1956. године и

б) опраничена оријентација на шире уважавање тржишних критерија пословања, средином шездесетих година.

(4) Ово доказује К. Михајловић у *Регионални развој социјалистичких земаља*, Београд, 1972.

(5) Таква алтернативна регионална политика се заснивала на индивидуално локационом приступу, који је у капитализму доведен у сумњу тек Рузвелтовим Њу диплом.

(6) О савременом схватању региона као животне заједнице в. Б. Кубовић, *Регионална економика*, Загреб, 1974.

У периоду великих привредних експеримената ипак нису створени услови за битне промене система у политици проширене репродукције. У оба покушаја — како децентрализацији, тако и проширивању тржишта — границе повлачења дотадашњег система привредног управљања (као једног од два паралелна подсистема државновласничког одлучивања, будући да је други плански) определиле су да се промене крећу само у оквирима прсте репродукције. По аналогји са садржином правног института својине, у којем постоје овлашћења располагања и коришћења, домашај промена у систему све до данас се креће на терену овлашћења коришћења, док је домен располагања чврсто резервисан за планске органе. На ову оцену нису битније утицале ни промене у финансијском систему праћења инвестиција.

Следеће опште карактеристике овог периода проистичу из ограничења организационе природе: начин управљања привредом, који је до средине педесетих година био наглашено централистички, наметао је успостављање таквих материјално-производних веза које су често смањивале ефикасност система због дугих саобраћајних путева међуфазних производа. Ово је, наиме, и најчешћа критичка интонација система регионалног развоја примењеног у СССР-у, која се среће у литератури. Трошкови транспорта су често били толико високи да су потпуно неутрализовали предности извесних локација по основу трошкова фактора.

Тако се може објаснити парадоксална последица да су комплексни производни системи, у којима је у свакој фази остварена микроекономска оптимизација, субоптимални као велики пословни систем који има макрокарактеристике. Оцена нивоа стварне ефикасности ових великих система (всесојужнијих обједињенија) би и због других разлога организационе природе могла да буде нижа од очекиване, чак и у границама појмовног апарата натуралне економије (утолико пре у робној), због већ поменуто чињенице да су микроекономске локације опредељиване уз уважавање компаративних предности везаних за факторе, али је на редослед изградње алтернативних капацитета — супститута битно утицало и политичким системом стигулирано право народа на развој заснован на индустријализацији (7). Стога би под једнаким микроекономским условима првенствено, ипак, имао капацитет у неразвијеној средини, па би се разлика између стварног и опортунитетног трошка јавила само у макроразмерама.

Овако настала и наслеђена мрежа капацитета често је изискивала различите нерационалне поступке при њиховом повезивању у систем. Фејгин (8) наводи неколико карактеристичних примера, као што су превоз гвоздене руде железницом чак на раздаљини од 2225 km, превоз угља на 1.500 km а вештачког ђубрива чак на 3—4000 km, такође железницом. Организационе промене инициране јула 1955. године су биле инспирисане потребом да политика регионалног развоја, која није оцењена ни том приликом као неуспешна, буде допуњена елементима којима се подстиче пораст нивоа комплексности привреде региона. Територијално опредељени савети народне привреде су добили задатак да, на

(7) К. Миханловић, *op. cit.*, наводи да се и у СССР-у такви објекти називају „политичким фабрикама“.

(8) *Размешчаније производства при капитализме и социјализме*, Москва, 1958.

основу савезним планом задатих специјализација, у свом оквиру координирају све капацитете без обзира на гранске (ресорске) везе и тако подигну ниво аутономности гране опецииализације на подручју савета (9). То је захтевало да се дотадашње оперативно управљање, засновано на гранском принципу по којем је координација вршена међу предузећима која су потпадала под исти ресор, без обзира на територију, замени потпуно новим системом.

Напуштање идеје о совнархозовској организацији совјетске привреде после 1960. године није последица компромитовања потребе раста нивоа комплексности региона, већ развојености система управљања и планирања, односно политике просте и проширене репродукције. Јачање совнархоза је подразумевало и извесне политичке трендове који су оцењени као неприхватљиви, те се као главно искуство овог екoперимента намеће сазнање да је потребно усавршавати систем планирања путем проширивања дотадашњих приоритета (који нису оспорени) захтевима за већом комплексношћу привреде региона.

Други основни ток великих експеримената је проширивање самосталности предузећа до нивоа робних произвођача. За разлику од првог покушаја, који је водио децентрализацији политичког одлучивања, односно захтевао промене у оквиру истородног система управљања, овај други је био далекосежнији. Он је захтевао замену читавог система административног управљања, као и крупне модификације система планирања. С обзиром на кумулиране неравнотеже совјетске привредне структуре, што су управо потврдили колективи који су стављени у положај робних произвођача након привредне реформе 1965. године постижући невероватне пословне резултате, оријентација на шире деловање закона вредности и тржишних критерија је тихо и неформално прекинута. У литератури нема јасних оцена о разлозима напуштања експеримената, али се да̄ наслутити да је шира примена ових идеја одложена до уопштављања уравнотеженије привредне структуре. Пошто не постоје општеприхваћени закључци (дискусија је прекинута без уобичајене сводне анализе коју би обавила АН СССР), висок ниво инерције система управљања и планирања је убрзо рестаурирао стање какво је било пре 1965. године. Једини позитиван ефекат су смањење броја обавезних показатеља успешности пословања и нешто већа слобода колектива у уређивању односа у интерној расподели (10). Но, хоризонталне везе међу колективима, које су суштина експеримента, нису успостављене.

3. Територијално-производни комплекси

Одустајање од проширивања територијалног вида интеграције на рачун гранског организовања, односно тржишног метода повезивања на рачун административног, ипак није значило потпуни повратак на класични централноплански модел организовања народне привреде, познат из периода пре педесетих година. Но, истовремено, оно није значило ни раскид са тим моделом, односно замењивање превазиђеног привредног

(9) В. Васић, Улога и досадашњи развој кооперације међу индустријским предузећима у Совјетском Савезу, „Економска мисао“, 3/69, стр. 385—401.

(10) Höhmann-Sand, *The Soviet Union*, у: „The New Economic Systems of Eastern Europe“, (Höhmann, Kaser, Thalheim eds.) London, 1977, стр. 16.

система новим, конзистентним. Привредни систем из седамдесетих година и даље почива на потпуном приоритету материјално-производних циљева, односно квантитативном расту науштрб промена у квалитету. Под утицајем светске привредне кризе у седамдесетим годинама истичу се два нова захтева: захтев за већом економском средстава за производњу (нарочито енергије и предмета рада) као и захтев за научно-техничким прогресом (11).

Један од најзначајнијих садржаја који су уведени у совјетски систем проширене репродукције током седамдесетих година је наглашена оријентација инвестиционе политике на комплексну индустријализацију. За разлику од периода у којем је дегломеративна функција текуће економске политике имала задатак да обезбеди привредно активирање слабо насељеног подручја источно од Урала (пре револуције је једва 2—3% укупне индустријске производње потицало се тог простора), а предности комплексног инвестирања спутаване гранским моделом привредног управљања, постигнута релативна развијеност основне мреже полова раста уз задржавање система екстензивног инвестирања — нарочито у енергетику и екстрактивну индустрију — створили су услове да се грански и просторни приступ развоју реинтегришу кроз територијално-производне комплексе (12). Тиме је формално неизмењеним принципима инвестиционе (развојне) политике, одређеним као коришћење локалних природних богатстава уз уравнотежен развој појединих република и области (при чему мање развијене имају бржу динамику од развијених) делимично дата она садржина која је као позитиван резултат макроексперимента остварена крајем педесетих година.

Суштину територијално-производних комплекса представља чињеница што се изградња нових, крупних производних објеката не одваја од изградње не само пратећих објеката који су делови процеса који је основ специјализације региона, већ се истовремено граде и објекти који користе нуспроизоде основног процеса као и они који привремено или трајно користе слободне капацитете основног процеса, додајући тако динамички развоја основне делатности предности Кејнзовог акцелератора. Но, пројекат територијално-производних комплекса је шири од основног, па и проширеног појма комплексне индустријализације — он обухвата истовремено и захтеве развоја друштвених служби градске комуналне инфраструктуре, уређење простора. С обзиром на то, територијално-производни комплекс је меѓугрански, па дакле и међуресорски инвестициони пројекат. Већ сама ова чињеница представља нарушавање основних принципа функционисања привредно-управног механизма. Но, са друге стране, њиме се наставља непрекинута традиција оријентације на крупне објекте, каква је започета изградњом крупних објеката на Уралу и Дону (13).

Посебна (конкретно-историјска) предност овог приступа индустријализацији проистиче из одсуства могућности успостављања директних

(11) Уп.: А. Ваџић, *Економска политика Југославије*, Београд, 1985, стр. 55.

(12) Да су територијално-производни комплекси релативно нова појава у совјетској пракси планирања, истиче и литература. Поменућемо само неколико значајнијих извора:

а) *Моделирование формирования ТПК*, Новосибирск, 1980.

б) Бандман М., *ТПК — теорија и практика предпланових иследованих*, Новосибирск, 1980.

в) *Територијално-производственне комплекси* (Банаман М. ред), Новосибирск 1986. Овај последњи зборник се у даљем тексту цитира.

(13) Уп.: *Економика промишлености СССР*.

хоризонталних веза између колектива када објекти једном већ уђу у експлоатацију, па се оваквим приступом њихове везе планирају унапред. Одсуство тих веза је једна од главних препрека за ширу примену нових технологија, односно за еластичну кооперацију различитих предузећа. Познато је да управо ове тешкоће ометају интензивнији трансфер напредне технологије из једног колектива у други, односно „затварају“ технички прогрес у оквире појединих експерименталних јединица. Планирање система састављеног од низа предузећа и пратећих установа из домена животног и друштвеног стандарда, који од самог почетка треба да послују у функцији јединственог процеса специјализације комплекса, намеће потребу трајне и динамичке кооперације. Тако је организација територијално-производних комплекса, поред примерености за изградњу енергетско-сировинских система, понудила низ предности и за технолошки авангардније гране, нарочито аутомобилску индустрију. Реализовани на основу генералних пројеката типа територијално-производних комплекса настали су ВАЗ, Камаз и Краснојарски завод тешких рударских машина.

Будући да територијално-производни комплекс није само нови метод или појава у инвестиционој политици централнопланске привреде, већ је постао специфичан елемент привредног система, ваља приметити да они носе елементе новог у више аналитичких равни: техно-економској, привредносистемској, друштвено-економској, правно-организационој, социолошкој, па су чак од значаја и за односе међународне економије. Као дефиниција територијално-производног комплекса може да нам послужи следеће: „Основно питање у оптимизацији формирања територијално-производног комплекса је одређивање перспективне производне и просторне структуре комплекса, а такође и редоследа изградње и пуштања у експлоатацију разних објеката — оних у грани специјализације, али и комплементарних и помоћних. Знатна пажња се посвећује развоју производне и социјално-стамбене инфраструктуре, као и формирању мреже насеља око индустријских упоришта комплекса на крају периода“ (14).

Раније познати методи планирања и израде инвестиционих пројеката су обухватили далеко мањи број варијабли модела изградње и пословања. Код територијално-производног комплекса је задатак оптимизације далеко тежи, јер се пројекат по правилу не заснива непосредно на материјалном билансу земље: оптималну локацију (мезо локацију и микро локацију треба утврдити с обзиром на могућности лоцирања свих других технолошких садржаја, што значи да је потребно истовремено оптимизовати десетине и стотине производних инпута С обзиром на величину, положај и време уласка у експлоатацију, одлуке о сваком поједином објекту су потчињене ограничењима која проистичу не само из круга екстерних претпоставки, већ и онима у вези са функционисањем других објеката обухваћених територијално-производним комплексом. Поред најопштије природно-привредне условљености дела целином и обрнуто, на квалитет поједине парцијалне одлуке често пресудно утиче ваљаност инвестиционог елабората других фрагмената, што захтева далеко сложеније методе од оних који би задовољили потребе изградње капацитета у грани специјализације. Примитивни облици овак-

(14) ТПК, Новосибирск, 1986, стр. 338.

вих модела, заснованих искључиво на систему материјалних биланса (и делимично биланса радне снаге), постојали су у СССР-у још тридесетих година и коришћени приликом изградње великих индустријских базена. Модели територијално-производних комплекса су сложенији не само зато што обухватају и номиналне показатеље, већ и због ширине гранске структуре повезаних капацитета. Они, затим, обухватају и елементе који произлазе из мреже градова (наслеђене или оне која се пројектом установава), полне структуре становништва, нивоа његове запослености и релативне (локалне) цене фактора рад, као и многобројних захтева еколошке природе, потребе да се, у духу задатка који је неспоран, у модел уграде и елементи квалитета живота који обухватају не само целину животног стандарда, него и квалитет друштвених служби („социјалистички начин живота“) (15), као и других обележја друштвене организације, која су немерљива. Колико су ови захтеви сложени, могуће је упоредити са чувеним инпут-аутпут таблицама В. Леонтијева, које су данас класични садржај макроекономске анализе, средином педесетих година нису могле да обухвате више од 144 позиција грана (у другом квадранту). Генерални пројекат територијално-производног комплекса се заснива на оптимизацији више стотина варијабли, па релативно једноставни модел оптимизације структуре насеља којег елаборира С. В. Тонкова (16) у презентираној форми има 119 варијабли. При томе ауторка напомиње да би аналитички облик морао да обухвати низ других варијабли (17). У сваком случају, развој планско-аналитичких метода који почивају на натурално-привредним претпоставкама и специфичном (не)субјективитету привредних јединица је импресиван и приближава се оном нивоу на којем ће бити могуће дефинисање таквог макромодела.

Привредносистемска специфичност територијално-производних комплекса огледа се у два правца: а) њихов развој се остварује на неком простору на којем већ постоји извесна привредна структура. Они се морају од ње апстраховати, што одговара привредносистемском постулату о одвојености просте и проширене репродукције. Комплекс, дакле, не израста из постојеће локалне структуре, он није израз развоја одоздо, већ је у функцији макроекономске рационалности и има задатак да локалну структуру саобрази пројекцији оптимума. Друга специфичност б) тиче се карактера сарадње на припреми генералног пројекта и његовој реализацији. Носиоци изградње комплекса нису грански органи, већ Госплан или Влада СССР-а (18) који формирају Савет територијално-производног комплекса у чији састав улазе представници Плана и Владе, али и свих државних органа који обезбеђују грађевинске компоненте, опрему, финансијска средства (домаћа и страна), као и инспекцијски и други органи. Овакав Савет комплекса у оснивању се разликује од органа предузећа у оснивању, јер делимично има и компетенције територијалних органа власти.

Друштвено-економске специфичности концепта развоја преко ових комплекса можемо одредити као проширивање технократког садржаја

(15) Ова категорија је шира од животног стандарда — в.: С. Слобнов, *Социјалистички образ живота — Економически аспект*, „Економика“, Москва, 1978.

(16) ТПК, Новосибирск, 1986, стр. 205.

(17) Исто, стр. 222.

(18) Исто, стр. 65.

у управљању на рачун елемената политичког волунтаризма, који су објективно присутнији код изолованих развојних пројеката. Из различитих индиректних извора познато је да је мноштво великих привредних објеката у СССР-у (не само индустријских, него и саобраћајних) подизано само захваљујући недостатку сваке одговорне економске анализе засноване на објективној цени фактора производње, па чак ни на бази опортунитетних трошкова. А. Смит је једном приликом напоменуо да се економска анализа заснована на трошковима рада суспендује само уколико је (из разлога који немају везе са економијом) угрожен опстанак заједнице. Следећи такву логику изузетка као правило понашања, за велики део совјетске привредне историје се може рећи да је имала карактеристике ратне економије, што је и давало основ за развој специфичног командног производног односа заснованог на ауторитету политички руководне структуре. Концепт развоја у којем битно место заузимају територијално-производни комплекси је опецифична алтернатива у оквиру формално непромењеног производног односа државне својине: у њему непосредне командне позиције прелазе у руке професионализоване технократске структуре (19), што, без сумње, упркос дугорочним ограничењима такве тенденције у развоју социјализма, ипак представља историјски напредак.

Територијално-производни комплекси су конкретни облик једног новог приступа развоју социјалистичког друштва, који је фиксиран чак и у Уставу СССР-а, а који предвиђа обавезу државе да „обезбеди комплексни економски и социјални развој одговарајућих територија“ (20). Овај нови приступ организовању државне територије (у смислу привредноуправног механизма) претпоставља и ограничену децентрализацију, уз истовремено јаче везивање виших органа за ставове колектива, односно других субјеката — градова и територијалних целина. А. Тихомиром (21) наводи примере различитих организационих решења којима се виши органи власти обавезују да своје одлуке припреме на начин којим се обезбеђује учешће већег броја субјеката са одговарајуће територије. У најновијим иницијативима М. Горбачова (Јануарски пленум 1987. г.) (22) види се да овај тренд представља већ трајну и све израженију оријентацију. Специфични вид промена у привредном систему се може одредити као пораст самосталности предузећа у погледу текућег управљања. Закон о радним колективима у СССР-у дефинише низ стимуланса којима се самосталност предузећа доводи у везу са повећањем продуктивности рада и унапређивањем технолошког нивоа. Но, ваља приметити да су стимуланси, мада бројни, ипак ограничени у погледу величине материјалних подстицаја. Такву самосталност добијају нарочито комплексни субјекти — а нарочито територијално-производни комплекси. У њима се дозвољава чак и успостављање директних хоризонталних комуникација између предузећа, што, нормално, захтева и формулисање од-

(19) Тако се при избору директора све више инсистира на њиховом формалном политехничком васпитању. За разлику од традиционалног профила директора — руководиоца, који је свој ауторитет деривирао из *Главака*, данас расте значај савета директора као стручног органа који објективно постаје противтежа административно-хијерархијској потчињености предузећа у смислу управне функције. Уп. Островски — Сергиенко, *Територијални савети директора*, у *ТПК*, Новосибирск, 1986, стр. 137 и даље.

(20) Конституција СССР, чл. 16, 73, 77, 83. и 147.

(21) *ТПК*, Новосибирск, 1986, стр. 127—8.

(22) „Политика“ 29. I 1987. г. С тим у вези: *Пројект Закона СССР о државном предузетству (обједињеници)* — „Правда“, 7. II 1987.

говарајућих правних норми које добијају приватноправни карактер међусобним уговорима предузећа (23).

Не исцрпљујући преглед аспеката са којих појава ових комплекса нуди нова сазнања о функционисању савременог совјетског привредног система, указаћемо још и на све наглашенију везу између планирања привредног развоја и праћења социолошких промена које настају у току реализовања појединих комплексних пројеката. С обзиром да они имају карактеристике на основу којих се приближавају макроекономским феноменима, задатак оптимизације мреже насеља на одређеној територији с обзиром на нову делатност која је носилац специјализације региона захтева како бројне интервенције у постојећу структуру мреже насеља, тако и изградњу потпуно нових индустријских (или рударских) градова. Комплексни приступ уређивању простора сасвим експлицитно захтева да се превазиђе традиционални концепт оптимизације простора с обзиром на основну привредну функцију (делатност специјализације) и њему супротставља концепт уравнотеженог развоја привредне и ван-привредне структуре. Док су класични совјетски методи индустријализације кроз изградњу базена успоставили само основну мрежу градова у СССР-у (било промене старих градова или изградња нових центара), доле приступ преко територијално-производних комплекса истовремено формира и мрежу секундарних центара, односно локалних насеља. Тиме се свесно и унапред блокира општепозната карактеристика великих градова да празне своју околину, осиромашују је кадровски, са становишта капитала и функција друштвене надградње. Због непостојања објективне цене фактора, а нарочито земљишне (положајне) ренте, оваква тенденција је у СССР-у добро позната. Пре успостављања новог комплексног приступа територијалном развоју, атрактивност великих градова је захтевала примену различитих административних мера у вези с избором пребивалишта и боравишта грађана. Комплексним просторним планирањем се нужност оваквих мера смањује, јер је просторно-функционална зависност пола развоја и његовог окружења тако висока да се централни привредни капацитети гране специјализације не појављују као традиционални стожери формирања градских насеља. Односи у мрежи градова се не могу нарушити у корист градског центра због немогућности издвајања његове привредне функције од функција других насеља у мрежи градова, будући да подела рада између њих није заснована на различитости привредних процеса. Мада су реална искуства у вези са комплексном урбанизацијом још недовољна, совјетски социолози очекују да ће она обезбедити уравнотеженији размештај насеља од оног приступа који је доминирао до почетка седамдесетих година.

4. Општа оцена концепта територијално-производних комплекса

Приступ развоју преко територијално-производних комплекса представља специфични спој теорије полова раста са једне стране, и концепције уравнотеженог развоја, фиксиране у идеји о равномерном размештају индустрије. Њиме се отклања једностраност настала током периода мисаоне доминације закона бржег пораста одељка прве друштве-

(23) ТПК, Новосибирск, 1986, стр. 136.

не репродукције у привредном планирању, које је резултирало у развојној неповезаности полова раста и њиховог окружења. Такво искуство се не може везати само за Совјетски Савез или друге социјалистичке земље, већ је очигледно чак и у политици регионалног развоја Италије (24). Овом својом димензијом територијално развојна политика преко концепта територијално-производних комплекса превазилази конкретне економско-политичке и правно-организационе оквире СССР-а и постаје предметом ширег научног интересовања. Оно је већ недвосмислено манифестовано у НДР (25) и Бугарској (26), а у исти тип решења спадају и неки југословенски развојни пројекти („Јужни Јадран“, „Ибар—Лепенац“). Најзад, ваља поменути да комплексни приступ регионалном развоју има своје историјско (не и логично) полазиште још у капитализму, односно интервенционизму, јер Рузвелтов план ТВА из периода Њу дила представља друштвено-организациони прототип ових комплекса који због карактера основног производног односа није могао да постане и образац развојне политике (27).

Dr. Svetislav Tabaroši,
Associate Professor of the Faculty of Law in Belgrade

TERRITORIAL AND PRODUCTION COMPLEXES IN THE USSR

Summary

In spite of apparent rigidity of Soviet economic system, whose essential characteristics originate by the end of the thirties, many attempts at its adapting to new requirements of the planning and management technology and at developing new branch structures, have brought the Soviet system of planning on the even of „realignment“, up to a rather high level in terms of science and methodology. Within the framework of limits of ideological and political character, this system of planning has developed a series of new planning institutes whose significance should not be evaluated only within the framework of that system. In other words, these institutes may be conceived also in relation to economic orders with different social organisation of labour.

One of these new methods relates to the conception of territorial and production complexes, whose substance, liberated from some organisational and institutional elements emanating out of the entirety of the Soviet planning system, amounts to an important contemporary component of urban and country planning of any country.

The following is reviewed in relation to the above: joint contents in the multidisciplinary approach to territorial and production complexes,

(24) Mascara C., *Mezzogiorno — nell' Europa, lontano dall' Europa, Nord e Sud* (Roma) 1975.

(25) Хенш Ф., *Територијално-производни комплекси* (у: ТПК, Новосибирск, 1986, стр. 223—226).

(26) Живков Т., *Проблеми и подходи на изградането зрелија социализм в НР Блгариа*, Софија, 1984, стр. 47, 50, 84.

(27) Постоје, међутим, покушаји да се овакав приступ развоју не користи као коректив једностраног процеса (у развијеном капитализму или социјализму), већ угради у иницијалне развојне напоре земаља у развоју. Такав је, на пример, случај са системом Ел Наср (Асуан) у Египту, а совјетски аутори Бандман и Воробова анализирају могућност коришћења овог метода у развоју Индије. Уп. *Использование модели ТПК для прогнозирования структуры хозяйства районов развивающихся стран*, чланак у зборнику „Прогнозирование планирования программных ТПК“, Новосибирск, 1980.

as developed by the Academy of Sciences of the USSR; methodological secondary elements which are developed in other countries of Eastern and Western Europe, etc. The characteristics of regional planning by way of the territorial and production complexes are analyzed from the standpoints of law, science of management, economics, sociology and theory of culture.

Dr Svetislav Tabaroši,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

UNITÉS DE PRODUCTION TERRITORIALES DANS L'USSR

Résumé

Malgré l'apparente rigidité du système économique soviétique, dont les principales caractéristiques avaient été fondées vers la fin des années trente, les nombreux essais de son adaptation aux nouvelles exigences de la technologie de planification et de gestion ainsi que les exigences du développement de nouvelles structures de branche ont abouti à ce que le système de planification présente, à la veille de la „perestrojka“, un degré très élevé du point de vue du développement scientifique et méthodologique. Dans le cadre des limites idéologiques et politiques déterminées, ce système de planification a développé une série de nouvelles institutions de plan dont la portée ne peut pas être appréciée uniquement du point de vue du système où elles ont été créées. Ces institutions pourraient être, en tant que méthodes socio-technologiques spécifiques, implantées dans d'autres économies ayant une organisation du travail différente. Le concept d'unités de production territoriales, dont le contenu libéré de certaines contraintes de nature organisationnelle et institutionnelles et résultant de l'ensemble de système de planification soviétique, représente actuellement un élément important de la planification territoriale moderne et cela quelque soit le pays.

L'article passe en revue les contenus communs de l'approche multidisciplinaire des UPT mis au point par le département sibérien AN USSR. mais indique aussi certains fragments méthodologiques développés dans d'autres pays de l'Europe de l'Est et de l'Ouest. Les caractéristiques d'une planification régionales au travers du concept UPT s'analysent du point de vue juridique, ménagérial, économique, sociologique et culturel, ce qui est très clairement mis en valeur par l'auteur de l'article.

UDK — 341.2+342.7(497.1)

др Војин Димитријевић,
редовни професор Правног факултета у Београду

МЕЂУНАРОДНО ЗАШТИЂЕНА ЉУДСКА ПРАВА И ЈУГОСЛАВИЈА*

I. МЕЂУНАРОДНЕ ОБАВЕЗЕ ДРЖАВА

Кратак увод у расправу о међународној димензији људских права и о томе како се она тиче Југославије, требало би да, пре свега, помогне у рашиштавању појмова и разбијању неких заблуда, које у нас постоје, како код оних који људска права посматрају као нешто опасно и субверзивно, тако и код оних који у њима виде панацеју, решење за све невоље нашег друштва.

Ниједна држава није више суверена у старинском и апсолутном смислу. Област у којој је обим суверености у периоду од 1945. године најупадљивије сужен, јесте поступање државе, у смислу владе или власти, према сопственом становништву. Та власт, ма каква била, демократска или ауторитарна, већинска или мањинска, социјалистичка или несоцијалистичка, ограничена је у понашању с појединцима и људским групама на својој територији дужношћу да поштује индивидуална и групна људска права, која нису више одређена само њеним сопственим Уставом и законима.

Постоје три основа за правну обавезу државе да поштује људска права лица под својом јурисдикцијом. „Извори“ ових обавеза су међународни уговори, правила међународног обичајног права и „општа начела која признају просвећени народи“ (чл. 38, ст. 1. Статута Међународног суда).

У погледу првог извора, међу државама постоје разлике. Седамдесетак универзалних и регионалних међународних уговора у овој области не обавезују их све и не обавезују их на исти начин. Што се тиче Југославије, она спада међу земље које су показале највећу склоност да се обавезују таквим уговорима, иако је при том — због неприпадања никаквој регионалној групи — приступила само оним уговорима који имају светске претензије (1) Југославија је до 31. децембра 1986. године ратификовала 33 таква уговора, међу којима су и они најопштији и нај-

(*) Скраћени текст уводног излагања на седници Секције за спољнополитичка питања и међународне везе Савезне конференције ССРНЈ од 21. октобра 1987. Напомене су касније додате.

(1) Преглед међународних инструмената о људским правима са стањем на дан 1. јануара 1987. године, може се наћи код Ј. — В. Marie, *Instruments internationaux relatifs aux droits de l'homme*, Human Rights Law Journal, 1987, стр. 217 и даље.

важнији, као што су Међународни пакт о грађанским и политичким правима (ППП) и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (ПЕСК) (2).

Обавезаност међународним уговорима има два вида, међународно-правни и унутрашње-правни. Ако не поштује своју међународну обавезу, тј. ако крши неко право из уговора, држава је одговорна према својим саговорницима, тј. осталим потписницима, што у најмању руку значи да оне могу да се занимају за стање људских права, загарантованих уговором, па чак и да том стању приговарају, а да не буду оптужене за мешање у унутрашње ствари. То, наравно, важи само за оне државе које су и саме ратификовале исти уговор. Отуда је, нпр., међународни положај америчке владе у том погледу слаб, јер су САД чланице врло малог броја уговора о људским правима, међу којима нису оба поменућа пакта.

Унутрашње-правни učinци приступања међународном уговору зависе од уставног поретка дате државе. Неке државе своју обавезу остварују тако што у законодавство уносе одредбе које одговарају онима из међународног уговора, док друге допуштају да се уговор непосредно примењује. То, практично, значи да се у првом случају људи чија су права повређена могу позивати само на унутрашње прописе, док у другом могу да црпу своја права непосредно из међународног инструмента. СФРЈ опада у другу групу: према чл. 210, став 2. Устава од 1974. године „судови непосредно примењују међународне уговоре који су објављени“. Изгледа да грађани Југославије и њихови правни заступници врло ретко користе ову могућност. Није ми познат ниједан случај да се странка пред југословенским судом позвала на ППП, у коме је садржан најшири каталог оне врсте права која могу добити судску заштиту. Касније ће бити речи о томе у којој је мери југословенско законодавство у складу са међународним обавезама земље.

Треба се осврнути на два важна међународна документа, који нису међународни уговори, али имају велики ауторитет, па се и у Југославији на њих највише позивају сви они који се залажу за остваривање људских права. Реч је о Универзалној декларацији о људским правима од 1948. године (3) и Завршном акту Конференције о европској безбедности и сарадњи (КЕБС) од 1975. године (4).

Универзална декларација је у ствари резолуција једног органа УН, Генералне скупштине, чије одлуке не могу обавезивати државе. У самом тексту Декларације каже се да је реч о заједничком стандарду који тек треба досећи, чиме се пориче њен нормативни карактер. Па ипак, ова Декларација је свакако једна од најважнијих и најчешће навођених одлука УН и најважнији документ у историји борбе за људска права. За то правно постоје три најважнија разлога. Један је у томе што су се чланице УН у самој Повељи, која јесте међународни уговор, обавезале да поштују људска права: како она у Повељи нису дефинисана, Декларација се почела сматрати конкретизацијом такве обавезе.

(2) Превод пактова у: *Људске слободе и права*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1968, стр. 55 и даље. Такође у: *Југословенска ревизија за међународно право*, 1967, стр. 230 и даље.

(3) Превод у: *Људске слободе и права*, (нап. 2.) стр. 51. Превод је лако доступан у издању Информативног центра УН у Београду, под називом *Општа декларација о правима човека*.

(4) *Конференција о безбедности и сарадњи у Европи, Завршни документ*, Београд, Савезни комитет за информације, 1975.

Други је у томе што су такву Декларацију, на разне начине, наводећи је или позивајући се на њу, преузели уставни многих држава, нарочито оних које су стекле независност после њеног усвајања, па се она посредно враћа у међународно право као „опште правно начело признато од просвећених народа“. Трећи је у самој пракси других органа УН: у њима се, а нарочито у Комисији за људска права, права прокламована у Декларацији (иако не сва) узимају за мерило понашања држава о којима се расправља када се оглуђе за систематско и масовно кршење људских права.

Колико су представе о Универзалној декларацији код нас погрешне, најбоље показује податак да у студији која је за Скупштину СФРЈ израђена под насловом *Остваривање и заштита уставних права, слобода, дужности и одговорности радних људи и грађана* стоји да је „Југославија... ратификовала Универзалну декларацију о правима човека“ (5). Југославија то није могла да учини, јер се резолуције Генералне скупштине не ратификују. Штавише, она није ни гласала за њу, већ се уздржала. Политичко објашњење треба вероватно тражити у тадашњој (1948) блискости са СССР-ом, док је правно објашњење, које су дале све земље Источне Европе, било у томе што је Декларација одвећ уска, тј. не обухвата довољно права социјалне и економске природе.

Завршни акт КЕБС-а такође није међународни уговор, већ свечана политичка обавеза коју су потписали шефови држава или влада европских земаља, САД и Канаде. У њему државе учеснице изјављују да ће поштовати људска права, али се та права ближе не дефинишу (осим, можда, слободе савести и вероисповести): она се одређују позивањем на Универзалну декларацију о људским правима. Међутим, овом се акту однекуд у нашој јавности у погледу људских права придаје много већи значај од међународних пактова. Може се претпоставити да је то одјек атмосфере у земљама Источне Европе. Тамо је КЕБС добио огроман публицитет, јер је сама иницијатива за њега потекла од СССР-а и његових савезника, који су за његово одржавање имали јак политички интерес. Уз то, потписнице су биле обавезне да објаве Завршни акт и учине га свима доступним. Тако је јавност у земљама Варшавског уговора постала свесна неке врсте дужности својих влада у погледу људских права и покушала, са мање или више успеха, да изврши одговарајући притисак, мада су и тамо за то могле да послуже несумњиве уговорне обавезе.

За нашу тему и нашу земљу, обичајна правила међународног права су од мањег значаја. Иако та правила, за разлику од уговора, обавезују све државе без разлике, њихово непосредно унутрашње дејство не постоји у већини земаља, па ни у Југославији. Поред тога, нема сагласности о томе која све људска права штити међународно обичајно право. Преовладава мишљење да је реч само о масовном кршењу најосновнијих права, као што су геноцид, самовољна убиства, ropство, тортура, расна дискриминација и дуготрајно лишвање слободе без судске одлуке (концентрациони логори) (6).

(5) Библиотека Скупштине СФРЈ, Коло XIX, свеска 11, Београд, Секретаријат за информације Скупштине СФРЈ, 1982, стр. 273.

(6) ВИАИ, нпр.: *The American Law Institute, Restatement of the Law, Foreign Relations Law of the United States (Revised), Tentative Draft, № 3, Philadelphia, 1982, стр. 156 и даље.*

Утицај трећег извора, општих правних начела „просвећених“ народа, најтеже је одредити (7). То су начела пореклом из свих унутрашњеправних система кроз која може да се рефлектује непрекидни напредак који се у погледу заштите људских права догађа у свету. Већ сам поменуо како је Универзална декларација, тиме што је прихваћена у великом броју устава и закона, допринела стварању таквих начела. Други би пример био везан за нова тумачења апстрактно утврђених права. Тако, на пример, право на приватну сферу почиње и у међународним форумима да се тумачи у складу са потребом да се човек заштити од нових направа за прислушкивање или уређаја за прикупљање и чување података.

II. МЕЂУНАРОДНА ЗАШТИТА ЉУДСКИХ ПРАВА

Претпоставља се, наравно, да државе испуњавају своје међународне обавезе, нарочито уговорне (јер су их добровољно преузеле), у доброј вери. У том погледу, међутим, јављају се највеће сумње баш када је реч о људским правима. Заправо, иза речи „држава“ крије се влада, склона да ускрати права својим противницима, или већина која се не обазире на слободу мањина и изолованих појединаца. А права човека постоје ради заштите слабијих, она су граница до које може да иде политичка моћ, макар била и демократски легитимисана.

Међународна заштита је отуда у првом реду надзор над владама, који треба да спречи да оне саме крше, или допуштају да се крше, људска права. Тренутно, овај надзор врше међународни органи састављени од представника држава или независних личности, као и транснационалне невладине организације.

Међудржавна тела требало би да буду најважнија, јер прихватањем међународног уговора држава преузима обавезу према страним државама (сауговорницама) у корист својих држављана и других људи на својој територији. Ова ситуација одражава неприродност постојећег међународног поретка, у коме човек нема непосредни субјективитет. Када је његово право прекршено, он сам може да се брани и жалити само у оној мери у којој му то допушта његова држава, док су му даљи „заштитници“ стране државе, према којима је његова држава у међународној обавези. Лако је схватити да те државе често немају интереса за његову судбину, или, боље рећи, да тај интерес није чист, јер зависи од других политичких околности. То је разлог лоше политизације органа каква је, нпр., Комисија УН за људска права, у којој се најгоре проводе мање земље без довољно моћних заштитника а најбоље пролазе оне око чије се наклоности боре све групације држава. У овој оцени, наравно, не треба претерати, јер су и оваква тела морала да реагују на нека, али не сва, најмонструознија кршења људских права, као, нпр., у Јужној Африци и Чилеу. То је и разлог политике „двоструког стандарда“ многих влада којима сметају само повреде људских права у идеолошки и стратешки супротстављеним земљама.

(7) Види: С. Аврамов, *Општа правна начела као извори међународног права*, „Југословенска ревија за међународно право“ 1959, стр. 385. и даље. Р. Sieghart, *The International Law of Human Rights*, Oxford, Clarendon Press, 1985, стр. 6 и даље.

Тела која су на основи сагласности држава састављена од независних, у личном својству изабраних, стручњака, било да делују у оквиру међународних организација или не, требало би, теоријски да буду лишена ових мана. Највиши домет се постиже стварањем међународних судова за људска права, не само зато што они могу својом пресудом да обавезу државе, него и зато што тужиоци не морају да буду само државе већ и оштећени појединци, што је доскора у међународном животу било незамисливо. Судови у правом смислу речи за сада постоје само у регионима који творе културно, економски и социјално блиске државе. Европски суд за људска права ради већ дуго (8), а Међуамерички (9) одскора. Првом се могу обраћати појединци у надлежности готово свих чланица Европског савета, а другоме, за сада, само они из Аргентине, Колумбије, Костарике, Еквадора, Хондураса, Перуа, Уругваја и Венецуеле. Сличан, иако далеко мање моћан статус, има у светским, размерама Комитет за људска права. То је орган створен Међународним пактом о грађанским и политичким правима, коме су све државе-потписнице (па и Југославија) дужне да подносе периодичне извештаје о остваривању обавеза из Пакта, али појединци могу да улажу представке само против оних држава које су на то посебном изјавом пристале. Док је Пакт до краја 1986. године ратификовало 85 држава, ову изјаву је дало 38, међу којима није СФРЈ. Постоје још неки слични органи, везани за друге међународне организације.

Иако политички интереси у оваквим стручним телима не долазе драстично до изражаја, у том погледу не треба имати претераних илузија. Именоване и избор њихових чланова ипак су у рукама држава, њихов је мандат сразмерно кратак а рад у органу за заштиту људских права није им главно занимање и извор прихода. Штавише, све је уочљивија тенденција многих држава да у оваква тела предлажу и бирају државне службенике, који не могу да сачувају потпуну непристрасност, а она је и из других разлога тешко достижна врлина. Поред тога, тзв. независни стручњаци не располажу апаратом који би им прибављао поуздана и потпуна обавештења, већ за то морају да се ослањају на средства масовних комуникација, личне утиске и друге изворе.

Када се све то има у виду, не треба се чудити важности коју у области међународне заштите људских права добијају невладине организације. То су национална и транснационална удружења која окупљају, без посредства држава, људе заинтересоване за унапређивање људских права. Њихова би предност могла да буде у томе што су специјализована, јер се баве само људским правима, мотивисана, јер имају чланове са јаким интересом за ту област, и независна, јер не подлежу државној контроли и имају сопствене изворе прихода. Без обзира да ли је све у сваком случају тако, сасвим је извесно да су нека од њих стекла светску репутацију јер су једине организације које се занимају за људска права у свим државама, па и онима чије владе немају политичке противнике или нису довољно привлачне за штампу. Оне такође једино систематски прикупљају информације о стању људских права, па су некада и искључиви извори података и за државе и међуладине организације.

(8) Види превод Европске конвенције о заштити права човека и основних слобода од 4. новембра 1950. у: *Људске слободе и права* (нап. 2), стр. 180 и даље.

(9) Види: Т. Buergenthal, *The Inter-American Court, Human Rights and the OAS*, „Human Rights Law Journal“, 1986, стр. 157 и даље.

Чак и када изузмемо невладине организације које се баве само људским правима у једној земљи (било сопственој или страни), таквих творевина има много. Неке су формално или стварно националне, у смислу да им је чланство претежно из једне земље, док оне најважније без обзира на седиште, окупљају чланове из целог света. Међу овим последњима се свакако највише чује за „Међународну амнестију“ (*Amnesty International*) која зато може да послужи као пример.

Није лако рећи зашто је АИ стекла велики ауторитет, који се види и по томе што се истовремено занесено хвали и жестоко напада. Пре свега, међу њеним оснивачима и предводницима налазили су се и налазе се врло угледни људи — међу њима и Сон Мекбрајд (*Sean McBride*), добитник Лењинове награде и Нобелове награде за мир, познати борац против апартхејда и родоначелник идеје о новом информативном поретку. Поред тога, чланство ове организације са седиштем у Лондону је међународно (тврди се да премаша 500.000 људи). Да би се сачувала непристрасност, члановима није дозвољено да се баве људским правима у сопственој земљи. Даље, организација тврди да не прима новац из државних извора и сваке године објављује финансијски извештај, који показује да средства потичу од чланарине и дарова. Коначно, АИ је врло специјализована. Она брани само тзв. „заточенике савести“, тј. људе који су лишени слободе због својих уверења, боје коже, пола, етничког порекла, језика или вероисповести, под условом да нису заговарали насиље. Поред тога, АИ се залаже за брзо и коректно суђење свим политичким затвореницима и бори за безусловно укидање смртне казне и мучења. У својим редовним годишњим извештајима АИ приказују стање из области за које је заинтересована у безмало свим државама света. Њени органи уверавају читаоце да се земље не рангирају и не пореде трудећи се да стилизација буде у складу с тим. У АИ се тврди да се не заузимају никакви ставови о различитим идеологијама и привредним системима (10).

Наше је да свему овоме верујемо или не верујемо, нарочито ако имамо поуздане податке из других извора. Међутим, требало би се чувати изјава, у нас тако честих, да је АИ изразито антикомунистички и антијугословенски настројена. Док подаци о потајном раду њених чланова не увере у супротно, морамо поћи од званичних публикација АИ, које нису штеделе десничарске, антикомунистичке режиме, што је чак довело дотле да чланови војних хунти у Латинској Америци изјављују да је АИ „комунистичка агентура“. Што се тиче антијугословенства, извештај АИ за 1986. годину посвећује Југославији нешто више од три стране, САД четири, Уједињеном Краљевству тачно три, а СР Немачкој две и по стране (11). Земљи у којој јој је седиште, АИ приговара због мучења и малтретирања у истрагама у Северној Ирској, принуђивања војних лица да дају признања, бруталности према малолетним затвореницима и недостатака у кривичном поступку који воде специјални судови у Северној Ирској.

АИ и сличне организације морају да дођу у спорове са државама, како због разлика у погледу принципа, тако и због оцене чињеничног стања. Стандарди АИ нису општеважећи. АИ сматра да се нико ко није

(10) *Amnesty International Report 1986*, London, Amnesty International Publications, 1986, стр. 1 и даље.

(11) *Исто*, стр. 317, 196, 314 и 278.

заговарао употребу насиља не сме лишити слободе, а члан 20. PGP налаже државама да забране свако позивање на националну, расну или верску мржњу којим се наводи не само на насиље него и на дискриминацију и непријатељство. Члан 6. истог Пакта допушта смртну казну за најтежа кривична дела, а АИ јој се безусловно противи. Што се тиче чињеница које АИ саопштава, оне једноставно могу бити нетачне или лоше протумачене.

Треба схватити да ће невладине организације, због празнине коју испуњавају, играти све већу улогу у многим областима, а нарочито у заштити људских права. Антагонизирање оних које су успеле да се наметну као непристрасне не може користити ни једној земљи. Мотиве и идеолошку опредељеност оних који им припадају ваља разликовати од аргумената које износе. Њима се успешно могу супротставити само противаргументи, при чему то нису дужни да чине државни органи, али би за дијалог требало да буду спремни други чиниоци у друштву, у првом реду друштвено-политичке организације које се залажу за људска права.

Коначно извршавање обавеза надзире и међународно јавно мњење. Средства за масовно општење истовремено утичу на то мњење и изражавају га. Њима се ствара — да употребим помодни израз — својерестан *image* сваке земље, који може повољно и неповољно да делује и на друге области, од којих су за реалисте најзначајнији економски односи.

И овде је умесна исправка погрешних представа. Док се државним органима може замерити мешање у унутрашње ствари, ако се без међународно-правног овлашћења изражавају о стању људских права у страни држави, дотле то не важи за остале поменуте субјекте. Они су приватна лица и поседују слободу изражавања, па је приговор о мешању неумесан и неефикасан, чак и онда када је очигледно (али се не може доказати) да се иза приватног лица крије држава. У нас је постојала склоност да се тако дисквалификују напади и приговори из иностранства. Са друге стране, наше друштвено-политичке организације и средства комуникација нису се устручавали од осуда гажења људских права у другим земљама, али су понекад бивали поколебани преосетљивошћу неких страних влада, које су због критика интервенисале непосредно или преко државних или партијских органа. Тиме смо се доводили у ситуацију да нам саме стране владе налажу шта да говоримо и пишемо о њима, што је у отвореном информационом систему, какав је југословенски, доводило до неповољних реакција, нарочито међу младим људима. Добро обавештени, грађани приговарају југословенским јавним гласилима због прећуткивања ноторних кршења људских права у неким земљама (нпр. у Уганди, Екваторијалној Гвинеји, Кампучији, итд.).

III. ОЦЕНЕ ПОНАШАЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Када смо већ употребили тај израз, запитајмо се сад какав је *image* Југославије у погледу људских права. Да би се добио прави одговор, требало би сачинити опсежну студију. Каква-таква скица може се назна-

чити тиме што ће — без коментара и без улажења у истинитост и основаност — репродуковати оне оцене које са извесном учесталошћу долазе од субјеката који могу да их дају. Поред тога, дужни смо и да се осврнемо на саму југословенску јавност.

У органима међународних (међудржавних) организација и на другим скуповима представника држава питање људских права у Југославији није се никада озбиљно покретало. То се може објаснити уверењем да у СФРЈ нема грубих и масовних кршења људских права и непостојањем политичког интереса ниједне утицајније државе да таква питања покреће.

Што се тиче оцене деловања представника Југославије у области међународног унапређивања људских права, њима се одаје признање због већ поменутог склоности Југославије да приступа међународним уговорима и због њихових иницијатива, нарочито у погледу тзв. „треће генерације“ људских права, која се углавном односе на права народа и других колективитета, као што су право на самоопредељење, апартхејд, заштита мањина, право на развој, право на здраву околину, на партиципацију итд. Међутим, постоје мишљења да је став Југославије према класичним грађанским и политичким правима амбивалентан. Иако се њени представници залажу за јединственост и целовитост свих људских права, стиче се утисак да у извесним случајевима радо прихватају објашњења оних режима који крше грађанска и политичка права у име тобожњих виших и револуционарних интереса.

Мора се напоменути да су југословенски дипломати дуго деловали под врло неповољним околностима. Комплекс људских права био је у средишту блоковског сукоба, јер су САД и неке друге западне земље перципирале област људских права као једно од места где су земље источног блока најрањивије и користиле је за противударе у свим ситуацијама. СССР и његови савезници су, опет, све донедавно показивали изузетну алергичност на ову тему, не бранећи се од оптужби и не предузимајући никакве иницијативе: уместо тога, они су позивом на сувереност одбијали разговор о људским правима и умањивали њихов значај, нарочито када је реч о грађанским и политичким правима, које и њихова доктрина проглашава за историјски превазиђене буржоаске творевине (12). Југославији је морало да смета и то што су напади, иако првенствено усмерени на земље Варшавског уговора, бивали тако срочени да изгледају и као оспоравање социјализма уопште, па су, наравно, погађали и несврстане земље социјалистичке оријентације. Југославија је очигледно оценила да су овакве расправе неискрене и бесплодне, па је зато, уз изузетак права мањина, давала иницијативе у областима где је могла да се постигне шира сагласност међу несврстаним земљама, а покушавала да спречи да се поједине државе стављају на тапет из разлога који нису везани за прави интерес за судбину људи.

У овако деликатном положају било је тешко држати равнотежу. Понекад је изгледало да југословенски представници верују да је сваки предлог за конкретну осуду кршења грађанских и политичких права усмерен првенствено против интереса Југославије и несврстаних земаља и да је идеолошки суспектан. То је доводило до парадоксалних ситуаци-

(12) Види, нпр.: В. Караташкин, Уважение прав человека и основных свобод уклучаја свободу мысли, совести, религии и убеждения, у: Во имя мира — международно-правовые проблемы европейской безопасности, Москва, Наука, 1977, стр. 113 и даље.

ја, које нису користиле угледу земље. На пример, на XXXIV заседању Комисије за људска права (1978. године) дат је предлог да се о кршењу људских права у Екваторијалној Гвинеји — ако њена влада и даље буде одбијала сарадњу са УН — расправља јавно, а не, као до тада, тајно. Иако је група афричких земаља у Комисији била подносилац нацрта резолуције и оквалификовала стање у Уганди и Екваторијалној Гвинеји као „срамоту за Африку“, Југославија је гласала против предлога, оставши у мањини и у чудном друштву (Либија, Пољска, Сирија и Куба). На принципијелном плану, сличним се ставом може објаснити купност са којом се југословенска дипломатија противи увођењу институције Високог комесара УН за људска права не дајући за то довољно јаке аргументе.

Мора се признати да је став Југославије био изнуђен притиском оних снага у покрету несврстаности које су економски развој претпостављале слободи, политичким обзирима према репресивним режимима, који су се покривали револуционарним и социјалистичким фразама, и незграпношћу америчке дипломатије, која је дебат о људским правима давала идеолошки тон а при том штитила деоничарске диктатуре. Извесну улогу играли су и преосетљивост и неразумевање Истока за ову целокупну проблематику. Сада су се околности знатно промениле. СССР заузима много еластичнији став и спреман је речју и делом да покаже да су грађанска и политичка права спојива и са његовом визијом социјализма. Афричке земље су енергичније према кршењу људских права на свом континенту, и то не само када је у питању Јужна Африка: Афричка повеља о људским и народним правима ступила је на снагу 1986. године (13). Можда је најважнији развој у Латинској Америци. Ослободивши се дугогодишње страховладе војних диктатура, највеће земље из тог региона не само што материји људских права придају огромну важност, већ се и труде да ојачају међународне механизме, јер њихово становништво верује да је непрекидни притисак међународних владиних и невладиних организација допринео дискредитовању и обарању тлачитељских режима (14).

Међународна тела састављена од судија и независних стручњака не расправљају о Југославији поводом индивидуалних пријава, јер се она на то није обавезала. Једина могућност за то постоји у UNESCO-у, када су у питању права везана за стваралаштво, али је један поступак који је против Југославије тамо поведен обустављен чим је југословенска влада одустала од одбијања да у њему учествује и чим су се југословенски представници појавили да дају потребна објашњења.

У органима ове врсте расправља се поводом периодичних извештаја СФРЈ о остваривању права загарантованих одговарајућим уговорима. Међународни углед Југославије допринео је томе да се са њеним извештајима врло пажљиво и учитиво поступа. Уопштено се може рећи да је оцена ових тела да је у погледу остваривања економских, социјал-

(13) Повеља је прихваћена на XVIII заседању шефова држава и влада Организације афричких држава у Најробију 27. јуна 1981. Ступила је на снагу 21. октобра 1986. Текст у „Human Rights Law Journal“, 1986, стр. 403 и даље.

(14) Тако је, на пример, представник министра иностраних послова Уругваја марта 1985. пренео Комитету за људска права поруку свога министра, у којој се између осталог каже да „народ Уругваја цени многе изразе међународне солидарности у време када су његова права била систематски занемаривана и кршена, укључујући ту нарочито захвалност за велику пажњу коју су чланови Комитета за људска права придавали представкама из Уругваја“. *Report of the Human Rights Committee*, GAOR, 40th Sess, Suppl. № 40, New York, 1985, стр. 4.

них и културних права, као и у погледу елиминисања већине облика дискриминације, стање у Југославији добро. Иако је било приговора због формалног непризнавања права на штрајк, констатовано је да се штрајк толерише под еуфемистичким називом „обустава рада“. Што се, пак, тиче грађанских и политичких права, чланови оваквих тела, у жељи да се не поведу за непоузданим информацијама о стварној пракси, задржавају се готово искључиво на оним уставним и законодавним одредбама које им не изгледају у сагласности са међународно преузетим обавезама.

Тако су, на пример, неки чланови Комитета за људска права, када су 1983. године последњи пут имали прилике да разматрају извештај Југославије, замерили што се у Уставу СФРЈ у целини прави разлика између радних људи и грађана, и члану 154. Устава зато што не забрањује, поред осталих облика дискриминације, и дискриминацију на „основу политичких и других мишљења“ (како то тражи члан 2. РГР), члановима 215. и 216. зато што омогућавају ограничење права на жалбу, а члану 230. зато што тражи морално-политичку подобност свих судија и не предвиђа независност судија судова удруженог рада. Као што се могло очекивати, изречене су и примедбе на чланове 114 и 133. Кривичног закона СФРЈ, у првом случају због формулације која доводи у питање начело легалитета а у другом због ограничавања слободе изражавања (15).

Примедбе које потичу од невладиних организација теже је обухватити једним погледом. Као што је речено, таквих организација има много и већина није успела да прибави довољан углед или признање за потпуну непристрасност. У односу на Југославију, вероватно не треба озбиљно узимати наступе невладиних организација које су исувише везане само за чланство из једне земље или у којима утицај имају емигранти из Југославије. Ови последњи тада делују као извор информација које су искривљене, не толико у очекиваном, идеолошком смислу, колико у тежњи да се нација из које потичу представи као главна „жртва“ кршења људских права у Југославији. Сумње такве врсте морају да постоје и према врло агилним и темељитим невладиним организацијама, каква је Међународна лига за људска права, иако она има консултативни статус при Уједињеним нацијама, UNESCO-у, Међународној организацији рада и Европском савету и настоји, за разлику од АИ, да прати људска људска права у целини.

Имајући на уму све ове резерве, рецимо да такве организације, изузев када је реч о чл. 133. Кривичног закона СФРЈ, не приговарају толико југословенском Уставу и законима, колико тврде да се нека међународна људска права, преузета у њима, у пракси не поштују. Оне су се бавиле различитим случајевима од којих је, наравно, сваки био специфичан. Узмемо ли у обзир само најновије примедбе које имају нешто општији карактер, могли бисмо да утврдимо да су по таквим мишљењима највећи проблеми у области слободе изражавања и услова у истражном поступку и издржавању казне. Тврди се да у Југославији има исувише људи који су кажњени само због тога што су користили своје право да јавно, па чак и приватно, изразе своја мишљења и

(15) *Report of the Human Rights Committee, GAOR, 39th Sess., Suppl. № 40, New York, 1984, стр. 40 и даље.*

уверења или да добу до информација а да при том нису позивали на употребу насиља у циљу обарања уставног поретка или хтели да изазову расну, националну или верску мржњу. Поред тога, износи се да су лица осумњичена за овакве или друге деликте изложена малтретирању приликом истраге и да казну издржавају у условима који су испод стандарда одребених међународним уговорима и југословенским законодавством. У новије време јављају се и оптужбе да се на принудно лечење у психијатријским установама шаљу људи који су психички здрави али неподобно мисле. Нарочиту пажњу привлаче строге пресуде младим, па и малолетним, Албанцима на Косову због изношења сепаратистичких захтева (16).

Противно распрострањеном схватању, најстрожи критичар стања људских права у Југославији јесте њена сопствена јавност. У том погледу, јасно је, не постоји унисоност, али ја тврдњу заснивам на укупном утиску који се ствара ставовима највиших државних и партијских органа, изјавама руководећих људи, иступањима особа са научним и уметничким угледом, написима у штампи и саопштењима одговарајућих тела која оснивају организације и групе грађана. Не улазећи у тачност сваке поједине тврдње, став критички усмерене јавности могао би се резимирати тврдњом да, нема битних примедаба на уставне одредбе о правима и слободама грађана, за које се сматра да у суштини поштују међународне обавезе земље (изузетак би био члан 156. Устава СФРЈ који своди активно и пасивно бирачко право само на најниже нивое власти, што би могло да буде у супротности са чланом 25. ПГП и што је, уосталом у средишту живе дискусије о посредним и непосредним изборима). Стога критике унутар земље првенствено полазе од мерила које је поставио сам Устав, а не од поређења са међународним актима.

Када је реч о законским и подзаконским актима, примедаба има и оне се односе на прописе који надлежним органима остављају широка овлашћења да сами цене у којој се мери слободе и права могу некажњено користити или ограничавати. У том погледу је парадигматичан већ фамозни члан 133. Кривичног закона СФРЈ, али сада под лупу поново долази и члан 114, као занимљив „нупроизвод“ афере „Агрокомерц“. Обраћа се, такође, пажња и на могућности административног кажњавања или ограничавања слободе кретања, од којих нека до сада нису коришћена а друге се користе у сличном смислу као члан 133.

Међутим, најоштрије незадовољство усмерено је на праксу, а не на прописе. У том погледу треба поменути две најважније теме.

Прва од њих је комплекс Косова, који се трауматично доживљава као масовно угрожавање основних људских права неалбанског становништва Покрајине. Спецификум Косова, који треба нарочито нагласити када се говори о међународним димензијама заштите људских права у Југославији, јесте у томе што агресивни иступи углавном не потичу од органа или носилаца власти, али се ови окривљују због њиховог толерисања и непружања заштите људских права и слобода припадника угроженог дела становништва. При том угрожени представљају мањину само у Покрајини, али су иначе припадници народа, односно „већине“ у југословенском смислу. Такву је ситуацију тешко представити у иностранству, нарочито групама које се боре за људска права, јер су ове

(16) Нпр., *Amnesty International Report 1986* (нап. 10), стр. 317 и даље.

навикле да штите појединце и мањине од репресивне власти, а не државу и већину од поступака мањине. Отуда су депласирани предлози да се Југославија или поједини Југословени обратe међународним форумима ради васпостављања људских права на Косову.

Друга тема, којој је недавно била посвећена и једна седница ЦК СКЈ, садржи у себи прву. И на том скупу, као и другде, изражено је мишљење да у СФРЈ постоји криза законитости. Проблем законитости има изразите видове везане за људска права. Најједноставније речено, не постоји идеална заједница у којој се људска права не крше, али зато савремена правна држава мора да омогући сваком грађанину да постигне да се неправдо обустави или исправи. Једнакост пред законом основно је људско право. Исто такво право је и несметано обраћање независном суду ради остваривања сваког субјективног права. Тим поводом се у нас изражавају озбиљне сумње у независност судова, нарочито на нижем нивоу. Ово се илуструје и шароликошћу судске праксе, која доводи до тога да се у извесним деловима земље различито тумаче савезни прописи па се на једном месту слободно може чинити оно што на другом носи ризик вишегодишњег лишења слободе. При том се има у виду и штета за углед Југославије, јер страна средства информисања дају велики публицитет драконским казнама у првостепеним пресудама, док се за каснија ублажења сазнаје много ређе.

Специфично људско право о коме се најчешће говори свакако је слобода изражавања и информисања обухваћена члановима 167, 168, и 169. Устава СФРЈ. Један део члана 133. Кривичног законика сматра се опасношћу за ту слободу највише због праксе тужилаштава и судова који „злонамерно и неистинито приказивање прилика“ слободно и различито тумаче. Иако је Савезни суд инсистирао на строго рестриктивном тумачењу ових израза, утисак је да се слобода ограничава на нижим нивоима, нарочито онда када нема места обраћању највишој судској инстанци. У последње време се критике усмеравају на коришћење прекршајног поступка у исте сврхе. Мада је реч о краћим временским казнама, не може се прећи преко њиховог понижавајућег и обесхрабрујућег карактера. Често се с тим у вези алудира и на имплицитну неправдо грађана, на њихову подељеност на проверене, који имају право да критикују, и на „сумњиве“ којима се на суду не допушта ни да покушају да докажу истинитост својих тврдњи.

Штампа је у последње време допринела актуелизовању чл. 179. Устава СФРЈ, који гарантује поштовање људске личности и људског достојанства у кривичном поступку при лишењу слободе или издржавању казне. Понижују се случајеви полицијске бруталности а нарочито се скреће пажња на лоше услове у неким казнено-поправним установама. Тражи се да политички затвореници буду признати као посебна врста кажњеника и да се с њима поступа другачије него са обичним преступницима (*custodia honesta*).

Могло би се, ослушкујући гласове наше јавности, набрајати и даље, помињући с тим у вези случајеве из ближе прошлости који су се тicali морално-политичке подобности, ограничавања слободе удруживања, а нарочито различитог поступања са грађанима који користе своје уставно право на подношење представки органима власти (чл. 157. Устава СФРЈ). Посебно обележје ових примера је у томе што наводна

кршења не проистичу толико из деловања државних органа, колико из повремених кампања, које опет изазивају противљење дела јавности у земљи и добијају и одјек у иностранству. Зато се овде и помињу, јер сврха овога излагања није потанко набрајање свих замјерки на стање људских права у Југославији, већ њихов утицај на слику која се о њој ствара у свету. Исто тако, није му сврха да указује на оне области, нарочито права из самоуправљања, где Југославија у својим прописима и пракси иде испред и изнад међународних стандарда па зато добија међународна признања. Нека истраживања су показала да се просечни Југословен најчешће жали баш на кршење својих права из области самоуправљања (17).

(17) Види: *Остваривање и заштите уставних права, слобода, дужности и одговорности радних људи и грађана* (нап. 5), стр. 85 и даље.

др Момир Милојевић,
ванредни професор Правног факултета у Београду

ОРГАНИЗАЦИЈА НАСТАВЕ ИЗ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА*

Када се говори о настави уопште, па и настави међународног права, обично се имају у виду наставни планови и програми, тј. број часова (обавезних и факултативних), уџбеници, литература и садржина наставног програма. Томе се додају облици наставе (нпр. предавања, семинари, вежбе) и број наставног особља (наставника и сарадника). Нема сумње да су то све важна питања без чијег успешног решавања нема наставе. Међутим, искуство показује да је за успешну наставу неопходна одговарајућа организација. Под том организацијом се подразумевају сви облици који могу да послуже упознавању међународног права, како они прописани правилима студија (као они горе поменути) тако и они који нису прописани али постоје у пракси.

I. ОБЛИЦИ НАСТАВЕ ПРЕДВИЂЕНИ СТАТУТИМА

Облици наставе су најчешће прописани статутима факултета. У том погледу се обично предвиђају предавања, вежбе и семинари. Када је реч о изучавању појединих предмета, треба имати у виду разлику између облика наставе који непосредно служе изучавању једног предмета и облика који томе посредно доприносе.

а) Непосредни облици наставе

Под непосредним облицима наставе се подразумевају сви облици наставе из међународног права (на већини факултета из Међународног јавног права). Међу њима прво место заузимају *предавања*. Од наставног плана зависи колико ће им се времена посветити. Треба додати да није свеједно да ли се међународно право изучава као предмет обавезан за све студенте или само на појединим смеровима студија, или пак као факултативан предмет.

(*) Уводно излагање на Међукатедарском састанку правних факултета и факултета политичких наука посвећеном настави међународног права који је одржан у Београду 23. и 24. маја 1986. За појединости о расправи и закључцима вид. белешку у „Аналма“ бр. 6/1986, стр. 767—770.

То исто важи за *семинаре* и *вежбе*. Није свеједно да ли су семинари обавезни или факултативни. Неретко се часови семинара у наставним плановима приказују уз часове предавања па их наставници тако и користе. Посебно је питање колико су студенти заинтересовани за семинаре и колико посећују семинарске часове. Када је реч о посећивању, онда то важи и за посећивање предавања која могу декларативно да буду обавезна али да се уредност похабања не контролише и не санкционише.

Вежбе су познате као облик наставе, иако њихова садржина није увек тачно одређена, што често произлази из различитог схватања њихове улоге а понекад и због недостатка одговарајућих приручника. За питање које нас интересује, најзначајније је да ли су вежбе обавезне за све студенте или нису. На пример, на Правном факултету у Београду обавезне су вежбе из само два предмета на свакој години студија. Тако је само један део студената обухваћен вежбама из међународног права. Треба напоменути да, по правилу, сами студенти слободно бирају које ће предмете вежбати, чиме избор предмета постаје у великој мери факултативан. „У великој мери“, а не потпуно, зато што су факултетски органи овлашћени да направе распоред група за вежбе не само по жељама студената него и према броју наставника и сарадника за поједине предмете па тако одређивање студената не мора да буде у сваком случају одлучујуће.

На основу Статута, Правни факултет је обавезан да организује посебну наставу за ванредне студенте. Настава је у облику *консултација* које се организују пред почетак испитног рока у сваком семестру (месец и по дана пре почетка испитног рока, тј. почетком децембра и почетком априла). Консултације се организују ако се пријави довољан број студената. За међународно право то је увек био случај.

б) *Посредни облици наставе*

Исти облици наставе посредно могу да служе упознавању међународног права ако се одржавају из других наставних предмета. У тим случајевима је реч о појединим областима из међународног права о којима се подробније и другачије говори у одговарајућим предметима сходно њиховим потребама.

То пре свега важи за Међународне организације у којима се, као у посебном предмету, подробније изучавају питања међународног права која се односе на облике организоване међународне сарадње. Самим тим се указује на допринос међународних организација обogaћивању правила међународног права. Наравно, недостатак је у томе што је реч о предмету који није обавезан за све студенте а утешно је што се ипак приличан број одређује за групу предмета међу којима су и Међународне организације.

Међутим, треба истаћи да наставни програми низа предмета који су обавезни за све студенте садрже делове који су регулисани међународним правом. То су не само Међународно приватно право него и Породично право, Управно право, Кривично право, Кривично процесно право, Радно право (које посвећује велику пажњу Међународној орга-

низацији рада) и Грађанско процесно право. У тим предметима се посебна пажња посвећује правима човека. Поједине области су, под разним угловима посматрања, уврштене у наставне програме више предмета (нпр. држављанство у Међународном приватном праву и Управном праву, менично и чековно право у Привредном праву, ауторско право и индустријска својина у Међународном приватном праву и у посебном предмету под истим називом).

II. ОБЛИЦИ КОЈИ НИСУ ПРЕДВИЂЕНИ СТАТУТИМА

Поред наведених облика наставе, који су изричито прописани, статуту предвиђају или допуштају постојање и других облика стицања или продубљивања знања из правних и других наука које се изучавају на правним факултетима. Међу њима су, на првом месту, стручне студентске групе а последњим изменама Статута Правног факултета у Београду предвиђено је организовање тзв. „студијских група“.

Студентска стручна група из Међународног права и међународних односа (раније Дипломатске историје) има дугу традицију на Правном факултету у Београду и једна је од ретких (нпр., поред групе за Криминалистику) које су постојале и деловале и када у статутима о њима није било помена. Задатак стручне групе је да студентима који то желе пружи продубљенија знања о појединим питањима. Њена улога је свакако много драгоценија у обучавању студената у систематском прилажењу истраживачком раду и овладавању методологијом научног рада. Овај облик рада је дао непроцењив допринос стварању научног подмлатка. Свакако није случајно да међу данашњим истраживачима и наставницима (не само на Катедри за међународно право и међународне односе) у Београду има много оних који су прошли кроз ту групу. Зато овај облик рада треба и даље најбрижљивије неговати.

Ова је опаска неопходна због тога што се нешто на изглед слично примећује у „студијским групама“. Међутим, оне су настале као плод захтева за прелазак на тзв. „менторски систем“ рада у мањим групама студената. За сада се предвиђају као добровољни облик окупљања најбољих студената. Међутим, њихов готово искључиви или превасходни циљ је припремање за испите и полагање по другачијем поступку. У томе се битно разликују од стручних група које немају никакве везе са припремањем за испите али несумњиво доприносе продубљивању знања независно од наставног програма.

Поред тога, на Правном факултету у Београду већ више од 30 година постоји и делује *Клуб за Уједињене нације*, први такав клуб основан у Југославији. Његов основни задатак је да упознаје студенте с циљевима и делатношћу Уједињених нација и, разуме се, подстакне њихово проучавање. Отуда његова делатност има неке додирне тачке са делатношћу стручне групе за међународно право и међународне односе али се не би смеле поистовећивати иако постоје тежње за њиховим спајањем. У досадањој пракси је било неколико заједничких састанака на којима су разматрана питања из деловања Уједињених нација.

Разликовање је неопходно како са становишта продубљивања, тако и са становишта њиховог положаја. Наиме, студентска стручна група окупља студенте који желе да науче више и продубљеније него што је могуће на предавањима, вежбама и семинарима. Радом групе руководи наставник или сарадник кога одређује Катедра за међународно право и међународне односе а остале послове (обавештавање и сл.) обавља секретар групе кога студенти бирају из овојих редова, а он је, по правилу, један од најбољих чланова.

Насупрот томе, положај Клуба за УН је крајње неодређен. Клуб се не помиње у Статуту а сам има свој статут (као, нпр., „*Forum romanum*“). Члан клуба може да буде сваки студент без обавезе да активно учествује у раду и долази на састанке. Клубом управљају Скупштина (састаје се сваке године а чине је сви чланови) и Председништво. Правно неодређен положај Клуба за УН је утицао на његово финансирање (тачније: не-финансирање) па је за сваки подухват био принуђен да тражи средства од Факултета а Факултет их је ретко и нерадо давао због неодређеног положаја клуба. Правно, он има повољнији положај у Удружењу за УН Србије, преко удружења клубова за УН Београда и Србије него на факултету на коме је основан и на коме делује. После много недоумица, клуб је проглашен за стручну секцију Савеза социјалистичке омладине (свакако по угледу на ССРНЈ иако је јасно да се секције у друштвено-политичким организацијама баве само политичким видовима појединих проблема а не садржином и начином рада па то важи и за спортске и за стручне секције, укључујући Клуб за УН). Тиме је формално-правно припојен друштвено-политичкој организацији, чиме је делимично побољшано његово материјално стање, али је још више одвојен од Факултета као наставне и научне установе. То одлучујуће утиче не само на управљање Клубом за УН него и на његов рад који се све више своди на обележававање појединих датума из историје Уједињених нација (Дан УН, Дан људских права, Дан борбе против расне дискриминације и сл.) и посете седиштима међународних организација. Чланови Клуба за УН су са наставницима и сарадницима посетили седишта међународних организација у Женеви, Паризу, Бечу и Риму. Нема сумње да и то доприноси делимичном упознавању са неким правилима међународног права која омогућавају одржавање међународних односа (уколико домаћини дају више обавештења од основних података о оснивању дотичне организације) али је неспорно да се овакви излети морају дуже брижљиво и стручно припремати, за шта студенти, услед редовних обавеза, немају много времена. Без обзира на све ово, клубови за Уједињене нације (као и клубови за UNESCO и друге међународне организације) представљају погодан облик за окупљање студената и њихово боље упознавање са међународним правом.

Треба додати да поједини студенти посећују предавања и семинаре на последипломским студијама. Осим тога, почев од школске 1983/1984. године Катедра за међународно право и међународне односе одржава једном месечно „отворене стручне састанке“ на којима се расправља о појединим актуелним питањима међународног права као што су, на пример, међународни тероризам, међународно право на развој, јавни дугови, људска права, животна средина и сл. На састанцима учествују не само наставници са Катедре већ чешће стручњаци из разних устано-

ва који се баве међународним правом као и страни стручњаци који посећују Београд. Овим састанцима присуствује знатан број заинтересованих студената не само оних са последипломских студија.

III. ПОСЛЕДИПЛОМСКЕ СТУДИЈЕ

Последипломске студије се разликују од четворогодишњих студија како по методима рада тако и по организацији. Док је четворогодишња настава заједничка за све студенте, с изузетком изборних група од по два предмета на III и IV години, дотле се последипломске студије одвијају у потпуности по смеровима, иако има предмета који се предају на више смерова.

Када је реч о изучавању међународног права, треба истаћи да се одувек сразмерно велики број студената интересовао за усавршавање из предмета који се тичу међународне заједнице. По броју уписаних студената, међународни смер на Правном факултету у Београду је један од најбројнијих. Поред предавања (из тзв. продубљеног курса и специјалних курсева) студенти су обавезни да израде семинарске радове или обаве научноистраживачку праксу.

Међутим, постоје неки проблеми на изглед техничке природе. Рад на последипломским студијама треба да буде што је могуће више истраживачки. То претпоставља постојање богате библиотеке и нарочито документације. Библиотека Правног факултета у Београду је свакако једна од најбогатијих специјализованих библиотека. Документација је све обимнија и разноврснија. То поставља проблеме израде нових каталога и руковања документацијом. Стога истраживачи још увек морају пионирски да почињу од почетка у правом смислу те речи. Тешко је израчунати колико је времена потребно да би се прикупила сва литература и документација за обичан семинарски рад. Тиме се може објаснити зашто је истраживачки рад дуготрајан.

Број запослених библиотекара у ужем смислу изгледа довољан али само када је у питању издавање књига. Само један библиотекар ради на одржавању каталога а да се не говори о његовом осавремењивању. На жалост, нема ниједног стручњака за документацију тако да је огромна несразмера између броја докумената којим располаже библиотека и особља које њоме треба да рукује. А све је већа потреба за специјализованим каталозима (по ужој материји) који би обухватили не само литературу него и све богатију документацију. Има се утисак да млади људи нису склони да се усавршавају у овој области, да уче стране језике а да за то добију релативно ниске дохотке. Можда би се на последипломским студијама могла да обрати већа пажња и на ову врсту специјализације и да се међу студентима последипломских студија изграђују стручњаци за библиотеке и документацију. То не би захтевало велике промене у наставним плановима јер би довољно било, у оквиру постојећег предмета Методологија научноистраживачког рада, увести курс из области коришћења литературе и документације, што би подразумевало и њихово сређивање и класификовање. На тај начин би се умањиле разлике између оних који раде са документацијом и оних који је само користе. То подразумева подједнаке могућности за усавр-

шавање, укључујући стицање звања специјалисте, магистра или доктора наука. То је свакако значајно за оне библиотеке у Југославији које су истовремено депозитарне библиотеке Уједињених нација. Велика је штета да се документарно благо од непроцењиве вредности не користи довољно, односно да није довољно доступно свима који су за то заинтересовани. У том погледу свакако треба учинити оно што је потребно а чини се да за то не треба много ни времена ни средстава, поготово ако се то сматра улагањем у развој.

IV. ЗАКЉУЧАК

Из овог кратког прегледа се може видети да на Правном факултету у Београду има прилично наставних облика који омогућавају да се студенти упознају са међународним правом, тако да се у том погледу у основи удовољава препорукама Уједињених нација и УНЕСКА о широј настави, изучавању и разумевању међународног права. Могло би се чак рећи да има више организационих облика него стварних могућности. Реч је о тешкоћама које ометају нормално студирање али које се налазе ван домаћаја наставе из међународног права.

У питању су материјалне тешкоће студената због којих не могу у потпуности да се посвете студијама, посебно да купују скупе уџбенике. Тешкоће у погледу становања доводе до тога да велики део студената стварно борави ван Београда а долази само на испите. У таквим околностима ни посета предавања не може да буде таква каква би била према броју уписаних студената (чини се да се не би могло сместити у слушаонице ни 10% од укупног броја уписаних студената!) а то утиче и на интересовање за рад стручне групе и Клуба за УН. Посебну тешкоћу чини општа незапосленост која негативно утиче на рад студената уопште, не подстицајући редовно студирање и завршавање студија у законом предвиђеном року. У том низу проблема можда би требало испитивати у којој мери данашње средње школе дају довољно образовање за студирање права. Велика је штета што у том погледу није продубљено истраживање које је покренуо Савез удружења за Уједињене нације Југославије, о чему је расправљано на научном скупу у Дубровнику (1980). Исто тако би били занимљиви закључци до којих се дошло истраживањем програма високих школа и факултета, о чему је расправљано на скупу у Охриду (1982). Можда би сада требало да потекне нови подстицај да се ти резултати објаве у неком општем правничком часопису (нпр. у „Архиву за правне и друштвене науке“), намењеном најширој правничкој јавности.

Материјални положај утиче да и библиотеке, некада највећи купци књига, сада морају да штеде баш у време када се студенти све више користе књигама из библиотека. То се осећа и у библиотеци Правног факултета у Београду која највећи део средстава даје за одржавање постојећег фонда (преплата на часописе) а веома мало за набавку нових, све скупљих књига не само страних него и домаћих. Из разлога који су напред изнети (ниски доходи) број особља запосленог у библиотеци се смањује уместо да расте.

Као што се види, има доста разлога због којих студирање не даје резултате који би се могли очекивати. Неке од наведених тешкоћа превазилазе оквире ових разматрања али су поменуће само ради објашњења онима који су мање упознати са стварним условима рада на факултетима. Можда би се тешкоће делимично могле отклонити бољом организацијом рада. Свакако да би најмеродавнији суд о нашем раду могли да дају они који раде у установама у којима се запошљавају наши ђаци. Као год што се вредност међународног права оцењује не само по његовим нормама већ више по томе како се оне примењују, тако и оцена наставе из међународног права треба да буде дата на толико по облицима и садржини наставе већ по томе какво се знање из међународног права стиче на нашим факултетима. Свака сугестија која може да допринесе побољшању изучавања међународног права биће добро дошла.

др Милутин Буричић,
адвокат из Пећи

РЕФЛЕКСИЈЕ УЗ ПРОУЧАВАЊЕ ПРАВНИХ ОБИЧАЈА АЛБАНАЦА

Албански обичаји су већ толико проучени да намећу неке опште рефлексије, готово закључке, што се тиче основних питања међу којима су: какво је право било у Срба преднемањићког периода, који су обичајни извори римског права, какав је однос племенског права и великих религија, однос патријархалних обичаја и морала, јесу ли право и приватна својина настали пре државе. Свако од тих питања је толико значајно да изискује велике студије. Овде се износе кратке рефлексије поменутих редом, у уверењу да и правац размишљања може изазвати шира аналитичка проучавања. Ако овај скромни напис у том успе и наведе на упоредно анализирање наведених фундаменталних проблема, допринеће националној историји права, римском праву, историји религија и етике и општој историји државе и права. Кренимо тим редом.

1. Срби, а и други словенски народи, своје су исконске обичаје заборавили пре него што су их сасвим упознали. Они су већ доста рано у средњем веку прешли у хришћанство и основали своје државе. Црква и држава су вршиле трансформацију старог родовско-племенског права и претакале га у феудални живот, још пре владавине Немањића. Законик цара Стефана Душана (XIV в.) представља историјску прекретницу од племенског сакралног на феудално право. Он трансформира и ствара старе обичаје, прописује устројство државе, право, судство. Но, из тог Законика, других писаних споменика, народних песама и предања види се да су код Срба преднемањићког периода правни обичаји били прожети сакралношћу. Код њих се столећима чувао и обнављао племенски живот, велика патријархална породична задруга са својим домаћином, трајала је крвна освета, купопродаја жена „товарима блага“. Од сакралних правних обичаја код њих се среће и „тврда вјера“ (слична албанској беси) и њен чувар — лични јамац („рука“, „држан“, а код Срба на Косову „пристав“, код Хрвата „дрзан“ и заклетва са заклетвеницима „порота“) као средство суђења. То наводи на помисао да је постојала и сакрална одговорност, слична римској преддијатури и албанској дорзонји. Ако се од тога пође у трагању, није тешко доћи ни до осталих устанаова изведених из „тврде вјере“ и „руке“. Познавање албанских обичаја дозвољава да се лакше дође до метода у изучавању најстаријих правних обичаја код Срба и других словенских народа. Они

су били вероватно врло блиски онима које су Албанци сачували до наших дана — све док их црква и држава нису модификовале и преточиле у своје право. Ток тога процеса можда би се могао пратити са Косова, преко Херцеговине, Црне Горе и Приморја, кроз правне споменике и народну песму. На ужој територији Србије и у Војводини као да је покривен тамом прошлости. Немањихка традиција пренета је у Војводину, а одатле оплемењенија у ужу Србију.

Ту искрсава питање порекла тих сакралних установа у народном праву словенских племенских заједница. Јесу ли оне донете приликом досељавања на Балкан (VI в.), узете од Византије или домородачког становништва. Но, иако је својевремено постојао српско-арбанашки амалгам, ваља имати на уму да су сакралне обичајно-правне установе постојале и код осталих словенских народа у њиховој прапостојбини. Оне се срећу доста касно и у правној историји Руса. Отуда је природније закључивати да се сакрално право јавља у родовско-племенским заједницама многих народа на раном ступњу развика. Зато упознавање обичаја које Албанци још чувају доприноси оријентацији у истраживању обичаја које су многи други народи, па и Срби, преживели, изобичајили и заборавили.

2. Између правних обичаја Албанаца и римског права има доста сличности. Крвна освета је постојала и у Риму. Римљани су имали трибусе, а Албанци имају фисове. Трибуси су доносили *leges regiae*, а фисови доносе обичајна правила која се зову *bese* или *суљмови*. Римљани су имали *domus* на чијем је челу био *paterfamilias*, чија је моћ (*potestas*) искључивала и право на живот и смрт укућана. Албанци имају „бога куће“ (*i zoti të shtëpisë*), чија моћ (*fuqia*) није ништа мања од моћи *paterfamilias*-а. Начини стицања својине код албанских племена и римских трибуса су врло слични. Беса се код Албанаца чува дорзонијом, која је слична старој римској предикатури, која се касније развила у *fideiussio*, *fidepromissio*, *sponsio*. Арбанашко лично јамство изведено је од именице *dogë* (рука) и гагола *zëpë* (ухваћен), што је по значењу готово идентично са *manu capere*, од чега је изведен назив за правну установу *mancipatio*. Арбанашка заклетва са саклетвеницима (*beja*) у многоме подсећа на *beneficium divisionis*. Арбанашка залога (*prëng*) и етимолошки и правно подсећа на римски *pinus*. Казна прогонства из фиса сличи на *exipnatio*, а издавање кривца крвинку на *deditio*. „Стављање руке на врат“ дужнику налик је на *manus injectio*. Изгледа да је и сакрална санкција (*sacer esto*) задуго била карактеристика римског права.

То сигурно значи да добро познавање правних обичаја Албанаца методолошки може да олакша разумевање кохерентности и узајамних веза римских правних установа у њиховом функционисању, бар у рано време настанка римског права из обичаја или за време док је препоравало варваске народе (сада врло цивилизоване) у централној и западној Европи. Ово, утолико пре, што су извори римског права фактички непотпуни, а понекад и несигурни због оптерећености интерполацијама које су га прилагођавале времену. Тиме се не жели ни из далека наговештавати да су албански обичаји било какав извор римског права. Али ни римско право није извор албанских обичаја.

Размишљања која се крећу овим последњим правцем сматрају албанске обичаје фосилираним остатком римског права зато што је римска држава почињала развитак свога права од обичаја који су били слични обичајима наших Албанаца. У прилог таквим размишљањима наводи се и чињеница да је Балкан дуго био под Римом и Византијом. Али, ако се ствар тера до краја — Балкан је дуго био и под Јелинима који су свуда остављају своје трагове које су прихватили од Епитћана. Арбанашка *pleqnia* (веће старца) слична је старој герусији код Јелина. Чак и израз *pleqnia* вуче етимолошко порекло од грчке речи *palai* (стари). Стари Грци су имали развијено право и пре Римљана. На жалост, оно није сачувано или га познајемо у врло оскудним облицима. Неписане духовне творевине се чувају само предањем, а оно се лако заборавља. Али албански обичаји нису ни остатак права старих Грка какво је било у њиховим филама.

Изгледа да су у целом старом свету, посебно старом Средоземљу, постојали истоветни или врло слични обичаји у време постојања родовско-племенских заједница, дуго и после формирања државица и држава, које дуго векова нису могле потиснути сакралне обичаје. Владajuћим класама је увек била важнија власт по вертикали од уређења односа по хоризонталли међу потчињенима. Зато се са доста вероватноће може размишљати о томе да ли су Јелада и стари Рим почели уређење односа међу потчињенима по хоризонталли на темељу трибалних обичаја, сличних онима које су Албанци још сачували. Албанци знају за бесу, Грци су знали за *spitho* одакле се код Римљана родила *sponsio*. У Африци су знали за бога Беса, а у Риму је установа *fides* подигнута на степен божанства у време када су се императори (јачајући власт по вертикали) проглашавали боговима.

Византија је могла значајно утицати на Албанце да лакше сачувају своје племенске обичаје, што је у условима недостатка хоризонталне заштите била њихова насупшна потреба. После краткотрајне извесне сигурности за време Немањића, наступа турска окупација која не успоставља никакав систем заштите међу Албанцима по хоризонталли, већ им даје „правну аутономију“ (анархију), што поподује да се стари обичаји сачувају кроз цео средњи век.

3. Између старих сакралних обичаја и претхришћанских веровања постоји одговарајућа подударност. Хришћанство је било почело да одваја „тврду вјеру“ — бесу — од нове вјере (алб. *feja*). Али још није било успело да потисне бесу у време када је наступила турска окупација. Примамљен повластицама, део Албанаца прешао је на ислам. Тиме је одбацио хришћански културни калем, а исламоски није сасвим прихватио већ се вратио исконским обичајима. И хришћанство и ислам су изледали као нешто што долази опoља, што за време турско не успоставља ред по хоризонталли, већ само проповеда загробни живот. А сакрална беса је одувек била регулатор односа по хоризонталли.

Беса је са собом сачувала читаву лепезу старих веровања. Понекад их је немогућно разграничити. На везу између многобоштва и сакралних обичаја указује неограничена моћ господара куће (алб. *i zoti të shtëpisë* — што буквално значи бог куће). У том значењу свака кућа има свога бога, који није трансценденталан већ правни сведржител фамилије. Албанци кажу: „Бог је на небу, а 'бог куће' је на земљи.“

Велике религије доносиле су идеју монотеизма, али је у правним односима међу људима остало многобоштво. За обичајно-правни живот страх од пакла на оном свету готово нема значаја, пресудан је сакрални страх од погибије за живот. Безмало свака заклетва садржи овоземаљску санкцију за случај кривоклетства („Нека будем убијен“, „Нека пропаднем до црног вола“). И када се закуне „душом“ не подразумева *spiritus* као код Грка, већ *anima* — духовну и телесну личност — као код Римљана.

Господар куће је и својеврсни свештеник. Он исповеда укућане. Он наређује постове у време пољских радова. Он свакодневно за трпезом „причешћује“ мушке укућане хлебом као симболом узајамне солидарности и заштите. Код њега се може утећи пред страхом од освете. Он улива сакрални страх укућанима. Он одржава односе по хоризонтали и штити укућане, командује нападом и одбраном.

Тријада при везивању бесе (поверилац, чувар бесе, дужник) прожета је сакралним страхом који се креће у кругу. Ако дужник не испуни престацију убиће га чувар бесе; ако чувар бесе не убије вероломног дужника, погинуће од повериоца. То тројство би се дало упоређивати са старозаветним тројством код Јевреја пре но што су основали државу, јамство које је Соломан забрањивао. Сакрални страх је „свети дух“ који прожима арбанашку бесу. Да ли је чувар бесе служио као средство гаранције цркви да обраћени неће напустити нову веру — *fides christiana* или ислам? Могоао је и служити као нека гаранција али обраћеног није сакрално гонио и ако промени веру.

У обичајном праву Албанаца мало се говори о загробном животу и васкрсењу. „То се прича у црквама и цамијама.“ Народ практично разговора о вампирима, чиме правда родоскрћења. Култ савремених религија је више израз формалности него религиозног уверења. Побратимство узајамним пијењем крви са циљем дужности на узајамну освету више се цени него причешћивање у цркви хлебом ради шире солидарности. Обрезањем се улива кастрациони страх деци да не чине родоскрћења.

Даље истраживање ваља препустити историчарима религија.

4. Племенски морал се подудара са племенским правом. Врлина је сваки поступак који доноси пренутну корист а не подлеже сакралној санкцији. Услед неразвијености средстава за рад врлина је стицати својину отимањем од људи, уместо освајањем од природе. У тим отмицама се гине. Ствари се плаћају животињама људи, а број људи надокнађује повећаним natalitetом. Врлина је свака радња којом се стиче овојина над стварима или људима, главно је да учинилац не подлеже сакралној санкцији. Другим речима, врлином се сматрају и пљачке, разбојништва, крађе, преваре, утаје, отмице (посебно жена), блуд — само да не представљају сакралну опасност за учиниоца. Једини аршин којим се мери врлина је: корист и непостојање штетне последице по учиниоца. Племенска етика допушта све што није доступно сакралном гоњењу. Чак и ропски положај дужника у односу на свемогућег чувара бесе, који га је искупио, сматра се дозвољеним. Био је дозвољан ропски положај Рома. Још је дозвољено држање читавих махала у кућном притвору.

Порок се изједначава са срамотом. Срамота је бити оштећен. Срамотан је оштећени који се не може заштитити или осветити, који

не може наплатити двоструку вредност украдене или опљачкане ствари, чија жена побегне или ступи у недозвољене односе с иноплемеником, који превару не може узвратити преваром итд. Часније је одржавати пошне односе са снахом него претрпети срамоту да она ступи у недозвољене односе с особом изван куће, путем тајне женске бесе и тиме отвори круг крвних завада и освета.

Племенски морал не подржава ни уговоре који нису сакрално обезбеђени чуваром бесе. „Језик је од меса и свашта меље“, па се необезбеђени уговори могу једнострано раскидати. Уговори заштићени бесом поштују се као највиша светиња, јер почињају на сакралном страху од погибије вероломника.

Племенска философија не развија побуде за етику већ смисао за поштовање или изигравање права. Велике религије нису својом етиком потиснуле бесу. Оне као да су једва успеле да убеду сакралне повериоце да дозволе дужницима крви слободу кретања из кућног притвора ради сахране умрлих и пријема саучешћа (алб. *patja*). Библијска изрека „нека мртви сахране своје мртве“ схвата се као да је „слаба освета после сто година него она која одмах наступи“. Ближа је мисао о монотеизму него о општечовечанском братству. Јеванђељско „љуби ближњега“ многи разумеју као солидарност са робацима у нападу и одбрани. Ближни је прво укућанин, па братственик и племеник. Њихови се интереси морају поштовати пред страхом у ксенофобну туђину.

Ако је тако било и код других народа, може се дати мислима на вољу о вековним напорима да се дође до савремених етичких гледишта. Требало се одвајати од сакралног менталитета, преко спреге философије са религијом, до потпуне самосталности етике као науке — све то против воље анархичних племена а под окриљем организованих држава.

5. Изучавање албанских обичаја омогућава да се одговори на још једно фундаментално питање, важно за правну историју: шта је старије — право или држава. На то питање постоје три спорна одговора. По једнима је држава старија од права, по другима су право и држава настали једновремено, а по трећима је право старије од државе. Албански обичаји подупирали би треће гледиште.

Северни Албанци су ове до XX века живели без позитивног права, затворени у својим родовскоплеменским заједницама аутономним у погледу примене сакралног права. То племенско право је природно, али врло богато облигационим односима заштићеним бесом, својинским и породичним обичајима, споровима и начином вођења поступка, обичајним судијама и извршитељима. Оно се ослања на племена и родове, братства и куће, без икаквог ослоња на државни организам и државне прописе, често против њих. По том праву могла се стицати својина оригинарним и деривативним путем, вршити сви облици размене помоћу сакралног консензуса, путовати и трговати. Државна интервенција само би разарала такво племенско право. Оно је сакрално зато што се у њему као санкција употребљава крвна овета. Такво право постоји код Албанаца од њихове појаве на историјској позорници до наших дана. Тек у овом веку држава је почела да га потискује својим правом. У нашим данима се обавља историјски преокрет у чему није успела ни Византија, ни немањихка ни турска држава. Племенско друштво се опире уво-

ћењу позитивног права и, сматрајући га лабавим по хоризонталу, настоји да задржи сакралне обичаје. Сакрално право се сматра строжим и ефикаснијим од позитивног.

Полазећи од чињенице да су се људи женили и удавали, стицали својину и вршили размену, наслеђивали и стварали сакралну сигурност и санирали деликте пре настанка државе, још у племенским заједницама и да су сви народи прошли кроз фазу родовско-племенског друштва које је имало и своје право — то се са високим степеном вероватноће може доказивати да је племенско право претходило држави, да је оно претежно приватног карактера са сакралним ослонцима. Та сакралност није религиозно-црквена већ приватно-осветничко залагање живота за обавезу. Зато се може рећи да је право настало пре државе. Друга је ствар што правна наука може да прати почетке права тек од настанка писмености, коју је увела држава.

Гледиште да је право настало пре државе, још у племенским заједницама, представља изазов правно-историјској радозналости, не би ли се упознало и то право у коме се могу наћи корени многих правних института које је касније прихватила и модификовала држава или су изгубили санкцију и преточили се у етичке норме. Албанска племена су сачувала та стара изворишта из којих се могу црпсти сазнања.

6. Гледиште да је право настало пре државе има значај и за настанак приватне својине. Мноштво оригинарних и деривативних начина стицања својине у племенском друштву води још далекосежнијем закључку: да је приватна својина настала пре настанка државе, да се и експлоатација човека по човеку појавила пре појаве државе, јер основни ослонац обичајног права (беса „вјера“, fides) крије у себи механизам западања у дужничко ропство, а патријархална породица прикрива патријархално ропство. То није било довољно истражено у време када је Ф. Енгелс, на основу Морганових истраживања, писао *Порекло породице, приватне својине и државе*. Албаноолошка истраживања данас наводе на закључак да су приватна својина и право настали давно пре државе.

7. Даље рефлексије могле би да се крећу у правцу проверавања мишљења о постојању матријархата. Патријархални фис познаје полиандрију, али матријархално племе тешко је претпоставити, готово се не да ни замислити. А у одсуству племена нема ни зачетка права без чега матријархат не би могао ни постојати.

*др Владета Станковић,
ванредни професор Правног факултета у Београду*

WILLIAM PETTY — ОСНИВАЧ ПОЛИТИЧКЕ ЕКОНОМИЈЕ

Прошла су три века од смрти оснивача класичне буржоаске политичке економије сир Вилијема Петија (William Petty, 1623—1687). Овај велики мислилац XVII века био је изузетан по начину живота, бројним занимањима, познаницима и пријатељима са којима је комуницирао и пријатељевао, а надао се по снажној и разноврсној мисли коју је оставио и начину излагања свог научног дела. Зато је Маркс и рекао да је Пети један од „најгенијалнијих и најоригиналнијих економских истраживача“. Његова генијалност проистиче из зачуђујућих резултата до којих је дошао научно промишљајући бројне видове људског живота — постављајући овим основе многих научних дисциплина, чиме је превазишао XVII век — док се његова оригиналност може објаснити условима и временским раздобљем у којима је живео — (капитализам тек настаје у најразвијенијим земљама Европе, а економска наука је још неразвијена) — што му је омогућило да на самосвојан начин покрене економску мисао о новој човековој ери. Научном духу политичке економије биће потребно двовековно улагање дотад невиђених интелектуалних напора да прогумачи суштину феноменологије капитала, његове бројне односе производње и економске категорије које их теоријски изражавају.

Пети се бавио многим пословима: био је сукнар, мерник, поморац, земљорадник, професор анатомије, лекар, професор музике и економски мислилац. Стално је био окружен најпознатијим научницима и књижевницима свога времена и био један од оснивача Краљевског друштва (Royal Society).

Због своје богате, оригиналне и пионирске економске мисли, којом је у многим областима превазилазио своје време и антиципирао бројне проблеме који су још и данас у жижи економских истраживања, Петија су изузетно уважавали његови савременици.

Раздобље Петијевог живота обележено је првим облицима егзистенције капиталистичког начина производње. Основни капиталски односи производње још нису потиснули феудалне односе, њихово испољавање није добило све облике либералног капитализма, а за откривање суштине капитала (основног односа производње) треба тек да се развије снажнија материјално-производна основа и дуго научно трагалаштво плејаде економских мислилаца и филозофа XVIII и XIX века, како би се изградио одговарајући научни метод.

Петијева економска мисао је углавном садржана у његовим најважнијим делима (1): *Political Arithmetick* (*Политичка аритметика*, која је, вероватно, написана 1672), *A Treatise of Taxes and Contributions* (*Расправа о порезима и контрибуцијама*, 1662), *Political Anatomy of Ireland* (*Политичка анатомија Ирске*, 1672) и *Quantulumcumque Concerning Money* (*Нешто о новцу*, 1682). Његово економско дело карактерише дубок захват и ширина погледа која за читав већ неће бити надмашена у економској науци. Петијеви најзначајнији доприноси економској мисли су у областима метода економске науке, теорије вредности, монетарне економије, најамнине и земљишне ренте.

Петијева метода истраживања економске стварности и метода његовог излагања биле су нове. Заправо, метод економских наука, (као уосталом и друге видове богате економске проблематике), нико пре њега није дубље изучавао и изграђивао. Његови претходници, па и савременици (меркантилисти), у проучавању економске мисли били су, пре свега, привредници практичари који су се бавили трговином и само узпред, дескриптивном методом, излагали економску стварност, задржавајући се код ове превасходно на спољној трговини и настојећи да препоруче мере које би требало предузимати ради повећања богатства. Они су, посматрајући поједине појаве, долазили до извесних закључака, али је тај њихов метод био емпиријске природе.

Снажна Петијева склоност за дубоку анализу реалних економских кретања и бројна детаљна испитивања основних области привредног живота, (а не само трговине), одвојили су га од тада владајуће меркантилистичке мисли и омогућили му да економију научно утемељи.

У свом раду *Political Arithmetick* Пети на следећи начин описује сопствено поимање начина економских истраживања: „Мјесто да употребљавам само поредбене и суперлативне ријечи и интелектуалне аргументе“ — каже Пети — „покушао сам да се изразим у бројевима, тежинама и мјерама; да употребљавам једино аргументе здравог разума и да разматрам једино такве узроке, што имају видљивог темеља у природи“ (2). Овај начин изражавања, признајемо, неуобичајен за XVII, чак и потоњи, XVIII век, представља зачетак новог — математичког метода изражавања економске мисли, који ће тек делом Хермана Готена *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln fuer menschliches Handeln*, (1854) дубље закорачити у област математичког метода. То је један од значајнијих Петијевих доприноса развоју економске методологије, који је — посматрано са њених првих нагвештаја — XVII век уопште могао да допусти овом изузетном интелектуалцу.

Следећи велики значај Петијевих истраживања је у оснивању статистичке науке. Он је, заправо, први економист који је развио ову „сестринску грану политичке економије“ (3).

(1) Пети је, за оно доба, био веома плодан и разноводан писац. Његова укупна дела издана је Charles H. Hull у два дела под насловом *The Economic Writings of Sir William Petty*, Cambridge, 1889. Према том издању два Петијева рада превео је наш познати економист др Слободан Штампар у књизи *Економисти XVII и XVIII столећа*, „Култура“, 1952, стр. 189—273.

(2) *The Economic Writings of Sir William Petty* (изд. С. Н. Hull, 2 свеска, 1809), св. I, стр. 244. Цитат и фуснота преузети су из Ерик Рол, *Повијести економске мисли*, „Култура“, Загреб, 1956, стр. 79.

(3) О Петијевом уделу и у оснивању статистичке науке говори Е. Рол у свом делу *Повијест економске мисли*, „Култура“, Загреб, 1956, стр. 79.

Поред тога што се држао свог прогласа о емпиризму, Пети се често служи апстракцијама којима испитује суштину реалних кретања, јер „у суперструктури и пракси постоји много различности и замршености“ (4).

Имајући у виду начин испитивања реалних појава, као и начин закључивања којим је Пети подигао економију на степен науке, С. Штампар каже: „Он је увијек пажљиво испитивао чињенице и тек на темељу таква потанког испитивања изводи је своје закључке, које је затим примјењивао на поједине случајеве, да би установио њихову праву природу. Тиме је он економију подигао на степен науке“ (5).

Најзначајнији Петиев допринос развоју економске науке су његова разматрања вредности, иако у овој области не врши своје најсложеније економске анализе, јер овај проблем, чини нам се, није сматрао кључним, што се види већ из самог ситуирања феномена вредности. О њему он говори више узгред: у једној краткој дигресији о ренти, расправи о стварној и политичкој цени робе, о најамнини, о казнама. Он ту дотиче проблем вредности више интуитивно а не концепцијски унапред, јер му је пажња усредсређена на порезе, новац, ренту, најамнину и др. На основу свега, а посебно његовог децидираног и веома једноставног и дубоко промишљеног суда „да је рад отац и активни извор богатства, као што је земља мати“ (6), Пети се с правом сматра зачетником теорије радне вредности.

У трагању за одговором на питање колико енглеског новца вриједи то жито или рента, Пети преко хипотетичког случаја анализира вредност и цену и долази до суштинске одредбе појма вредности. „Нека неки човјек отпутује у земљу, у којој има сребра, нека га тамо ископа, рафинира и нека га однесе на исто мјесто, гдје је други човјек посијао своје жито. Нека га искује у новац итд. и нека иста особа, док ради за сребро, скупуља и храну за своје нужно уздржавање, и набавља одијело итд., тврдим да се сребро једнога мора сматрати исте вриједности као жито другога. Сребро нека можда износи двадесет унца, а жито двадесет бушела. Одатле излази да цијена бушела тог жита износи унцу сребра“ (7). И даље: „Ако нетко може да ископа на перуанском тлу и доведе у Лондон једну унцу сребра у исто вријеме, за које може произвести бушел жита, онда је једно природна цијена другог. Но ако због нових и погоднијих рудника нетко може добити двије унце сребра исто тако лако, као што је прије добио једну, онда ће жито бити исто тако јефтино уз цијену од 10 шилинга по бушелу, као што је било прије уз цијену од пет шилинга *seateris paribus*“ (8).

Већ у наведеним ставовима се помињу неопходни елементи за дефинисање суштине вредности и концептирање теорије радне вредности и успоставља природан (логички) међусобни однос између категорија као што су: новац, рад, сребро (као новчана роба), вредност, цена и др. Пети је с овим просуђивањем на прагу теорије радне вредности, односно „... долази до спознаје да у основи робне вриједности лежи људски

(4) Види хрватски превод „Расправа о порезима и контрибуцијама“ у књизи *Економисти XVII и XVIII столећа*, „Култура“ 1952, стр. 220.

(5) С. Штампар у раду „Развој политичке економије до Адама Смита“, који представља Увод у књигу *Економисти XVII и XVIII столећа*, стр. 45.

(6) *Економисти XVII и XVIII столећа*, „Култура“, 1952, стр. 240.

(7) *Исто*, стр. 219.

(8) *Исто*, стр. 225—226.

рад, те у својим излагањима полаже темеље прве примитивне *радне теорије вриједности*" (9).

Иако је сматрао да природну цену жита одређује количином рада и да је вредност сребра обрнуто пропорционална производности рада у рудницима сребра, Пети није успео да реши унутрашње противречности робе, јер му је за то недостајало учење о двојаком карактеру рада садржаном у роби и разликовање вредности од облика њеног изражавања.

Укратко, Пети није дао целовиту теорију радне вредности. Оно што је он урадио у овој области више је прилог или зачетак теорије радне вредности, која ће након доприноса плејаде енглеских мислилаца XVIII века, посебно у делима А. Смита (1723—1790) и Д. Рикарда (1772—1823) добити потпунији и доследнији израз, и коначан облик у Марксовом учењу. Пети је дао више елементе за теорију радне вредности, него што ју је формулисао.

Иначе, постоје у науци изричите судови о „Петијевој теорији вредности“ (10). У одређеном смислу ми га чак не сматрамо ни претечом теорије вредности, јер је то по нашем мишљењу био Аристотел (11), који је стварао два миленија пре Петија, што наравно, нипошто не умањује огроман значај Петијевог промишљања вредности за развој теорије радне вредности.

Посебно место у Петијевом учењу заузима монетарна област у којој чини значајан допринос економској науци. Категорије новца и цене постављене су и код Петија на здраву основу радне вредности. Пошто је новац (сребро) у суштини роба, по њему, цена расте зато што се у истом радном времену може произвести више сребра, будући да вредност новца пада услед повећања производности рада.

Пети је у многоме превазишао меркантилисте ослобађањем новца од претеране улоге коју су му придавали, (јер су меркантилисти, изједначавајући га са капиталом, сматрали новац по себи продуктивним). О комплексној природи новца и функцијама које он врши, најбоље говори следећи Петијев став: „... тврдим да постоји одређена мјера и размјерни дио новца, који је потребан за вођење послова једног народа, и да је на штету народа, ако га има више или мање. Управо као што постоји одређени размјерни дио farthinga, који је нужан у трговини не мало за размјену сребрног новца, и за изравнавање таквих обрачуна, који се не могу урадити мањим сребрним комадима... Будући да се размјерни дио броја farthinga, који су потребни у трговини, има од редити према броју људи, учесталости њихових размјена, и углавном према вриједности најмањих сребрних комада новца, онда се на сличан начин има исто тако одредити размјерни дио новца, који је потребан за нашу привреду, према учесталости размјена и према величини плаћања, која се иначе по закону и обичајима обично врше“ (12). Овим је Пети зачео учење о функцијама које новац има као мера вредности.

(9) А. Драгичевић, *Лексикон политичке економије*, Загреб, „Информатор“, 1965. други свезак, стр. 89.

(10) Е. Рол, *Повијест економске мисли*, „Култура“, Загреб, 1956, с. 81.

(11) У првом пасусу прве стране Аристотелове *Николахове етике* помиње се изричита корелација између рада и вредности. Ова каузалност изражена је саследици речима славног хеленског мислиоца: „Негде је циљ сам чин рада, а негде је то осим рада и његов исход — неко дело. У оним случајевима где, осим делатности, постоје овн даљи циљеви произведена дела имају већу вредност од уложеног труда.“ (подвучко В. С.) *Николахова етика*, Култура, 1970, Београд, стр. 3.

(12) *Економисти XVII и XVIII столећа*, „Култура“, 1952, стр. 213.

прометно средство, платежно средство и светски новац. Такође, и са успехом, он почиње да решава и проблем количине новца потребне оптицају и при том води рачуна о брзини његовог оптицаја („учесталост њихових размјена“).

Поред макроаспекта анализе монетарних проблема, читаоцу Петијевог текста се намеће и смисаоност привредних појава: „да је на штету народа“ ако новца „има више или мање“. Снажно је, такође, присутно и опште, када говори о новцу „који је потребан за нашу привреду“, због чега, Петија можемо сматрати и нашим савремеником, не само по проблематици коју проучава, већ и по односу појединаца — друштво. (Наравно, Петијево схватање „штете народа“ и „наше привреде“ није могло да превазиђе видокруг велепоседника, што ће се јасно испољити у његовом поимању најамнине.)

Учење о најамнини обојено је код Петија друштвеним положајем најамног радника Енглеске у XVII веку, када је висину најамнине одређивао закон и када законски максимум није смео бити прекорачен. Нормативно регулисање најамнине и забрана прекорачења законског максимума подударају се и са Петијевим убеђењем. Природну основу најамнине Пети види у минимуму средстава потребних за живот најамног радника и његове породице. Ако би радник добио више од онога што му је потребно за голи опстанак, то би представљало губитак за „опћенитост“. Пети је у томе изричит. Сматра да „... би онда закон, који одређује плаће веће него што су раднику потребне управо за живот, био лоше донесен. Јер, ако допустите двоструко, онда радник ради за половину мање него што би могао радити, или би иначе радио, што је за опћенитост губитак од толико рада“ (13). Да би радници обављали одређену делатност, треба им обезбедити само онолико средстава колико је потребно да би „у најгорем случају држало њихове мисли у дисциплини и послушности, а њихова тијела у стрпљивости, коју захтијевају кориснији послови, кад се за њих појави потреба“ (14). Тако, у ствари, Пети мисли о најамнини на начин којим мисли велепоседник XVII века, и, на извештан начин, антиципира Рикардову природну цену рада.

И напokon, што се тиче Петијеве теорије ренте она је објективно производ дуализма начина производње XVII века: односа производње у пољопривреди који имају још увек обележја старог (феудалног) и новог (капиталистичког) привређивања. У оцени ренте Пети не полази од капиталистички организоване пољопривреде, већ од појединачног пољопривредног произвођача који је власник средстава за производњу, те анализирајући његов производни процес тражи у овоме порекло и величину ренте.

Пети сматра да вишак вредности постоји у два облика: облику земљишне ренте и новчане ренте (камате). Новчану ренту изводи из земљишне ренте, што значи да је земљишна рента прави облик вишка вредности.

Природу земљишне ренте објаснио је Пети у своме следећем ставу: „Претпоставимо, да један човек може својим властитим рукама обрадити извјесну површину земље, тј. да је може окопати, изорати, из-

(13) Исто, стр. 256.

(14) Исто, стр. 209.

дрљати, исплијевити, пожети, и затим однијети жито кући, измлатити и провијати, колико захтијева господарство на тој земљи, а да је усто имао сјеме, којим може посијати исту земљу. Кажем, кад је тај човјек одбио своје сјеме од приноса жетве, а и оно, што је сам појео и дао у размјену за одјећу и друге природне потребе, да је остатак жита природна и права земљишна рента за ту годину. И да медиум од седам година, или, боље, онолико година, колико чине циклус, унутар кога се измјењују оскудице и обилности, даје редовну земљишну ренту у житу“ (15).

Из овог јасно произлази да је „природна и права земљишна рента“ разлика између приноса жетве и трошкова семена, хране, одеће и других природних потреба произвођача. Иако у томе није изричит, он поставља услове за постојање вишка вредности. Да би остварио ренту, произвођач мора да ради дуже од оног радног времена које му је потребно за опстанак (тј. за репродукцију своје радне снаге).

Пошто диференцијалну ренту изводи из положаја земљишта према великом тржишту и из различите плодности земљишта, Пети је практично дао елементе за диференцијалну ренту један век и по пре Д. Рикарда.

Наведени Петијеви доприноси економској мисли чине га оснивачем класичне политичке економије. Његова узвишена интелектуална личност утолико је већа, што је, поред дубине промишљања економских феномена и ширине захвата међусобно повезаних економских категорија, као што су вредност и облик вредности, новац и функције новца, најамнина и рента као видови новостворене вредности (и чији допринос за будући мисаони напор плејаде економиста, можда, ни сам није наследио), антиципирала највише домете које је општа економска теорија достигла у наредним столећима, пратећи адекватно материјално-производне појаве.

Зато нам је сусрет са делом Вилијама Петија, три стотине година након његове смрти, узбудљив и пуни смо уважавања и дивљења према њему јер је интелектуално обележио XVII век и непогрешиво усмерио развој економске мисли наредних столећа.

(15) Исто, стр. 219.

UDK — 342.076.12 + 658.1.

*мр Оливера Вучић,
асистент Правног факултета у Београду*

УСТАНОВЉАВАЊЕ УНУТРАШЊЕ АРБИТРАЖЕ САМОУПРАВНИМ СПОРАЗУМОМ О УДРУЖИВАЊУ

1. Радна организација „Енергогас“ из Новог Београда поднела је Уставном суду Србије иницијативу за оцену уставности и законитости Правилника о раду арбитраже СОУР „Нафтагас“ Нови Сад, од 19. 12. 1979. године, члана 133. Самоуправног споразума о удруживању у „Нафтагас“, нафтну индустрију — СОУР, Нови Сад, од 17. 10. 1978. године. У иницијативи упућеној Суду истиче се да је оспорени Правилник донео ненадлежни орган — раднички савет СОУР-а, и да орган самоуправљања не може уређивати питања која су уређена Правилником о раду арбитраже. Са истог становишта може се, по мишљењу подносиоца захтева, оспорити и члан 133. поменутог Самоуправног споразума, јер су у питању одредбе материјалног карактера чије се уређивање не може пренети у надлежност радничког савета.

Уставни суд Србије се у два наврата користећи се могућношћу садржаном у члану 416. Устава СР Србије — да од државних органа, организација удруженог рада и других самоуправних организација и заједница, као и носиоца самоуправних, јавних и других друштвених функција, може тражити податке и обавештења потребна за свој рад), обраћао радничком савету СОУР-а „Нафтагас“ Нови Сад, али је тражени одговор изостао.

Увидом у садржину наведених докумената које је Суду доставио иницијатор, Уставни суд је утврдио следеће: оспореним Правилником о раду арбитраже детаљно се утврђују питања надлежности арбитраже, њене организације и састава, покретања, тока као и трошкова поступка пред арбитражом. У одељку V Правилника — „дрелазне одредбе“, утврђено је да се овај Правилник сматра донетим када га прихвати раднички савет „Нафтагаса“ (члан 41).

Оспорене, пак, одредбе члана 133. Самоуправног споразума усвојеног на референдуму одржаном од 25. до 30. септембра 1978. године, којим је арбитража и установљена, утврђују да се поступак пред арбитражом, као и остала питања у вези са радом и извршавањем одлука арбитраже, уређују Правилником који доноси раднички савет „Нафтагаса“.

Суд је, такође, утврдио да је оспорени Правилник донео 19. 12. 1979. године раднички савет сложене организације удруженог рада „Нафтагас“, Нови Сад, и да радна организација, подносилац иницијативе „Енергогас“, Нови Београд, није удружена у овај СОУР. Ова радна организација је у самоуправном спору, који се води ради наплате пенала за месец јануар 1984. године, са основном организацијом удруженог рада једне од удружених радних организација „Нафтагас“ — ООУР „Природни гас“ Нови Сад. Овај самоуправни спор води се пред унутрашњом арбитражом СОУР-а „Нафтагас“, а по одредбама оспореног Правилника. У току је поступак пред Основним судом удруженог рада Нови Сад.

2. Пошто је, на основу члана 401. т. 2. Устава СР Србије, Уставни суд Србије надлежан да одлучује о сагласности општих аката организација удруженог рада и других самоуправних организација и заједница донетих у покрајини са Уставом СР Србије, а за оцену законитости ових аката је надлежан само уколико су у питању закони који се примењују на целој територији Републике, у конкретном случају, пошто су оспорени самоуправни општи акти донети у САП Војводини, Уставни суд Србије је оцењивао сагласност оспорених аката са Уставом СР Србије. Како се оспорене одредбе поменутих самоуправних општих аката односе на питања уређена савезним законима, а одредбе, одговарајућег републичког закона (Закон о самоуправним судовима, „Службени гласник СР Србије“, бр. 15/82. и бр. 21/83) се не примењују на целој територији Републике, а за оцену супротности ових аката са Законом о удруженом раду надлежан је Уставни суд Војводине, то није било основа да Уставни суд Србије оцењује законитост оспорених самоуправних општих аката.

Имајући све напред изнето у виду, Уставни суд Србије је стао на становиште да се може поставити питање уставности уређивања свих наведених питања о раду унутрашње арбитраже самоуправним општим актом који доноси орган самоуправљања — раднички савет, уместо самоуправним споразумом о удруживању у раду, односно сложену организацију удруженог рада. Разматрајући све релевантне моменте, Суд је оценио да има места доношењу Решења о покретању поступка за оцену сагласности са Уставом СР Србије оспореног Правилника о раду арбитраже СОУР „Нафтагас“ Нови Сад и члана 133. Самоуправног споразума о удруживању у „Нафтагас“, нафтну индустрију — СОУР Нови Сад. С обзиром да се истовремено поставља питање сагласности оспорених самоуправних општих аката са Уставом СР Србије и Уставом САП Војводине, као и да је за оцену њихове супротности са Законом о удруженом раду, надлежан Уставни суд Војводине, то је Решење о покретању поступка, ради претходне оцене, достављено, у смислу члана 415. Устава СР Србије, Уставном суду Војводине.

3. Одлука Уставног суда Србије која је пред нама садржи став Суда о следећем основном уставноправном питању: „Да ли је у складу са Уставом СР Србије уређивање наведених питања о раду арбитраже самоуправним општим актом који доноси орган самоуправљања — раднички савет, или се ова питања могу уређивати само самоуправним споразумом о удруживању, те се о њима морају изјаснити радници референдумом?“ У конкретном случају о коме је Суд расправљао, поставља се питање да ли је Правилник о раду арбитраже који се оспорава донет од стране ненадлежног органа — Радничког савета СОУР-а.

Одредбама Устава СР Србије које се односе само на самоуправне, а не истовремено и на редовне судове, па тиме и на арбитражу као један од облика ових судова, утврђено је да се самоуправни судови установљавају самоуправним актом или споразумом странака у складу с Уставом, покрајинским уставом и законом. Самоуправни судови за одређене врсте спорова могу се установити и законом. У погледу надлежности, састава и организације самоуправног суда, као и поступка пред њим, прописано је да се уређују законом, односно актом о установљавању суда, у складу са законом (1). У одредбама које следе (2) утврђено је да самоуправни судови решавају одређене врсте спорова, „као и спорове које им повере радни људи у организацијама удруженог рада, самоуправним интересним заједницама и другим самоуправним организацијама и заједницама, а настали су из међусобних односа које самостално уређују или произлазе из права којима слободно располажу, ако законом није утврђено да одређене врсте спорова решавају редовни судови“ (3).

(1) Члан 246. Устава СР Србије.

(2) Члан 247, ст. 1. Устава СР Србије.

(3) Темелјније проучавање наведених одредаба Устава СР Србије о самоуправним судовима доводи до закључка да Устав само оквирно одређује надлежност ових судова, да не прецизира до краја њихове објекте, нити се уопшта у њихову организацију, односно да садржи само основне принципе о положају самоуправних судова, њиховом оснивању и најважнијим гаранцијама за објективно вршење судске функције.

Чини нам се да приказане одредбе Устава могу бити протумачене једино на следећи начин:

Прво, садржина и смисао одредби члана 246. Устава СР Србије упућује на закључак да се, поред надлежности, састава и организације самоуправног суда — и поступак пред овим судом уређује актом о установљењу суда, у складу са законом.

Друго, у члану 247 помињу се спорови који се поверавају самоуправним судовима од стране радних људи у организацијама удруженог рада и другим самоуправним организацијама и заједницама, а који су настали из међусобних односа које они самостално уређују, из чега следи да акт о установљавању арбитраже може бити само заједнички акт радних људи, тј. самоуправни споразум о удруживању, који мора бити усвојен на начин како је то утврђено у уставу (4). Најкраће речено, из приказаних одредаба Устава произлази да се сва релевантна питања оснивања и рада арбитраже, као и дејства одлука које овај самоуправни суд доноси, уређује актом о њеном установљавању (5). Како је у случају који је пред нама арбитража установљена самоуправним споразумом о удруживању у СОУР, логичан је став Уставног суда Србије изнет у образложењу донетог Решења да су се „само тим актом могла уредити питања која уређују оспорени Правилник“ (6).

4. Наша правна наука се, скоро без изузетка, изјашњава у прилог уређивања свих питања значајних за рад арбитраже актом њеног установљавања — самоуправним споразумом о удруживању.

Синиша Трива, бавећи се овом проблематиком, констатује да се „избрано судовање у нашем социјалистичком систему манифестира као одраз сазрелих схваћања о потреби преношења правосудних функција с државних на друштвене правосудне органе“ (7), а да је арбитража „недржавно тијело, састављено од једне или више особа о чијем су се избору странке споразумјеле, коме странке споразумно и добровољно повјеравају доношење мериторне одлуке у њиховом спору, а држава тој одлуци у односима међу странкама придаје значење правомоћне пресуде редовног суда“ (8). У погледу оснивања арбитраже, Трива, истичући самоуправни споразум као есенцијални инструмент за остваривање удруживања рада и средстава на различитим нивоима економије и правне ин-

(4) Видети члан 121, ст. 2. Устава СР Србије.

(5) Као потврда изнетом тумачењу може се навести *Образложење предлога Устава СФРЈ*, Београд, 1982, стр. 221, у вези са идентичним уставним одредбама: „У погледу установљавања самоуправних судова заузет је став да се ови судови могу основати законом, друштвеним договором, самоуправним и другим споразумом, статутом и другим општим актом или споразумом између странака. Актом о установљавању самоуправних судова одређује се и њихова надлежност, састав, организација и поступак.“ И Димитрије Кулић *Устав СФРЈ — коментар*, Београд, 1979, стр. 276—277, „коментаришући“ чланове 224. и 225. Устава СФРЈ истиче да се арбитраже установљавају самоуправним актом или споразумом странака у складу са Уставом и законом и да се актом о установљавању уређује надлежност, састав и организација као и поступак пред тим самоуправним судом — тиме и арбитражом, те даје тумачење ових уставних одредаби на начин на који је то чинио Уставни суд Србије у приказаном случају у погледу истоврсних норми Устава СР Србије. Сличан је став Верољуба Рајовића, *Судови удруженог рада*, Београд, 1984, стр. 41—42.

(6) Овако тумачење Устава у основи је изражено и у одлуци Уставног суда Србије у предшту ИУ-560/82 (објављеној у „Службеном гласнику СР Србије“, бр. 15/83), када је укинут Правилник о раду унутрашње арбитраже једне радне организације из Чачка, који је донео раднички савет на основу самоуправног споразума о удруживању. Суд је стао на становиште да је поступак доношења оспореног правилника био у супротности са Уставом СР Србије и Законом о удруженом раду. У образложењу одлуке је, поред осталог, наведено: „Одребом става 2. члана 246 Устава СР Србије прописано је да се надлежност, састав и организација самоуправног суда, као и поступак пред тим судом уређују законом односно актом о установљавању суда, у складу са законом, а према члану 327. став 1. Закона о удруженом раду тај акт је самоуправни споразум о удруживању у радну организацију. Из ових одредаба произлази да се једино самоуправни споразум о удруживању у радну организацију, који радници у основним организацијама усвајају личним изјашњавањем, референдумом, могу уређивати питања која се односе на решавање њихових међусобних односа, односно спорова који настају из тих односа. На основу изложеног суд је заузео став да се одлучивање о наведеним питањима не може пренети на делегате у радничком савету, па је одлучио да оспорени Правилник укине, јер га је донео ненадлежни орган“.

(7) Синиша Трива, *Самоуправно уређивање надлежности и поступка унутрашње арбитраже за рјешавање спорова из самоуправних и пословних односа организација удруженог рада*, „Наша законитост“, бр. 6—7, 1977, стр. 222.

(8) *Ibid.*, стр. 224.

теграције, закључује да, уколико се самоуправним споразумом оснива унутрашња арбитража, „њима треба уредити нарочито питање надлежности, састава и поступка арбитраже“ (9).

И ставови Иванке Лекић о овом питању могу се навести у прилогу становишта које је заузео Уставни суд Србије. Будући да су самоуправни судови нови вид заштите друштвене својине и самоуправних односа, ова ауторка сматра да ће се „само правилним нормирањем одреба о арбитражи, као вида самоуправног суда, постићи основни циљ због којег су они и основани, а то је ефикасна заштита друштвене својине, и то непосредно у срединама где су настале конфликтне ситуације“ (10). При том, под „правилним нормирањем“ Иванка Лекић подразумева да одредбама самоуправног споразума којим је предвиђено и установљавање арбитраже, морају бити уређена и питања надлежности, састава и организације суда, као и поступка (11).

Тумачећи релевантне одредбе Устава СФРЈ и Устава СР Хрватске (12) у циљу подробнијег разматрања начина уређивања арбитраже у самоуправним општим актима, Крепшмир Муса констатује да је из наведених норми видљиво да се арбитража оснива самоуправним споразумом и да се „актом о оснивању, то значи тим истим самоуправним споразумом, а не можда неким другим самоуправним општим актом, па ни другим самоуправним споразумом уређује још: надлежност, састав и организација арбитраже и поступак пред њом, а све у складу са законом, затим и то кад је и уз које увјете против одлуке арбитраже допуштено правно средство“ (13). Сматрајући арбитражу „до свим друштвеним елементима, најсамоуправнијим самоуправним судом који сада постоји“ (14), Муса инсистира да у акту којим се она установљава буду садржани сви елементи потребни за њено правилно функционисање и пуну делотворност.

И радови неколицине других аутора могу се навести као потврда правилног става Суда о овом питању (15).

(9) *Ibid.*, стр. 224—225. У даљем тексту овај аутор поново инсистира да се „тим истим самоуправним споразумом (којим се унутрашња арбитража оснива — О. В.) уређују и надлежност, састав и организација унутрашње арбитраже, те правна средства против њених одлука“, стр. 225—226. Исто гледниште среће се и у напису Снежана Триња, Миканло Дика, Миљенко Ковач и Крепшмир Муса, *Тезе за одредбе о арбитражи у самоуправном споразуму о удруживању у радну организацију*, „Информатор“, бр. 2497, Загреб, 11. фебруар 1978, стр. 15—17. где је између осталог речено да је материју везану за оснивање и рад арбитраже „препоручљиво уредити у засебној глави самоуправног споразума и подијелити је на поједине одсјексе“, стр. 15. Аутори су покушали да дају модел одредаби за сталне арбитраже самоуправним споразумом о удруживању у радну организацију, и предложили су следеће елементе: оснивање арбитраже и субјекти у поступку пред арбитражом; надлежност арбитраже; организација и састав арбитраже; поступак пред арбитражом; правна средства против одлука арбитраже; поступак мирења; арбитража за спорове из пословних односа; трошкови поступка пред арбитражом; остале одредабе.

(10) Иванка Лекић, *Нека спорна питања у вези арбитражног решавања спорова и њиховог нормирања у самоуправним општим актима организација удруженог рада*, „Самоуправно право“, бр. 4, 1983, стр. 39.

(11) *Ibid.*, стр. 40—42.

(12) Члан 127, став 2. Устава СФРЈ и члан 195. Устава СР Хрватске, као и члан 223, став 1. Устава СФРЈ и члан 304. Устава СР Хрватске, нарочито став 2.

(13) Крепшмир Муса, *Арбитража у организацијам удруженог рада*, (Начин уређивања у самоуправним општим актима), „Привреда и право“, бр. 2, 1977, стр. 31. Аутор опширније образлаже овај свој став у даљем тексту на страни 36.

(14) Крепшмир Муса, *Арбитражно решавање спорова из пословних и самоуправних односа*, „Самоуправно право“, бр. 3, 1982, стр. 55.

(15) Тако Иван Зужек сматра да акт о оснивању арбитраже мора садржати одредбе о селштву и надлежности арбитраже, о начину избора арбитра и начину њеног разрешења, о трошковима арбитражног поступка, о самом поступку пред арбитражом и о томе да ли је поступак једностепен или двостепен. Иван Зужек, *Арбитраже као самоуправни судови*, „Радничко самоуправљање“, бр. 2, 1978, стр. 50—51. У истом смислу се изјашњава и Милан Бркић у раду „Иајени аспекти судава удруженог рада, као посебних суда“, *Окрули сто о судовима удруженог рада и друштвеним правобраниоцима самоуправљања*, Београд, 30. и 31. мај 1977, анекс уз „Правни живот“, 6—7, стр. 18. Из дефиниције арбитраже коју даје Здравко Момчиновић могу се извести закључци, прво, о значају који овај аутор придаје овом облику самоуправног суда и друго, о нужности уређења свих питања у вези са арбитражним споразумом о удруживању којим се она установљава „а никако другим самоуправним општим актом“. Здравко Момчиновић, *Самоуправна (унутрашња) арбитража*, „Привреда и право“, бр. 4, 1978, стр. 10—11. У овом смислу се могу протумачити и одреднице о арбитражи у *Правној и Енциклопедији имовинског права и права удруженог рада*. У Правној енциклопедији се констатује да се „арбитраже оснивају самоуправним споразумом којим се уређује састав арбитраже, избор чланова арбитраже, поступак пред арбитражом, питања која ће арбитража решавати, из-

5. Мишљења смо да се на основу свега изложеног а имајући у виду приказана тумачења одговарајућих уставних одредаба, раније поступање Суда у сличним случајевима, као и ставове изражене у нашој правној публицистици, може у потпуности подржати изложено становиште Уставног суда Србије.

Сматрајући да се једино самоуправним споразумом о удруживању у радну, односно сложену организацију удруженог рада, који радници у основној односно радној организацији усвајају личним изјашњавањем, могу уређивати питања која се односе на решавање њихових међусобних односа, односно спорова који настају из тих односа и њиховог решавања путем арбитраже, Суд је оправдано поставио питање уставности оспореног Правилника о раду арбитраже. Дакле, све упућује на закључак да има места питању да ли је раднички савет СОУР-а „Нафтагас“ могао донети оспорени Правилник о раду арбитраже, или су се о њему морали да изјасне радници на референдуму, односно да ли се одлучивање о наведеним питањима могло пренети на делегате у радничком савету, као што је то учињено оспореним чланом 133. Споразума. Уставне норме, Суд и правна наука дају негативан одговор.

вршеност одлука и друго“. *Правна енциклопедија*, Београд, 1985, стр. 59. У енциклопедији имовинског права и права удруженог рада истиче се да акт о оснивању арбитраже садржи одредбе о седишту арбитраже, надлежности, броју сталних арбитра, начину кандидовања и избора арбитра, времену на које се арбитра бирају, начину њиховог разрешења од дужности и поступку пред арбитражом. *Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада*, том први, Београд, 1978, стр. 98.

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ОБАВЕЗНО УСКЛАБИВАЊЕ ПЕНЗИЈА

Чланом 26. Закона СР Словеније о пензијском и инвалидском осигурању прописано је да се обавезно усклађивање пензија у току године („текуће усклађивање“) обавља у роковима утврђеним самоуправним општим актом заједнице пензијског и инвалидског осигурања, у складу са друштвеним договором, тако да просечно повећање пензија по основу „текућег усклађивања“ достиже највише 90% повећања номиналних личних доходака свих запослених на територији Републике у току године.

По мишљењу даваоца иницијативе, усклађивање пензија може се обављати само под условима утврђеним законом, па оспорени пропис није могао овластити заједницу пензијског и инвалидског осигурања да она то уређује својим актом. Зато је оспорени законски пропис неуставан.

Усклађивање пензија је основно право, утврђено Законом о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања. Услови под којима долази до усклађивања, начин и поступак за усклађивање пензија уређују се законом републике, којим се може утврдити да заједница пензијског и инвалидског осигурања то ближе уређује. Отуда, Уставни суд Југославије сматра да је оспорена законска одредба у складу с Уставом СФРЈ, и да стога нема основа за покретање поступка за оцењивање њене уставности, односно њене супротности са Законом о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања.

(Решење УСЈ, У број 104/87, од 15. априла 1987)

ЕЛЕМЕНТАРНЕ НЕПОГОДЕ И СОЛИДАРНОСТ

Чланом 4. Закона о образовању и коришћењу средстава солидарности за отклањање последица елементарних непогода („Сл. гл. СР Србије“, број 31/74, 1/77, 32/78, 50/78, 52/79, 14/80, 22/80, 42/80, 38/81, 51/82, 10/84, 17/85 и број 19/85) прописано је да допринос солидарности плаћају и радници односно радни људи који остварују лични доходак личним радом, као и корисници права из пензијског осигурања. Допринос се плаћа у висини једнодневнoг износа личног дохотка, односно пензије у месецу јулу.

Давалац иницијативе сматра да оспорени пропис није у складу са Уставом СФРЈ, јер ограничава право на лични доходак, односно на пензију, а што се чини без икаквог поступка и решења које би претходило обавези плаћања доприноса.

Одељком II, став 3, алинеја 6. Основних начела Устава СФРЈ утврђено је да је један од основа неприкосновеног положаја и улоге човека и солидарност и узајамност свакога према свима и свих према свакоме. То уставно начело изражавају и одредбе члана 33. Устава СФРЈ, према којима радници у удруженом раду учествују у обезбеђивању Ус-

тавом утврђених општих друштвених потреба плаћања пореза, доприноса и других дажбина из својих личних доходака, што утврђује и члан 55. Закона о удруженом раду. У складу с наведеним Уставним начелима, законом се може установити обавеза плаћања доприноса, каква је утврђена оспореном законском одредбом. То није ограничавање права стечених по одредбама Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања, па стога оспорена законска одредба није ни у супротности са чланом 85. тога савезног закона.

У складу с изложеним, Уставни суд Југославије одлучио је да не прихвати иницијативу за оцењивање уставности оспореног законског прописа

(Решење УСЈ, У број 127/87, од 2. априла 1987)

ЈЕДНОГОДИШЊИ ПРОСЕК ЛИЧНОГ ДОХОТКА КАО ПЕНЗИЈСКИ ОСНОВ

Чланом 127. Закона САП Војводине о унутрашњим пословима утврђено је да радник на одређеним дужностима у органима унутрашњих послова има право да му се пензија одреди од пензијског основа који чини просечни месечни лични доходак остварен за последњих 12 месеци пре остваривања права на пензију.

Према члану 32. Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања, поједине категорије осигураника могу, изузетно, под условима и на начин који се утврде законом, стицати и остваривати право на старосну пензију под условима који су повољнији него они утврђени тим законом. У том случају, друштвено-политичка заједница (република, покрајина) која утврди такве услове, дужна је за то осигурати средства. Отуда нема супротности између оспорене одредбе покрајинског закона и одредбе члана 32. савезног закона. Оспорена законска одредба не мења начин утврђивања пензијског основа, установљен савезним законом, већ утврђује начин утврђивања тога основа за поједине категорије осигураника, што је право републике, односно аутономне покрајине.

У складу с изложеним, Уставни суд Југославије одлучио је да не прихвати иницијативу за покретање поступка за оцењивање супротности покрајинског закона са савезним законом.

(Решење УСЈ, У број 123/87, од 1. априла 1987)

ПРИВРЕМЕНА ЗАБРАНА УВОЗА АУТОМОБИЛА ОД СТРАНЕ ГРАБАНА

Одлуком о привременом регулисању увоза путничких аутомобила од стране одређених физичких лица (Сл. лист СФРЈ, број 14/87) забрањен је, до 31. децембра 1987, увоз путничких аутомобила за инвалидна лица, с тим да они који су већ обавили увоз аутомобила не могу отуђити тај аутомобил. Лица која поднесу доказ да су до дана ступања Одлуке на снагу извршила уплату у иностранству, могу увоз обавити у року од 30 дана.

Давалац иницијативе сматра да је оспорена одлука неуставна, будући да, по његовом мишљењу, Савезно извршно веће нема овлашћење да донесе такву одлуку.

Савезно извршно веће, на основу члана 347. Устава СФРЈ, има право да доноси уредбе, одлуке и друге прописе за извршавање савезних закона, других прописа и општих аката Скупштине СФРЈ. Осим тога, СИБ може, према одредбама члана 27. Закона о промету робе и услуга са иностранством („Сл. лист СФРЈ“, број 66/85, 38/86 и бр. 67/86) прописати мере привременог регулисања спољнотрговинског промета, ради

отклањања поремећаја у спољнотрговинској размени, односно у платном билансу, које мере трају одређено време.

Полазећи од реченог, Уставни суд Југославије оценио је не само да је Савезно извршно веће овлашћено да донесе оспорену одлуку, већ и да је та одлука у складу са Уставом СФРЈ и са савезним законом.

(Решење УСЈ, У број 164/87, од 15. априла 1987)

ШТЕТА УЧИЊЕНА ВОДАМА И РИБНОМ ФОНДУ

Правилником председника Републичког комитета за пољопривреду, шумарство и водопривреду, утврђена је висина накнаде штете причињене рибаљем фонду и риболовним водама.

Радна организација К, покренула је пред Уставним судом Југославије поступак за оцењивање уставности оспореног општег акта, истичући да је он у супротности за Законом о облигационим односима, а уређује нешто што може бити уређено само законом, па је оспорени правилник због тога и неуставан.

Воде и водотоци, као добра од општег интереса, уживају, према члану 85. Устава СФРЈ, посебну заштиту и користе се под условима и на начин прописан законом.

Републичким законом о слатководном рибарству утврђен је начин заштите риболовних вода и одговорности за штету која се причињавља рибаљем фонду у тим водама. Републички орган за пољопривреду, шумарство и водопривреду, овлашћен је — одредбама тога Закона — да прописује висину накнаде те штете.

Уставни суд Југославије оценио је да је оспорени правилник у складу са Уставом СФРЈ, и да није у супротности са савезним законом. Тај правилник, наиме, не утврђује обавезу накнаде штете, која се утврђује законом, већ утврђује висину накнаде причињене штете. Стога, по оцени Уставног суда Југославије, прописивање висине накнаде штете у одређеним случајевима, није уређивање односа који може бити уређен само законом, већ елемент утврђивања висине накнаде штете, што је стручно питање које, у складу с овлашћењем из Закона, може решавати надлежни орган управе.

(Одлука УСЈ, У број 196/86, од 15. априла 1987)

Припремио Б. Бурковић

ОДАУКЕ САВЕЗНОГ СУДА

ПРЕКИД ЗАСТАРЕВАЊА ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ

Пресудом Окружног суда у Лесковцу К број 30/80 од 23. децембра 1980. године оптужена је оглашена кривом за кривично дело проневере из члана 251, став 2. у вези са ставом 1. и за кривично дело фалсификовања исправе из члана 233, став 3. у вези са ставом 1. Кривичног закона СР Србије, за која је по утврђењу појединачних казни, осуђена на јединствену казну затвора у трајању од три године и шест месеци.

Пресудом Врховног суда Србије Кж број 212/81 од 10. априла 1981. године преиначена је првостепена пресуда у погледу одлуке о казни, тако што је Врховни суд Србије оптужену осудио на јединствену казну затвора у трајању од две године и шест месеци.

Решењем Окружног суда у Лесковцу ИК број 125/85 од 29. августа 1985. године осуђена је упућена на издржавање казне. Својим решењем К број 30/80 од 6. септембра 1985. године Окружни суд у Лесковцу одбио је предлог осуђене и њеног браниоца да се донесе решење којим ће се утврдити да је наступила застарелост извршења казне која је осуђеној изречена. Против овог решења осуђена и њен бранилац изјавили су жалбу коју је Врховни суд Србије својим решењем Кж II број 441/85 од 4. октобра 1985. године одбио као неосновану.

Против решења Окружног суда у Лесковцу К број 30/80 и решења Врховног суда Србије Кж II број 441/85 савезни јавни тужилац је подигао захтев за заштиту законитости због повреде закона из члана 365, тачка 3. Закона о кривичном поступку, у вези са чланом 97, став 1, тачка 5. Кривичног закона СФРЈ, са предлогом да Савезни суд уважи захтев, укине првостепено и другостепено решење и предмет врати првостепеном суду на поновно одлучивање.

У свом захтеву савезни јавни тужилац истиче да је наведеним решењима повређен кривични закон на штету осуђене јер се према члану 97. став 1. тачка 5. Кривичног закона СФРЈ изречена казна не може извршити када протекну три године од осуде на затвор преко једне године. Одредбом члана 99, ст. 1. и 3. Кривичног закона СФРЈ предвиђено је да застаревање извршења казне почиње да тече од дана када је пресуда постала правноснажна, с тим што се застаревање прекида сваком радњом надлежног органа која се предузима ради извршења казне. У конкретном случају, пресуда којом је окривљена постала је правноснажна 10. априла 1981. године, а осуђена је позив за издржавање казне примила тек 29. августа 1985. године, односно по протеклу више од четири године по правноснажности пресуде. Радње које је предузео Општински суд у Лебану, као стварно али не и месно надлежни суд за извршење изречене казне, ради прибављања адресе осуђене и уручења позива за издржавање казне, не представљају процесне радње које у кривично-правном смислу прекидају ток застарелости извршења казне. Према томе, прва радња која је предузета по закону у циљу извршења казне је доношење решења ИК 125/85 Општинског суда у Лесковцу од 29. августа 1985. године, па како је иста предузета по протеклу рока од три године од дана правноснажности пресуде, то су, по мишљењу савезног јавног тужиоца, били испуњени услови да се донесе решење којим би се утврдило да је у смислу члана 97, став 1, тачка 5. Кривичног закона СФРЈ наступила застарелост извршења изречене казне.

Савезни суд је, пошто је размотрио списе предмета и оценио наводе захтева, нашао да захтев за заштиту законитости савезног јавног тужиоца није основан.

Према одредби члана 22. Закона о редовним судовима СР Србије општински суд је стварно надлежан суд за извршење кривичних санкција, а према члану 87. Закона о извршењу кривичних санкција СР Србије за извршење је надлежан општински суд на чијем подручју осуђено лице има пребивалиште односно боравиште.

У конкретном случају није спорно да је Општински суд у Лебану поступао као стварно надлежан суд, а до момента сазнања адресе осуђене, овом суду није било познато да је месно ненадлежан, пошто му је по основу месне надлежности и била достављена извршна одлука Окружног суда у Лесковцу са захтевом за извршење казне. Одмах након тог сазнања предмет је достављен стварно и месно надлежном суду — Општинском суду у Лесковцу.

Према томе, по оцени Савезног суда, у конкретном случају није спорно да су радње које је предузео Општински суд у Лебану у оквиру своје стварне надлежности, а до утврђивања његове месне ненадлежности, предузете од стране надлежног органа.

По оцени Савезног суда радње које је предузео овај суд ради утврђивања боравишта осуђене, односно њене тачне адресе, у циљу упућивања осуђене на издржавање казне, имају значај радњи којима се прекида ток застаревања извршења казне, јер су управо и предузете ради извршења казне. Наиме, осуђеном лицу се не може упутити позив за издржавање казне или наредба надлежном органу СУП-а за принудно

упућивање у казнено-поправну установу, ако суду није познато место боравишта осуђеног лица или његова тачна адреса.

Према одредби члана 99, став 3. Кривичног закона СФРЈ, застаривање се прекида сваком радњом надлежног органа која се предузима ради извршења казне. То значи да је свака радња која се предузима ради извршења казне у кривично-правном смислу подобна да изазове прекид тока застаривања извршења казне. Тим пре што закон предвиђа обавезу суда да утврди тачну адресу осуђеног лица, исто као што предвиђа и обавезу да суд осуђеном лицу упути позив за издржавање казне. Стога, радње које суд предузима ради утврђивања адресе осуђеног лица нису необавезно административно комуницирање са другим органом или организацијом, него обавеза суда да у оквиру своје стварне надлежности поступа по закону.

Према томе, ако суд који је био стварно надлежан за извршење казне, предузме радње у циљу утврђивања пребивалишта или боравишта осуђеног лица, ради његовог упућивања на извршење казне, а по прибављеном извештају утврди да се пребивалиште осуђеног лица налази на подручју другог суда и да је тај други суд месно надлежан, по правилној примени члана 99, став 3. Кривичног закона СФРЈ, радње које је предузео стварно надлежан суд, предузео је надлежни орган па не представљају радње којима се прекида ток застаривање извршења казне.

Стога је Савезни суд својом пресудом Кзс број 19/87 од 12. маја 1987. године захтев савезног јавног тужиоца одбио као неоснован.

Припремио *Александар Лазовић*

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА СРБИЈЕ

ДОПРИНОСИ ЗА ЗАДОВОЉАВАЊЕ ЗАЈЕДНИЧКИХ ИНТЕРЕСА И ПОТРЕБА

Самоуправна интересна заједница здравствене заштите општине Краљево поднела је захтев за оцену уставности одредаба Одлуке о привременом утврђивању обавеза обезбеђивања средстава за задовољавање заједничких потреба и ослобађање неких корисника те обавезе.

У представци је наведено да скупштина општине није овлашћена да прописује олакшице за доприносе који нису њен приход, а тиме се заједници наноси ненадокнадива штета, јер се стварају губици у здравственим радним организацијама са којима се врши размена рада у оквиру заједнице.

Скупштина општине Краљево у одговору на наводе у представи истакла је да је Скупштина општине 3. октобра 1986. године донела Аутентично тумачење за одредбе чл. 25. и 26. Одлуке по коме се ослобађање од плаћања доприноса самоуправним интересним заједницама друштвених делатности за 1985. годину може извршити под условом да су ове одредбе Одлуке преузете у одговарајућим одлукама самоуправних интересних заједница.

После овог одговора, од заједнице здравствене заштите затражено је обавештење о томе да ли је заједница донела самоуправни општи акт о утврђивању висине доприноса за 1985. годину сходно одредбама члана 59. Закона о здравственој заштити.

У току поступка Самоуправна интересна заједница здравствене заштите општине Краљево обавестила је Суд да Скупштина ове Заједнице није била у могућности да донесе одлуку о висини доприноса зато што оснивачи Заједнице нису закључили Самоуправни споразум о основама плана како је то предвиђено чланом 68. Закона о здравственој заштити.

Заједница је даље навела да су средства за здравствену заштиту обезбеђивана искључиво на основу одредаба оспорене Одлуке и да остаје при иницијативи за покретање поступка за оцену уставности и законитости одредаба члана 25, 26. и 27. Одлуке.

Суд је утврдио да је оспорену Одлуку донела Скупштина општине Краљево и утврдила обавезу обезбеђивања средстава за задовољавање заједничких потреба у самоуправним интересним заједницама друштвених делатности као и висину те обавезе. Ову Одлуку Скупштина општине је донела на основу овлашћења која су јој дата Уставом и законом. Одлука има интервентни и привремени карактер, тј. примењује се дотле док се у самоуправним интересним заједницама не донесу самоуправни општи акти о утврђивању висине доприноса за задовољавање заједничких потреба.

Одлуком је, поред осталих, утврђена и обавеза плаћања доприноса за здравствену заштиту у висини тог доприноса (чл. 2. до 9. Одлуке). Поред тога, одлуком су утврђене одређене олакшице и ослобођења.

Оспореним одредбама чл. 25, 26. и 27. предвиђене су олакшице и ослобођења од плаћања доприноса на исти начин као што је то предвиђено за порезе (члан 25), а предвиђена су и ослобађања од плаћања доприноса за здравствену заштиту појединих организација удруженог рада и радних заједница које су у одредбама чл. 26. и 27. Одлуке и таксативно наведене по врсти делатности или по називу.

Уставом СР Србије предвиђено је да радни људи оснивају самоуправне интересне заједнице ради задовољавања својих личних и заједничких потреба и интереса. Ради задовољавања тих потреба и интереса плаћају доприносе из дохотка и из личних доходака у складу са наменом, односно са циљевима којима ова средства служе. Своје личне и заједничке потребе и интересе радници и други радни људи остварују на начелима узајамности и солидарности у самоуправним интересним заједницама у којима остварују слободну размену рада удружувјући рад и средства. Законом, односно на закону заснованом одлуком Скупштине друштвено-политичке заједнице, може се утврдити обавеза оснивања, односно основати самоуправна интересна заједница када су делатности такве заједнице од посебног друштвеног интереса и прописати обавеза плаћања доприноса. Заједница чија је делатност од посебног друштвеног интереса, дужна је да ту делатност обавља на начин утврђен законом, односно одлуком Скупштине друштвено-политичке заједнице. Ако се у заједници која обавља делатност од посебног друштвеног интереса не донесе одлука о питању од којег битно зависи рад самоуправне интересне заједнице, Скупштина друштвено-политичке заједнице може, под условима и по поступку који су прописани законом, донети одлуку којом се привремено решава то питање (чл. 51, 52, 58. и 59. Устава СР Србије).

Законом о здравственој заштити („Службени гласник СР Србије“, број 30/79, 59/82, 18/83, 22/84, 50/84, 51/85 49/86) у време доношења оспорене Одлуке било је предвиђено да се основи и мерила за обезбеђивање средстава за здравствену заштиту, као и начин и рокови уплате тих средстава утврђују самоуправним споразумом о основама плана који се закључује у заједници здравствене заштите (члан 58, став 1). Висину доприноса утврђује заједница здравствене заштите у складу са напред поменутих основама и мерилима а у смислу одредаба члана 113. Закона о удруженом раду (члан 59, став 1).

Ако се у заједници здравствене заштите не закључе одговарајући самоуправни споразуми до утврђеног рока, скупштина општине за општинску заједницу својом одлуком, до закључивања споразума, утврђује начин обезбеђивања средстава за здравствену заштиту (члан 58. став 2).

У конкретном случају Скупштина општине је својом одлуком утврдила начин обезбеђивања средстава за здравствену заштиту, пошто средства нису обезбеђена актима заједнице на начин и по поступку који су прописани законом.

Полазећи од напред наведених одредаба Устава СР Србије и Закона о здравственој заштити, Суд је оценио да Скупштина општине

при уређивању начина обезбеђивања средстава може прописати обавезу плаћања доприноса и предвидети олакшице и ослобођења, јер она то питање уређује привремено у случајевима када се то не учини у заједници, па је донео решење о неприхватању иницијативе ради покретања поступка за оцену законитости спорне одлуке.

(Решење Уставног суда Србије ИУ бр. 354/86 од 10. IX 1987. године)

ИЗМЕНА ДЕТАЉНОГ УРБАНИСТИЧКОГ ПЛАНА

Пред Уставним судом Србије иницирано је покретање поступка за оцену законитости Одлуке о одређивању градског грађевинског земљишта у Врању. Иницијатори сматрају да наведена Одлука Скупштине општине није у складу са законом, јер није донета по прописаном поступку и што је наомае измењена ранија одлука и грађани доведени у битно другачији положај.

Уставни суд је прихватио иницијативу и донео решење о покретању поступка за оцену законитости Одлуке о одређивању градског грађевинског земљишта у Врању, „Службени лист општине Врање“, бр. 1/82. У решењу Суда указано је на недостатке, односно несагласности одређених одредаба ове одлуке са законом и са Уставом СР Србије. Основни недостатак, односно несагласност ове одлуке са Законом јесте у томе што је овом Одлуком извршено подруштљавање катарских парцела изван граница Генералног урбанистичког плана и што је одређено да одлука ступа на снагу даном доношења.

Према прибављеној документацији Суд је утврдио да су делови одредаба чл. 7. и 12. наведене Одлуке несагласни са уставним принципом да се општа акта друштвено-политичких заједница објављују пре него што ступе на снагу (члан 232. Устава СР Србије).

По оцени Суда несагласно је са законом извршено подруштљавање земљишта на подручју наведеном у Одлуци. Увидом у извод из Генералног урбанистичког плана Врања утврђено је да је намена наведеног земљишта према овом ГУП-у пољопривредна и да је земљиште одређено као зона забране сваке изградње (посебно индивидуалних стамбених објеката), што је Одлуком стављено ван снаге.

Према тада важећим одредбама члана 10, став 1. тачка 2, став 2. Закона о грађевинском земљишту („Службени гласник СРС“, број 20/79 и 16/83) као градско грађевинско се може одредити земљиште у границама урбанистичког плана града, односно насеља градског карактера које је предвиђено за проширење града, под условом да је за такво земљиште донесен детаљан урбанистички план, односно план подручја посебне намене са детаљном урбанистичком разрадом према коме ће се изградња и уређивање обухваћеног земљишта у целини или већим делом извршити најдоцније у року од 10 година. Новелираним одредбама члана 10. истог Закона — пречишћени текст („Службени гласник СРС“, број 27/86) овај рок је сведен на 5 година, с обзиром да је подруштљавање неизграђеног грађевинског земљишта, поред одговарајућег урбанистичког плана, условљено и предвиђеном изградњом и уређењем тог земљишта средњорочним друштвеним планом општине. Према члану 27. Закона, ако се градоко грађевинско земљиште најдоцније у року од 5 година од одређивања градског грађевинског земљишта не преда општини, односно одређеном кориснику у року одређеном решењем о давању земљишта на коришћење, ранији сопственик има право да захтева од општине да преузме то земљиште и да му исплати накнаду по прописима о експропријацији.

Планирање и уређење простора се спроводи одговарајућим одлукама Скупштине општине донетим у законом прописаном поступку. Намена земљишта одређена генералним урбанистичким планом може се мењати само одлуком о измени, односно допуни одлуке о усвајању тог плана (члан 27. ранијег Закона о планирању и уређењу простора — „Службени гласник СРС“, бр. 19/74 и члан 50, став 3. Закона о планирању и уређењу простора — „Службени гласник СРС“, бр. 27/85).

По оцени Суда нису се стекли законом одређени услови за подруштвавања наведеног дела земљишта.

Скиштина општине Врање је писмом Уставног суда Србије од 23. јуна 1987. године, уз доставу наведеног решења о покретању поступка позвана да у року од 10 дана одговори на решење Суда и да достави списак катастарских парцела изван „ужег урбанистичког захвата“ које су оспореном Одлуком одређене као градско грађевинско земљиште, што није учињено.

На основу изнетог Уставни суд је одлучио да поништи спорну одлуку.

(Одлука Уставног суда Србије ИУ бр. 402/86 од 16. јула 1987. године)

УТВРЂИВАЊЕ ЈЕДИНСТВЕНИХ КРИТЕРИЈУМА ЗА РАСПОДЕЛУ СРЕДСТАВА ЗА ЛИЧНЕ ДОХОТКЕ РАДНИКА РАДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Представком групе радника је тражена оцена законитости одредаба Самоуправног споразума о заједничким основима и мерилима за расподелу личних доходака РО ЖТО „Београд“.

У одговору РО ЖТО „Београд“ наводи се да је иницијатива неоснована.

Оспореним одредбама члана 12. Самоуправног споразума предвиђено је да се лични доходак радника по основу вредности послова и радних задатака у организацијама учесницима споразума утврђује на основу аналитичке процене вредности послова изражене у броју бодова и висини вредности бода.

На истом референдуму на коме је усвојен Самоуправни споразум, радници ЖТО „Београд“ усвојили су и Јединствене критеријуме за вредновање текућег рада радника у ООУР-има из делатности превоза и радних заједница. Овим Јединственим критеријумима утврђују се јединствени захтеви (сложеност, одговорност, напори и услови рада) и мерила за вредновање послова и радних задатака по основу текућег рада у ООУР-има и радним заједницама. Оспореним одредбама одређен је метод вредновања послова и радних задатака, односно предвиђено је да документација за вредновање послова и радних задатака за текући рад по методу бодовања, представља попис и опис послова и радних задатака, утврђен самоуправним општим актом на нивоу РО ЖТО „Београд“ о номенклатури занимања и послова у оквиру занимања по делатностима и радним заједницама, у складу са номенклатуром занимања на нивоу Заједнице ЈЖ (систематизација послова и радних задатака) и документација о техничкој опремљености и условима рада.

По оцени Суда, оспорене одредбе Самоуправног споразума и Јединствених критеријума нису у супротности с одредбама чл. 126—129. Закона о удруженом раду којим је прописано да су радници обавезни да утврде основе и мерила за расподелу средстава за личне дохотке и да при утврђивању тих основа и мерила, између осталог, утврђују допринос радника у раду зависно од квантитета и квалитета рада, узимајући у обзир нарочито обим и сложеност рада, као и друге елементе на основу којих се утврђује радни допринос радника. Наиме, из ових одредаба Закона произлази да радници самостално самоуправним општим актима које усвајају референдумом одлучују о томе које ће критеријуме за утврђивање личног дохотка да предвиде и како ће их вредновати.

Као прилог уз Јединствене критеријуме усвојен је Преглед јединственог вредновања послова и радних задатака у РО ЖТО „Београд“. Оспореним одредбама овог Прегледа предвиђено је да ће Раднички савет РО ЖТО „Београд“ формирати заједничку комисију која ће утврдити стварни број извршилаца за обављање послова и задатака наведених у овом табеларном предлогу. Ове одредбе, по оцени Суда, ниоу у супротности са одредбама члана 181, став 2. Закона о удруженом раду, којим је прописано да Раднички савет може за одлучивање о остваривању појединачних права и обавеза радника образовати комисије.

На основу наведеног овлашћења, Раднички савет РО ЖТО „Београд“ на седници од 29. јуна 1985. године донео је Одлуку о формирању Комисије за усклађивање назива послова и утврђивање стварног броја извршилаца на пословима и радним задацима према Прегледу јединственог вредновања послова и радних задатака.

Друга оспорена Одлука Радничког савета РО ЖТО „Београд“ је Одлука о усвајању извештаја комисије за усклађивање назива послова и утврђивање стварног броја извршилаца, од 5. VIII 1985. године. После тога, комисија је сачинила коначан извештај, који је Раднички савет усвојио на седници од 15. X 1985. године. На крају овог поступка Раднички савет РО ЖТО „Београд“ је на седници од 13. XI 1985. године донео Одлуку о усвајању Предлога Комисије за усклађивање назива послова и радних задатака из важећих систематизација ООУР-а са називом послова из Прегледа јединственог вредновања пословања и радних задатака у РО ЖТО „Београд“.

На основу изложеног Уставни суд је оценио да су наведени акти донесени у складу са законом, па зато није прихватио дату иницијативу.

(Решење Уставног суда Србије ИУ бр. 143/86 од 17. IX 1987. године)

РЕШАВАЊЕ СТАМБЕНИХ ПОТРЕБА ДЕФИЦИТАРНИХ КАДРОВА

Представком групе радника иницирано је покретање поступка пред Уставним судом Србије за оцену уставности и законитости поступка доношења одређених одредаба о решавању стамбених потреба за дефицитарне кадрове у Општинском суду Мајданшек.

По наводима подносилаца иницијативе, овај Правилник је донет на поновљеном референдуму пре истека рока од шест месеци, а оспореним одредбама тач. 5. и 6. члана 6. предвиђени критеријуми доводе раднике у неравноправан положај у решавању стамбених потреба. Оспорена одредба става 2. члан 33. Правилника о основама и мерилима није, по мишљењу подносилаца представке, у складу са начелом расподела према резултатима рада.

Правилником о решавању стамбених питања за дефицитарне кадрове, који је усвојен на референдуму 26. II 1987. године утврђени су: кадрови који се сматрају дефицитарним, станови који се наменски прибављају за решавање стамбених питања ових кадрова, мерила и критеријуми за њихову расподелу, органи и поступак за њихову расподелу. Оспореном тач. 5, члана 6. предвиђено је 100 бодова раднику коме је приликом заснивања радног односа по конкурсусу обећан стан, а тач. 6. по основу руководеће функције председнику суда предвиђено је 80 бодова.

Према одредбама члана 35. Закона о стамбеним односима самоуравно право је радника да самостално утврде услове и мерила за расподелу станова, начин и услове давања станова на коришћење. Према ставу Суда, расподела кадровских станова може се вршити ако су унапред обезбеђена средства, утврђени критеријуми и прописан поступак по коме се деле ти станови. Међутим, одредба тач. 5, члана 6. којом је као критеријум предвиђено обећање стана на конкурсусу приликом заснивања радног односа, по оцени Суда, доводи у повлашћен положај одређену категорију радника у односу на друге раднике који према Правилнику такође спадају у дефицитарне кадрове, али им приликом заснивања радног односа није обећан стан. На овај начин се повређује принцип солидарности и уставно и законско начело да рад и резултати рада опредељују материјални и друштвени положај радника на основу једнаких права и одговорности. Имајући у виду напред изложено, као и природу односа која је уређена оспореним Правилником, Суд је на основу члана 38. Закона о поступку пред Уставним судом Србије одлучио да доносиоцу Правилника остави рок како би сам ускладио одредбе Правилника са Законом.

Разматрајући поступак доношења овог Правилника, Уставни суд је из достављене документације утврдио да је у питању акт усвојен на референдуму од 26. II 1987. године по први пут, а да се наводи о неуспелом референдуму односе на Правилник о решавању стамбених потреба радника Радне заједнице. Стога је Суд у односу на поступак доношења и одредбу тачке 6, члана 6. овог Правилника, којом, по оцени Суда, нису прекорачена законска овлашћења из члана 36. Закона о стамбеним односима, одлучио да не прихвати иницијативу.

Суд није нашао основа за прихватање иницијативе у односу на оспорену одредбу ст. 2, члана 33. Правилника о основама и мерилима за утврђивање и распоређивање дохотка и средстава за личне дохотке и за заједничку потрошњу од 30. I 1987. године, којом је предвиђено да председник Суда и комисија, који врше оцену остварених резултата рада радника, могу под одређеним условима, судије ажурне у својој области оценити и као да су пребацили норму у зависности од степена њиховог укупног ангажовања.

Имајући у виду да су овим Правилником предвиђени основи и мерила за утврђивање личног доприноса радника, посебни критеријуми по којима се врши оцена резултата рада радника, начин и поступак саме процене, Суд је оценио да су, у конкретном случају, овлашћења органа који врше оцену личног доприноса радника прецизирана и објективизирана самим актом и представљају примену критеријума и мерила унапред предвиђених и вреднованих Правилником који је донет референдумом. Стога, оспореном одредбом ст. 2, чл. 33. Правилника нису прекорачена законска овлашћења радника из чл. 126. и 129. Закона о удруженом раду.

(Решење Уставног суда Србије ИУ бр. 140/87 од 24. септембра 1987. год.)

Припремио Томислав Вељковић

ОДЛУКЕ СУДА УДРУЖЕНОГ РАДА СРБИЈЕ

НЕЗАКОНИТО РАСПОЛАГАЊЕ ДРУШТВЕНИМ СРЕДСТВИМА И МЕРА ПРЕСТАНКА РАДНОГ ОДНОСА

Радник је предлогу за покретање поступка навео да је у основној организацији био распоређен на послове обезбеђења објеката. Одлуком дисциплинске комисије оглашен је одговорним за тротивправно прибављање нових цеви обложених полиестером с прирубницама. Тврди да је, али уз излазницу, изнео из објекта расходоване полипропиленске црне цеви. Како није учинио тежу повреду радне обавезе за коју је оглашен одговорним, предложио је да суд удруженог рада поништи оспорену одлуку и обавезе основну организацију да га врати на рад.

Основни суд удруженог рада у Шапцу је одлуком РО. 435/86. од 2. децембра 1986. године одбио стављени захтев. У проведеном поступку је утврдио да је подносилац предлога правноснажном кривичном пресудом оглашен кривим због прибављања нових цеви обложених полиестером са прирубницама за које је знао да су прибављене извршењем кривичног дела, чиме је извршио кривично дело прикривања из члана 184. став 1. КЗ СРС. Према одредбама Правилника о кућном реду и обезбеђењу имовине основне организације служба обезбеђења има овлашћење и обавезу да, између осталог, чува и штити имовину предузећа од отуђења, да открива и спречава појаве које би могле нанети штету имовини, да открива прекршаје и кривична дела и хвата њихове извршиоце, да сачува трагове извршених кривичних дела и да предузима друге потребне мере да би се друштвена имовина сачувала. У конкретном слу-

чају, радник не само да није извршио своју радну обавезу, већ је учинио кривично дело прикривања ствари за које је знао да су прибављене извршењем кривичног дела. Како свака повреда наведеног Правилника представља тежу повреду радне обавезе (члан 137), радник је правилно оглашен одговорним за незаконито располагање друштвеним средствима и друге незаконите радње, којима је организацији нанета знатна материјална штета. Имајући у виду тежину повреде, степен одговорности радника и значај послова које је обављао, њему је, према становишту првостепеног суда, правилно изречена мера престанка радног односа.

Суд удруженог рада Србије је одлуком II РО. 2722/87. од 25. јуна 1987. године одбио жалбу радника и потврдио првостепену одлуку. Нашао је да се у жалби неосновано истиче да је радник у дисциплинском поступку одговарао за прибављање полипропиленских црних цеви, а у кривичном поступку за прибављање цеви обложених полиестером с прирубницама, те да одлука првостепеног суда није могла бити заснована на кривичној пресуди. Наиме, стоји чињеница да је у захтеву за покретање дисциплинског поступка наведено да је предлагач од куће А. А. отерао својој кући 5 комада полипропиленских цеви. Поменутим захтевом је, међутим, тражено покретање дисциплинског поступка и против радника службе обезбеђења Р. Р. што је кући А. А., поред наведених цеви, отерао и цеви обложене полиестером с прирубницама. Како је за прибављање управо ових других цеви предлагач оглашен кривим у кривичном поступку, другостепени суд налази да постоји идентитет ствари прибављених кривичним делом, те да је и одлука првостепеног суда могла бити заснована на правноснажној пресуди кривичног суда. При том треба имати у виду да се захтев за покретање дисциплинског поступка подноси кад постоје основи сумње да је радник учинио повреду радне обавезе или друге повреде радне дисциплине. Тада се, по природи ствари, не може са сигурношћу рећи да ли је, које повреде и под којим условима радник учинио, па се, у том смислу, мора оценити чињеница да су у захтеву за покретање дисциплинског поступка наведене полипропиленске црне цеви. Другим речима, све је то тек требало утврдити у дисциплинском поступку.

Најзад, радник је, радећи на пословима обезбеђења објекта, био дужан да штити сва друштвена средства, и то без обзира да ли на неким од њих право коришћења, управљања и располагања има основна организација у којој је у радном односу или друга основна организација у саставу исте радне организације. За постојање ове повреде радне обавезе у конкретном случају није битно које је друштвено правно лице оштећено.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Шапцу РО. 435/86 од 2. децембра 1986. године и одлука Суда удруженог рада Србије II РО 2722/87. од 25. јуна 1987. године)

СТРУЧНИ ИСПИТ ЗДРАВСТВЕНИХ РАДНИКА И ЗАСНИВАЊЕ РАДНОГ ОДНОСА

Предлагач је у предлогу за покретање поступка навео да је поднео пријаву за заснивање радног односа на пословима санитарног техничара-приправника на неодређено време. Како се ради о заснивању радног односа са приправником, сматра да се огласом није могао тражити положен возачки испит. Осим тога, изабрани кандидат не испуњава објављене услове јер има радно искуство. Са ових разлога је предложио да суд закаже расправу, изведе потребне доказе и поништи одлуку о избору кандидата.

Основни суд удруженог рада у Чачку је одлуком РО 675/86. од 21. јануара 1987. године одбио стављени захтев. У образложењу је навео да предлагач нема положен возачки испит „Б“ категорије, те не испуњава посебан услов за заснивање радног односа. Најзад, он се не може смат-

рати приправником будући да је већ радио у основној организацији на одређено време.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број II РО 1263/87. од 16. јуна 1987. године одбио жалбу предлагача као неосновану и потврдио првостепену одлуку. Пре свега, нашао је да је изабрани кандидат могао засновати радни однос у својству приправника. Према члану 128. став 2. Закона о здравственој заштити здравствени радници не могу самостално обављати послове здравствене делатности док не обаве приправнички стаж и положи стручни испит. Ови услови морају бити кумулативно испуњени, што значи да се здравствени радник сматра приправником све дотле док не положи стручни испит, без обзира на то да ли је обавио приправнички стаж у трајању утврђеном чланом 128. став 2. Закона о здравственој заштити. Најзад, одредбом члана 129. овог закона предвиђено је да се приправнички стаж изводи по утврђеном програму кроз практичан рад у здравственим организацијама, а под непосредним надзором овлашћеног здравственог радника који има најмање две године рада по положеном стручном испиту.

У конкретном случају, изабрани кандидат није радио у здравственој организацији већ у основној организацији кооператаната. Он није положио стручни испит у складу са одредбама члана 133. Закона о здравственој заштити. Изабрани кандидат је радни однос могао засновати као приправник. Он, дакле, испуњава објављене услове.

Другостепени суд такође налази да у поступку избора није поврћен ни члан 21. став 5. Закона о радним односима. Наиме, основна организација је у складу са одредбом члана 179. став 3. тачка 1. Закона о удруженом раду утврдила да извршилац послова санитарног техничара мора од посебних знања имати положен возачки испит „Б“ категорије. У том смислу, овде се не ради о претходном проверавању радних, односа стручних способности што код приправника није дозвољено, већ о утврђивању услова за вршење одређених послова. Утврђивање ових услова је неотуђиво самоуправно право радних људи основне организације, ако законом није друкчије одређено.

Наравно, у споровима, о заснивању радног односа посебно треба имати у виду домашај одредбе члана 226. Закона о удруженом раду. Њом је предвиђено да одлуку о избору кандидата може побијати сваки учесник огласа, односно конкурса независно од тога да ли сам испуњава објављене услове. Зато је и другостепени суд законитост одлуке надлежног органа основне организације ценио са овог становишта.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Чачку РО 675/86. од 21. јануара 1987. године и одлука Суда удруженог рада Србије број II РО 1263/87. од 16. јуна 1987. године)

КРАЈЊА НЕПАЖЊА И ДУЖНОСТ НАКНАДЕ ШТЕТЕ

Основна организација је у предлогу за покретање поступка навела да је шеф једног од њених градилишта набавио фасадплат у количини од 2520 kg. Овај материјал није могао бити искоришћен јер уз њега није купљена одговарајућа подлога. Осим тога, инвеститор се није сложио с избором боје у којој је фасадплат набављен. Радник се, пак, о томе није консултовао с инвеститором. Он се при вршењу поверених послова и радних задатака није понашао као иоле пажљив човек. Радник је штету проузроковао из крајње непажње, па је дужан да је накнади. Са изложеног, основна организација је предложила да суд удруженог рада обавезе радника да јој по овом основу исплати 100.800 динара.

Основни суд удруженог рада у Врању је одлуком РО. 1481/86. од 25. новембра 1986. године одбио стављени захтев. Утврдио је да су зграде на којима је основна организација изводила завршне радове биле офарбане црвеном бојом. Како је и спорна набавка извршена у истој боји, првостепени суд налази да на страни радника нема кривице за

проузроковану штету. Поред тога, радник је у краћем року писмено обавестио продавца да уз фасадпласт није испоручио потребну подлогу и тако покушао да спречи наступање штетних последица. При том ваља имати у виду и то да основна организација пред надлежним привредним судом није покренула поступак ради утврђивања чијом је кривицом дошло до кварења фасадпласта. Зато првостепени суд налази да радник штету није причинио ни намерно, нити из крајње непажње, већ да је иста настала кривицом других радника основне организације.

Суд удруженог рада Србије је одлуком II РО 161/87. од 21. априла 1987. године уважио жалбу основне организације, преиначио побивају одлуку и усвојио стављени захтев. Напашао је да на спорни однос ваља применити члан 68. став 1. Закона о изградњи објеката („Службени гласник СРС“, бр. 10/84.). Поменутом одредбом је предвиђено да је организација удруженог рада која гради објекат односно изводи радове, дужна да, ради обезбеђења података о току и начину грађења, води грађевински дневник и грађевинску књигу. У том смислу, радник је као шеф прадилишта био у обавези да се са инвеститором споразуме о врсти, количини и квалитету материјала који треба набавити и ове податке упише у грађевински дневник. Он није обезбедио писмену форму уговора којом се доказује квалитет уграђеног материјала и тако од себе отклонио сумњу да је при набавци фасадпласта био крајње непажљив. Радник се у дајој ситуацији није понашао као иоле пажљив човек, па се не може позивати на то да је неко утицао на инвеститора да промени мишљење, одустане од усменог договора и тражи фасадпласт у другој боји.

Поред тога, радник је фасадпласт купио без подлоге иако је знао да се без ње не може уградити. Одустанком инвеститора од фасадпласта у црвеној боји, немогућношћу да се угради на другом објекту или врати продавцу, истекао је његов рок употребе од 6 месеци и за основну организацију настала материјална штета. Истина, радник се бранио тиме да је у то време била несташица овог материјала, те да му је продавац гарантовао испоруку подлоге у року од 2—3 дана. Другостепени суд, међутим, није прихватио ове наводе јер је радник, с обзиром на количину материјала који набавља, краћак рок употребе, несташицу на тржишту и чињеницу да нема битног састојка за његову употребу, био дужан да пре куповине упозна с тим надлежне органе и службе основне организације. Он то није учинио већ је олако држао да неће доћи ни до каквих штетних последица. Радник је, дакле, при вршењу својих радних обавеза био крајње непажљив, па је у обавези да накнади проузроковану штету, сходно одредбама члана 205. став 1. Закона о удруженом раду.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Врању РО 1481/86. од 25. новембра 1986. године и одлука Суда удруженог рада Србије II РО 161/87. од 21. априла 1987. године)

РАДНО ИСКУСТВО КАО ПОСЕБАН УСЛОВ ЗА ЗАСНИВАЊЕ РАДНОГ ОДНОСА

Предлагач је у предлогу за покретање поступка навео да је основна организација расписала јавни конкурс којим је тражила шефа рачуноводства. Одлуком надлежног органа изабран је кандидат који не испуњава услове у погледу радног искуства. Зато је предложио да суд удруженог рада закаже расправу, изведе потребне доказе и поништи одлуку о избору кандидата.

Основни суд удруженог рада у Зајечару је одлуком II УР 870/86. од 14. новембра 1986. године усвојио стављени захтев. Утврдио је да је основна организација расписала конкурс за избор шефа рачуноводства. Условима конкурса је, између осталог, тражен завршен економски факултет, виша економска школа или средња економска школа са најмање 3 године радног искуства на пословима шефа рачуноводства. Иза-

брани кандидат има 10 година рада после стицања више школске спреме, али не и 3 године радног искуства на пословима шефа рачуноводства. Према томе, одлука о избору кандидата није законита.

Суд удруженог рада Србије је одлуком II РО 487/87. од 2. јуна 1987. године уважио жалбу изабраног кандидата, преиначио побијану одлуку и одбио захтев предлагача. На спорни однос је применио члан 13. став 2. Закона о радним односима („Службени гласник СРС“, бр. 37/86.). Поменутом одредбом је предвиђено да се под радним искуством сматра време које је радник провео на раду после стицања стручне спреме која је услов за заснивање радног односа. У том смислу, самоуправним општим актом се не може утврдити, а конкурсом тражити радно искуство, на одређеним пословима, па ни на пословима са посебним овлашћењима и одговорностима, осим ако посебним законом није друкчије одређено. Радно искуство се везује, дакле, само за време које је радник провео на раду после стицања стручне спреме која је услов за заснивање радног односа, а не за послове које је обављао. У конкретном случају, изабрани кандидат је 10 година провео на раду после стицања више школске спреме, па је очигледно да испуњава услове у погледу радног искуства.

Даље, изабрани кандидат има завршену вишу економску школу. Он испуњава конкурсом објављене услове и у погледу стручне спреме, па другостепени суд налази да је одлука о избору кандидата донета у складу са законом и самоуправним општим актом.

Истина, Правилником о унутрашњој организацији и систематизацији радних места предвиђено је да шеф рачуноводства треба да има завршену средњу економску школу и 3 године праксе или непотпуну средњу економску школу и 5 година праксе у струци. То упућује на закључак да између конкурса и самоуправног општег акта постоји извесна несагласност. Ова несагласност, међутим, није битна повреда поступка за избор пријављених кандидата. Наиме, изабрани кандидат и подносилац подлога су под једнаким условима учествовали у поступку заснивања радног односа. Пријава подносиоца предлога је узета у разматрање чиме је он добио статус кандидата за заснивање радног односа. Стога се не може говорити о томе да је он због несагласности конкурса и самоуправног општег акта био онемогућен да заснује радни однос. Суштина је заправо у томе да је изабран онај кандидат који испуњава услове и који ће, по мишљењу надлежног органа основне организације, најбоље обављати послове ради чијег је вршења расписан јавни оглас.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Зајечару II УР 870/86. од 14. новембра 1986. године и одлука Суда удруженог рада Србије II РО 487/87. од 2. јуна 1987. године)

ПРЕСТАНАК ВОБЕЊА ЕВИДЕНЦИЈЕ О ЛИЦУ КОЈЕ ТРАЖИ ЗАПОСЛЕЊЕ

Предлагач је у предлогу за покретање поступка навео да је поднео пријаву за заснивање радног односа на пословима сарадника за гехничке послове-приправника. Био је увршћен на прво место ранг-листе пријављених кандидата. Како је изабрано лице на осмом месту ранг-листе, сматра да је битно повређен поступак за избор кандидата. Предложио је да суд удруженог рада закаже расправу, изведе потребне доказе и поништи одлуку о избору.

Основни суд удруженог рада у Београду одлуком РО. 851/86. од 3. децембра 1986. године усвојио је стављени захтев. Утврдио је да је предлагач био увршћен на прво, а изабрани кандидат на осмо место сачињене ранг-листе. Како надлежни орган организације није извршио избор између кандидата према редоследу на ранг-листи (члан 34. став 1. Закона о запошљавању), одлука о избору није законита.

Против ове одлуке жалбу је изјавила организација. Навела је да се предлагач већ налази у радном односу са пуним радним временом.

Он се не може сматрати лицем које тражи запослење, па ни уживати приоритет у поступку заснивања радног односа. Предложила је да се жалба уважи, побијана одлука преиначи и захтев одбије као неоснован.

Суд удруженог рада Србије у одлуци број II РО 1352/87. од 30. јуна 1987. године налази да је првостепени суд правилно утврдио чињенично стање, а погрешно применио материјално право. Наиме, побијана одлука није могла бити заснована на одредбама члана 34. став 1, већ 32. став 3. Закона о запошљавању. Њом је предвиђено да се критеријуми за утврђивање ранг-листе примењују на сва лица пријављена на конкурс, односно оглас, ради заснивања радног односа, ако испуњавају услове за вршење послова и радних задатака утврђених законом и самоуправним општим актом. То значи да се у поступку избора утврђује редослед како лица која траже запослење, тако и лица која се налазе у радном односу. У ранг-листу се увршћују сви пријављени кандидати, али приоритет у заснивању радног односа имају лица која траже запослење. На овакав закључак упућују одредбе члана 5. и 27. Закона о запошљавању.

У конкретном случају, подносилац предлога ради у нижем степеноу стручне спреме од оне коју поседује. Он по овом основу има право на бодове из члана 32. став 1. тачка 5. и става 2. Закона о запошљавању, али се не може сматрати незапосленим лицем. Наиме, одредбом члана 23. став 3. Закона о запошљавању је предвиђено да се евиденција о лицу које тражи запослење престаје да води ако се запосли са пуним радним временом. Ово без обзира на то да ли ово лице ради послове који одговарају његовој стручној спреми. Самим запослењем са пуним радним временом оно губи својство незапосленог лица. Како се подносилац предлога налази у радном односу на неодређено време, он нема предност код заснивања радног односа у односу на изабраног кандидата, па и на остале незапослене учеснике пријављене по огласу. Самим тим, то је и оправдан разлог због ког он није изабран.

Осим тога, надлежни орган организације је дао оправдане разлоге због којих није изабрао кандидата са већим бројем бодова, односно оне који су увршћени од другог до седмог места ранг-листе. Кандидати под редним бројем 2, 3. и 6. нису изабрани јер као лица женског пола не могу одговорити захтевима посла који изискују повремену рад на терену и јаче физичко напрезање. Кандидати под 4. и 5. су изразили резервисаност у погледу прихватања оглашених послова, док кандидат под редним бројем 7. има повољнији социјално-економски положај због стања у породичној стамбеној згради родитеља. Најзад, сви ови кандидати нису ни оспоравали одлуку о избору пред судом. Зато се, дакле, не може говорити о повреди њихових права.

Са изложеног, другостепени суд је нашао да је надлежни орган дао оправдане разлоге због којих није изабрао кандидате са највећим, односно већим бројем бодова. Другим речима, то значи да је оспорена одлука о избору донета у складу са одредбама члана 34. став 2. Закона о запошљавању. Зато је жалбу ваљало уважити, првостепену одлуку преиначити и захтев предлагача одбити као неоснован.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Београду РО. 851/86. од 3. децембра 1986. године и одлука Суда удруженог рада Србије број II РО 1352/87. од 30. јуна 1987. године)

Припремио Миодраг Васић

ОДЛУКЕ ОКРУЖНОГ СУДА У БЕОГРАДУ

ПРАВО СУСТАНАРА НА ЗАМЕНУ СТАНА

У поступку пред општинским судом утврђено је да су предлагач и противник предлагача сустанари на одређеном стану, од којег предлагач користи површину од 48 m². Предлагач је стар 78 година па му је одржавање стана отежано, тако да ће му бити лакше у стану који тражи у замену јер је мањи по површини. Предлагач нема довољне приходе, прима пензију са заштитним додатком, па му одговара замена, јер је стан који тражи за замену мањи по површини, па је оптерећен мањом станарином и трошковима грејања од досадашњег стана предлагача, а налази се и у центру града. У стан предлагача који се мења доћи ће само једно лице, без чланова домаћинства, које је доброг здравственог стања.

Општински суд, као првостепени суд, утврдио је да предлагач као носилац станарског права на делу стана има право замене за одређени стан учесника у замени који је носилац станарског права на том стану.

Окружни суд, као другостепени суд, решавајући по жалби противника предлагача, одбио је жалбу као неосновану и потврдио решење општинског суда.

У смислу члана 100. Закона о стамбеним односима („Службени гласник СРС“ број 9/85) сустанар може да изврши замену стамбених просторија које користи за други стан или стамбене просторије сагласно одредбама члана 23. и 24. истог Закона. Давалац стана на коришћење нема право дати сагласност за такву замену, ако се други станар противи замени ако би се при том његови услови становања знатно погоршали, с обзиром на број лица која на основу замене треба да се уселе или с обзиром на друге оправдане разлоге, или ако које од лица које треба да се усели болује од хроничне заразне болести, а у случају спора о томе одлуку доноси суд.

Противник предлагача се противио траженој замени, па је општински суд у смислу цитираних законских прописа нашао да не постоји ниједан од законских услова због којих се сустанар може противити траженој замени.

У стан предлагача, уместо њега, треба да дође само један корисник стана који не болује од хроничне заразне болести и његовим уселењем неће се погоршати дотадашњи услови становања противника предлагача.

По схватању Окружног суда, замена је оправдана па налази да је општински суд ценећи све наводе странака, а на основу утврђеног чињеничног стања и изведених доказа, правилно применио материјално право и за донету одлуку дао јасне и правилне разлоге које прихвата и другостепени суд.

(Окружни суд у Београду, Гж. број 9826/86. од 27. XI 1986. године)

СТИЦАЊЕ БЕЗ ОСНОВА — ПРАВИЛА ВРАЋАЊА

Кад се не може тражити враћање
(Члан 211. Закона о облигационим односима, „Службени лист СФРЈ“, бр. 29/78, 39/85)

Ко изврши исплату знајући да није дужан плаћати нема право да захтева враћање, изузев ако је задржао право да тражи враћање или ако је платио да би избегао принуду.

Из образложења

„Неосновани су и разлози ревизије о погрешној примени материјалног права.

Наиме, према чињеничном стању утврђеном у проведеном поступку, тужилац је током 1984. године, а то је период када су странке биле у пријатељским односима, извео спорне радове, односно извршио спорне услуге туженој, с тим што се странке нису споразумеле о плаћању одређене накнаде, ни пре почетка радова а ни након њиховог завршетка. Све услуге и радове тужилац је извршио из пријатељских побуда, да би помогао туженој и њеној малолетној деци не тражећи при том никакву па ни спорну накнаду.

Нижестепени судови су, на основу изложених чињеница, правилно закључили да у конкретном случају нема основа за исплату спорне накнаде, јер се извршене предметних услуга и радова, према утврђеном чињеничном стању може оквалификовати само као добротин правни посао.

Тужилац у ревизији указује да се у овом случају ради о неоснованом обогаћивању тужене, те да се његово потраживање заснива на одредби члана 210. Закона о облигационим односима. Међутим, извршене предметних услуга и радова не представља случај неоснованог обогаћења, јер је њихов основ управо добротина радња тужиоца, односно извршене услуга без накнаде. Спорни правни однос се може правилно решити само применом одредбе члана 211. Закона о облигационим односима, која предвиђа да ко изврши исплату знајући да није дужан платити, нема право да захтева враћање изувез ако је задржао право да тражи враћање или ако је платио да би избегао принуду. Према томе, ако је исплата неком лицу под чим се подразумева и обављање неког рада или услуге, извршена са знањем да се то што се чини не дугује, осиромашени нема право на реституцију, осим ако је задржао право да тражи враћање, што тужилац, према утврђеном чињеничном стању, није урадио, или, ако је платио да би избегао принуду, што такође није случај у овом спору. Тужилац зато, и по становишту овог суда, не може да тражи повраћај, односно исплату накнаде за оно што је добровољно урадио, у намери да помогне туженој.“

(Пресуда Врховног суда СР Србије у Београду, Рев. 1181/87 од 24. 6. 1987. године, којом се одбија као неоснована ревизија тужиоца изјављена против пресуде Окружног суда у Београду Гж. бр. 10883/86 од 26. I 1987. године)

ПОВРЕДА НА СТЕПЕНИШТУ ЗГРАДЕ ГДЕ НИЈЕ ОЧИШЋЕН СНЕГ И ОДГОВОРНОСТ ЗА НАКНАДУ ШТЕТЕ

У поступку пред првостепеним судом утврђено је да је тужиља М. Н. из Новог Београда услед поледнице на спољњем степеништу зграде у којој станује пала и задобила повреде које су јој проузроковале материјалну и нематеријалну штету. Тражила је да се обавезу тужени Основна заједница становања из Новог Београда и Комунално предузеће за текуће одржавање стамбених зграда и станова „Београд“ — ООУР из Новог Београда да јој накнаде претрпљену штету.

Тужени су истакли приговор недостатка пасивне легитимације и истакли да у време повреде тужиље током 1968. године нису били у обавези да уклањају снег испред зграде тужиље.

Међу странкама се показало неспорно да је тужиља на дан 16. јануара 1968. године пала и повредила се али је било спорно да ли су тужени били у обавези да наведеног дана очисте снег испред зграде тужиље и да ли су зависно од тога пасивно легитимисани у овој парници.

Првостепени суд је нашао да обавезу чишћења снега на степеницама зграде има само стамбена зграда, па тужени нису пасивно легитимисани у овој парници, јер нису имали обавезу за чишћење снега у односном периоду. Тужени нису били у обавези да чисте снег и тротоар

посипају индустријском сољу или песком испред стамбене зграде у којој тужиља станује. Такву обавезу у смислу одредбе чл. 16, ст. 1. Одлуке о уклањању снега са улица и тротоара („Београдске новине“ — службени део бр. 17/63) имају кућни савети и други органи управљања зградом. Члан 16, ст. 2. цитиране Одлуке прописују да је за уклањање снега и посипање тротоара зграде одговоран настојник, а ако зграда нема настојника, лице које за то одреди кућни савет, односно орган управљања зградом. Према одредби чл. 17, ст. 1. те Одлуке, кућни савет, односно орган управљања зградом, врши надзор над радом настојника зграде на уклањању снега и има обавезу да предузима одговарајуће мере ако настојник не извршава обавезе.

Првостепени суд је на основу утврђеног чињеничног стања и неспорних чињеница, а на основу одредаба чл. 16. и 17. наведене одлуке одбио тужбени захтев тужиље, јер је нашао да тужени нису били у обавези да чисте снег и посипају тротоаре испред зграде тужиље сољу и песком, нити да се старају о поледници на спољњем степеништу зграде. Ради тога тужени нису одговорни за повреду насталу приликом пада тужиље и нису дужни да јој накнаде штету.

Решавајући о жалби тужиље Окружни суд је нашао да је неоснована и потврдио је првостепену пресуду.

Одредбом чл. 19, ст. 1. цитиране Одлуке предвиђено је да су носиоци станарског права у зградама непосредно одговорни за уклањање снега и посипање тротоара индустријском сољу и песком, а самим тим и степеништа за улазак у стамбену зграду у оним зградама где нема настојника или лица задуженог за уклањање снега.

(Пресуда Четвртог општинског суда у Београду, П. бр. 2488/77 од 16. јануара 1985. године и Окружног суда у Београду Гл. бр. 11718/85 од 24. јануара 1986. године.)

Припремио *Димитрије Милић*

Arnaldo Biscardi, *DIRITTO GRECO ANTICO*, Varese, 1982, стр. 409

Са закашњењем од неколико година, након више безуспешних покушаја, домогли смо се коначно књиге проф. Бискардија о античком грчком праву. Арналдо Бискарди, ученик легендарног У. Е. Паолија, преузео је у Италији пре више од две деценије улогу корифеја правне хеленистике и одлучујуће допринео да се Италија, уз СР Немачку, данас може сматрати једним од најистакнутијих центара за изучавање ове историјско-правне дисциплине. Колико је проф. Бискарди угледно име у свету науке о праву старе Грчке, на одређени начин илуструје и податак да је недавно у Милану светло дана угледао њему посвећен већ четврти том сабраних радова о грчком праву правних историчара из целог света. Чак и за Италију, где је објављивање „*Studi in onore di...*“ уобичајена појава, то је несумњиво изузетан догађај, који довољно говори о Бискардијевом утицају на актуелна збивања у овој грани правне историје.

Бискардијева књига, на први поглед, ствара утисак уџбеника о античком грчком праву. У уводу и у осам поглавља аутор разматра изворе, јавно право, статусно и породично право, законско и тестаментарно наслеђивање, облигације, својину и стварна права на туђим стварима, судски поступак и основне елементе кривичног права. У четири поглавља додатка аутор се детаљније задржава на неколико актуелних спорних питања. У њима анализира значај студија грчког права за модерну правну науку, правно-теоријско питање о природи права (*phýsis dikaiou*) према схватању старих Грка, проблем односа концепата „*thémis*“ и „*dike*“ те, коначно, поимање правичности (*gnome dikaiotate*) приликом тумачења и примене закона. После Бошеове четворотомне студије о атинском праву од пре скоро једног века (*Histoire du droit privé de la république athénienne*, Paris, 1897), Шеман-Липсиусовог немачког фундаменталног дела (*Das Attische Recht und Rechtsverfahren*, Leipzig, 1905—1915) и релативно скорог енглеског адекватата из Харисоновог пера (*The Law of Athens*, I—II, Oxford, 1968—1971), Бискарди је учинио и последњи корак на путу који је трасирао Паоли, презентирајући рад на италијанском језику, у коме се систематично излажу основе главних грана античког грчког права.

Овај је рад, међутим, више од обичног уџбеника. Ако је Бошеово волуминозно дело резимирало сазнање, теорије и дилеме науке XIX века о грчком (не само атинском!) праву, ако је Липсиус у првом реду значајан због пажљивог евидентирања најважнијих извора о сваком поједином питању (макар да су му интерпретације понекад недовољно поуздане), док је Харисон покушао да направи компромис између Бошеовог и Липсиусовог приступа, за Бискардија се с правом може рећи да је успео да пронађе нов, а довољно систематичан угао гледања на античко грчко право. Његова књига је и непретенциозно информативна за читаоца који се први пут среће с овом материјом, али истовремено крајње научна и актуелна, с обзиром на избор питања која се полемички обрађују: то су по правилу они проблеми који су за садашњу генерацију правника-хелениста главни изазови, ениге без коначног одговора. Идеје и сугестије које о већини њих нуди Бискарди, најчешће су колико логичне, толико и добро аргументоване. Решавању једног броја таквих загонетки и спорова, Бискарди је дао одлучујући допринос.

После његове књиге биће мање неповерења и сумњи у писце судских говора, логографе (доскора су доминирале резерве према овом извору, како их је формулисао Х. Ј. Волф, додуше знатно умереније него

што су оне гласиле почетком века): говорећи о изворима сазнања грчког права, Бискарди је кроз исцрпну анализу довољног броја текстова, у суштини написао пледоаје у корист Исеја, Лисије, Демостена и других логографа, деценијама неодмерено оптуживаних за замагљивање истине. Више ће се веровати у аутентичност Солонових закона, каквим су их говорници пренели до нашег времена. Подела атимије на делимитичну и потпуну, а ове друге на апсолутну и релативну, Бискардијевим радом је коначно учвршћена. Бискарди је реafirмисао Паолијево схватање и дефиницију атичке породице („oikos“-а) као комплекса који обухвата лица, ствари и обичаје. Становиште да је за настанак брака у Атини заједнички живот био неопходан услов, а да свечани поступак „engýe“ није био сам по себи конститутивни акт, добило је још једног присталицу. Исти је случај и са охватањем да мираз није представљао неопходни елемент за важност брака. Међу првима ће овај писац придати довољно значаја околности да је већ у IV веку пре н.е. у Атини била позната подела ствари на телесне и бестелесне, односно на „видљиве“ и „невидљиве“ („phanera“ и „aphanēs ousía“), итд.

Највећи број закључака до којих аутор долази, попут поменутих примера, следи из анализе извора који се односе првенствено на атинско право. На тај начин се и Бискарди суочио са проблемом који ни многи његови претходници нису успели да реше на сасвим задовољавајући начин: Боље је књигу насловио као студију о атинском праву, а у њој се нашло — више него илде — много рефлексија, позивања и поређења са правима других полиса. Овде је, међутим, недоследност пропорционално обрнута и, рекло би се, опаснија. Писати о грчком праву, а све време проблеме фокусирати само (или преваходно) на атинско право често је напросто изнуђено, због недостатка извора из других градова-држава, али је у самом свом зачетку осуђено на озбиљне приговоре. Додуше, могло би се рећи да се аутор донекле изкупљује за ову недоследност захваљујући једној од полазних методолошких премиса: Бискарди се залаже за идеју о јединственом грчком праву и труди се да докаже постојање једног фонда заједничких правних принципа и установа у грчком праву, независно од разлика које су морале постојати у правним системима појединих полиса. Супротно становишту, по коме је дозвољено говорити једино о „грчким правима“, односно према коме постоји плуралитет права полиса (tot iura quot civitates), пре Бискардијеве књиге готово да је овладало — нарочито после Финлијевог тврђења да разлике у правима полиса нису представљале само благе варијације или разлике у нијанси на истом, континуираном еволутивном путу развоја (*The Problem of the Unity of Greek Law. La storia del diritto nel quadro delle science storiche*, Firenze, 1966). Стога је Бискарди дајући нову снагу старој Митајсовој идеји са краја прошлог века, донекле створио и себи алиби за приступ у коме ће, говорећи о атинском праву, претендовати да слика грчко право у целини.

Имајући то у виду, као и околност да се огромна већина сачуваних извора односи на атинско право, начелно се не би смело престрого приговарати Бискардијевом опредељењу. Наслов књиге, међутим, обавезује да бар тамо где има важнијих извора из других делова грчког света, пажња не остане концентрисана једино или углавном на Атину. Болест „агиоцентризма“ Бискардија је понајвише захватила док је писао нпр. о установи адопције: ту чак ни не помиње регулативу Гортинског законика (премда је она не само особито занимљива, већ је и добро позната захваљујући сачуваном тексту кодекса). Слична је ситуација и са својственим, особито типичним грчким институтом епиклере, ћерке-наследнице; нема боље прилике да се докажује јединственост грчког права, него у случају те карактеристичне установе, коју су познавали сви градови-државе. Аутор се, међутим, задовољава само тиме да у фусоти укаже на разлике у правном положају епиклере у Спарти и Гортини (стр. 110)! Ово нису изоловани примери: тек се понекад нађе супротан случај, где је довољна пажња посвећена и праву неког другог полиса. Такав приступ, мада рекло би се изнуђен ноторним разликама у организацији власти, усваја се три излагању државног уређења Атине и Спарте. Таква је и понека думесна, корисна компарација са гортин-

ским правом (нпр. при излагању сусвојине, стр. 209), али је — укључно узев — тога недовољно с обзиром на могућности које остављају извори, обим и наслов књиге.

Ово основно ограничење доноси бар две неповољне последице: са једне стране ускраћује мање упућеним читаоцима потпунију информацију о разноврсности права других градова-држава и ствара привид да је атинско право било потпуно једнако са њима. Са друге стране, доводи до недовољно сигурних закључака о појединим установама грчког, па и атинског права. То је нарочито карактеристично нпр. за Бискардијево тумачење установе тестаента и појма „*diathēke*“.

Разматрајући ово питање, аутор, додуше, само понавља запажања која је раније изнео на Саветовању грчких правних историчара (*Osservazioni critiche sulla terminologia „diathēke — diathēsthai“*, Symposium 1979, Koeln—Wien 1983). Према његовом мишљењу у Атини су, после Солона, постојале две врсте тестаента — „*diathēke*“ с adopцијом и „*diathēke*“ без adopције; једина релевантна разлика међу њима је у томе што је првој могао прибегавати само оставилац који нема синова, док је другу могао користити и онај ко има мушке деце. На основу тога, Бискарди сугерише да је реч „*diathēke*“ имала чак пет различитих значења. Означавала је: тестаентарну adopцију, постхумну adopцију, adopцију *inter vivos*, одустајање од власти титулара „*oikos*“-а, односно породице, тестаент без adopције, који садржи имовинска и неимовинска располагања. Ови закључци, међутим, тешко се могу без остатка помирити већ и с изворима за Атину, а поготово са епиграфским изворима из других полиса, које аутор једноставно заобилази.

Прилично поједностављеном изгледа већ дистинкција да по правилу „*diathēke*“ без adopције користи оставилац који има синова. На такав закључак, додуше, упућује добро познато располагање атинског војсковође Конона који, мада има сина Тимотеја свом братанцу оставља 10.000 драхми, брату 3 талента, храму у Делфима 5.000 статера, а остатак од 17 таланата сину. Иако оставилац има живог сина, овакво се располагање третирао као „праведно и дозвољено“, мада је извршено независно од adopције (*Lysias*, XIX 39—40). Изјава последње воље Демостеновог оца такође садржи низ имовинских располагања у корист трећих лица без њиховог adopтирања (*Demosthenes*, 27 C. *Aphobos* I, 4—6), слично као и располагање атинског банкара Пасиона (*Demosthenes*, 45 C. *Stephanos* I, 28). Али, ако се само мало оде ван Атине, nailази се на натпис с острва Коса, из Егостене, из Додоне у Епиру и још неке, који показују да је „*diathēke*“ без adopције могао користити и оставилац без синова, односно да није нужно морао употребљавати „*diathēke*“ с adopцијом. Колико год је за Атину типично располагање у облику „*diathēke*“ с adopцијом — тј. такозвани adopтивни тестаент (мада треба оставити могућност да то и није био тако популаран правни посао, већ да је једино до нас доспело преко говорника доста вести о њему, јер је по правилу изазивао судске спорове, па се стиче утисак о његовој учесталости), толико је за епиграфику из других делова Грчке још карактеристичнији — или бар фреквентнији — „*diathēke*“ у коме се врши појединачно имовинско располагање, потпуно независно од именовања наследника. Често се у тим изворима као оставиоци појављују жене. Зато Бискарди, уз позивање једино на натпис с острва Тере, закључује да су другде — за разлику од Атине — и жене имале тестаентарне способности! Међутим, ни у једном од случајева које је сачувала епиграфика, нема располагања у коме би жена именovala наследника, већ се свуде ради само о простом имовинском, сингуларном располагању — дакле, не о тестаменту (што се посебно лепо види у натписима из Егостене, Калауреа, итд.). С друге стране, „*diathēke*“ која садржи искључиво сингуларно имовинско располагање у којој је оставилац женског пола, није непознато ни Атини: Архипа ће на самрти чинити поклон свом сину (*Demosthenes*, 50 C. *Polycles*, 60), извесна Зобиа оставља вероватно свом љубавнику Аристогеитону осам драхми и одећу (*Demosthenes*, 25 C. *Aristogeiton* I, 56), итд. Једном речју, дало би се закључити да „*diathēke*“ без adopције, коју су могле користити и жене, како у другим полисима тако и у Атини, независно од тога да ли је оставилац имао деце или не,

у ствари није представљала тестамент. То је било напросто имовинско сингуларно располагање *mortis causa*, али без именована наследника. Грчко право (па ни атинско) не познаје никакав „тестамент без адопције“; с друге стране, у грчком праву нема друге могућности да се именује универзални сукцесор осим кроз адопцију. Али, ни то онда више није тестамент *stricto sensu*.

Реч „*diathēke*“ отуда не означава тестамент. Она, додуше, нема стално дефинисану правну садржину, пре је само *terminus technicus*, тако да је Бискарди у праву кад истиче да реч има различит смисао. Али, рекло би се да је то последица чињенице да „*diathēke*“ једноставно значи располагање за случај смрти, означава саму изјаву последње воље, сам акт располагања *mortis causa*, па и документ — писмено о таквом располагању, без обзира на његову садржину (да ли укључује адопцију или не, итд.). Због тога је и могуће да исто лице учини више таквих пуноважних располагања, односно више таквих изјава последње воље. Зато ће се често у изворима појављивати плурал („*diathekai*“) чак и за означавање једног јединог „тестамент“, који у ствари само садржи више сингуларних располагања. Она се, дакако, могу садржавати и у различитим актима, тако да је компатибилно постојање већег броја „*diathēke*“, али таквих у којима се не именује универзални сукцесор, већ само сингуларни. Без ослоњања на изворе ван атинског права, до ових закључака теже је dospети. Чак и када би се писала књига само о атинском праву, упоредни материјал из других полиса код овог и бројних других питања је незаобилазан.

Но, независно од поменуће генералне методолошке примедбе и могућих неслагања са појединим ставовима, остаје ван спора оцена да је Бискардијево дело, после Бошеовог, Липонусовог и Харисоновог, четврти беоучт на коме ће се заснивати даље изучавање античког грчког права. Има књига којима је потребан протек одређеног времена и мало патине да би се искристалисао суд о њиховој правној вредности. Рад професора Бискардија, међутим, од првих дана свог постојања заузео је почасно место у кабинетима хелениста, биће незаобилазно штиво свим правним историчарима, а могао би неизмерно користити како правницима позитивистима, тако и широј, неправничкој читалачкој публици.

др Сима Аврамовић

ПРОТА МАТИЈА НЕНАДОВИЋ И ЊЕГОВО ДОБА, Београд, САНУ, 1985, 488 страна

Када се у животу народа дешавају крупни историјски догађаји, уз то и преломни за његов положај и развој, онда из његових недара израњају многе знамените личности. Оне су често не само носиоци догађаја, већ и њихови хроничари. Дешавало се да и најистакнутији учесници разноврсних збивања временом падају у заборав. То би се могло рећи и за проту Матију Ненадовића и целу породицу Ненадовић иако су многи њени чланови активно учествовали у свим догађајима у српској историји од Кочине крајине до Милошевог устанка 1815. Желећи да освежи успомену на вишеструку улогу проте Матије Ненадовића, Српска академија наука и уметности је, поводом двестогодишњице његовог рођења, организовала научни скуп који је одржан од 5. до 7. децембра 1978. То је био покушај да се, уз многе знане, изнесу и неки мање познати подаци и да се са дистанце протеклог времена оцени вишеструка делатност једне од најистакнутијих личности јавног живота Србије у првој половини XIX века, у једној од најбујнијих епоха у животу српског народа.

Један од организатора првог устанка, војвода, судија, државник и дипломата, прота Матија Ненадовић је хроничар свога доба а своје место у историји заузео је великим делом захваљујући *Мемоарима* који, садржајем и приступом, спајају у себи елементе књижевно-историјског и географско-етничког дела (саопштења Р. Самарцића и В. Стојанчеви-

ћа). У њима је описана Србија од Бранковине, преко Шумадије до Тимочке крајине и материјалног положаја и карактерних особина њених становника. Ословљавање речима: „брате“ и „браћо“ за проту Матију је доказ јединства и живота без мржње и зависти. Иако не пропушта да помене и неке сукобе, нарочито сукобе старешина око власти, за проту Матију је Србин једно, што се нарочито испољава у тешким тренуцима. Прота искрено пати због несреће која је настала 1813. и у тексту: „После пропасти“, писаном у Срему, оплакује злу судбину народа, види згаришта и стрепи од нестанка Срба („Нека се небо смиљује сиротом српском народу“) али истовремено трезвено расуђује о узроцима пропасти устанка. Ипак, он не даје свој суд јер не жели да пише историју свога времена.

Иако је учесник српске револуције, прота Матија се оваквим својим ставом разликује од других писаца, својих савременика. Он није еписки певач попут Филипа Вишњића, ни романтичарски приповедач и поета као Симе Милутиновић. Он није ни сакупљач грађе о бурним временима као Вук Караџић. Он се, пре свега, труди да реално прикаже своје време али се не упушта у његово оцењивање. Не пружа дубљу анализу узрока и последица. Непосредно и речито Матија оставља казивање (сећање) поколењима а садржину докумената којима располаже износи без коментара као казивање другим. Иако због тога са становишта историографије *Мемоари* представљају субјективно гледање на историјска збивања, ово дело је значајно не само као сведочанство о једном времену већ и као покушај да се историјски догађаји прикажу у светлости стварних збивања. Зато је разумљиво што се највећи број саопштења на научном скупу односио на *Мемоаре* и одређивање њиховог места у филозофији (Д. Недељковић), историографији (Р. Самарџић), књижевности (М. Павић, В. Дедијер, С. Леовац, С. Кољевић, Н. Кољевић, Б. Пејовић, Ш. Јуришић, Н. Килибарда, П. Протић, Ј. Јерковић) и лингвистици (А. Младеновић, Д. Јовић, Ј. Кашић, М. Стојаковић). Личности које зраче неизбежно привлаче пажњу и уметника, па је то случај и проте Матије, било да је реч о портретском сликарству опште (Н. Кусовац), било о портретима проте Матије Ненадовића (Љ. Никић), било о Бранковини као културно-историјском комплексу (Б. Вујовић).

Читаоци који у проту Матију Ненадовићу очекују да виде пре свега истакнутог војсковођу првог устанка биће изненађени релативно малим бројем радова из историје. Изостављање очекиване биографије (за коју се могло претпоставити да је опште позната) надокнађено је саопштењима о пореклу Ненадовића (Р. Тричковић) и улози Ненадовића у народној војсци (Г. Шкриванић). Једно саопштење говори о Србији пред устанак (Б. Недељковић), једно о Србији за време устанка у делу проте Матије (В. Стојанчевић) а једно о црквеним приликама у Србији (Д. Кашић) док се једно односи на „Протокол писама о ратовању крај Дрине“ (М. Савић). Уз све индивидуалне одлике Матија је уклопљен у традицију породице Ненадовић која се сматра творцем народне војске. Његов отац Алекса је фрајкор, аустријски поручник а потом кнез и вођа народне војске (што ће га коштати живота), стриц Јаков је (1804) организатор покрета у ваљевском крају и истакнути заповедник у бојевима од Шапца, преко Карановца и Београда. Годину 1813. Ненадовићи проводе у грчу, повлачењу и преласку у Аустрију.

Велика је штета што није било саопштења о Матијином деловању као државника, судије и законодавца а такође је значајна дипломатска активност првог дипломате српског устанка само делимично осветљена и то претежно у радовима страних учесника који су искористили прилику да политику своје земље према Србији и Србима прикажу у лепшим бојама него што би то учинили наши историчари. Прота Матија је заслужио да се каже много више. Он је био оснивач Савјета и судства. Као предлагач првих закона о уставничкој Србији дошао је у сукоб са појединим вођама устанка па и са самим Караборћем.

Већу пажњу је заслуживало протино виђење места Србије. Он је њу видео у границама пашалука, као аутономну и везану за велике силе, пре свега за Русију. И то је израз његовог реализма. У складу с тим је било целокупно његово деловање на дипломатском пољу 1804—1815. Можда је захваљујући томе постао главни српски преговарач. О

том раду проте Матије су говорила само три учесника од којих двоје страних. Виктор Петровић Грачов је говорио о Матији Ненадовићу и првој српској депутацији 1804, Славко Гавриловић о српско-аустријским односима 1804—1806. и активности проте Матије а Ирина Степановна Достјан о руској политици према српском питању и проти Матији за време Бечког конгреса (1814—1815).

Дипломатске мисије проте Матије током више од једне деценије имале су различите поводе. Прва мисија у Русији (1804—1805) је била у знаку тражења помоћи за борбу против Турака. Њен исход је био доста скроман и свео се на извесну помоћ у новцу и оружју и на обећање дипломатске помоћи у Цариграду приликом преговарања Срба са Турцима. Нешто је другачија мисија у Бечу 1814—1815. Основни циљ је био да се, посредством Русије, од великих сила тражи заштита Срба и прекид страдања коме су били изложени после пропасти устанка 1813. Прота Матија доноси ногу у којој се позива на члан 8. Букурешког уговора (1812) а руска влада је покушала да покрене питање положаја хришћана у Турској, нарочито Срба, позивајући се на турску обавезу заштите хришћана и њихових цркава и руском праву заштите православне цркве на основу члана 7. Кучук-Кајнарџијског уговора (1774). Наде проте Матије се нису у потпуности оствариле због држања осталих великих сила. Неутрална Аустрија и туркофилска Енглеска нису желеле да ојачају утицај Русије и више су биле заокупљене Наполеоновим повратком с Елбе. Касније, опет, руска иницијатива није прихваћена јер се Наполеонова освајања нису тицала „источног питања“. Ипак, мисија проте Матије у Бечу доноси посредно неке резултате. У лето 1815, после коначног слома Наполеона и вести о Милошевом устанку, цар Александар I преко Италиноског тражи од султана да поправи положај Срба у пашалуку, што доводи до тога да се угушење устанка замени преговорима с Милошем (В. Грачов и И. Достјан).

Као дипломата, Матија је покушао да успостави везе између устаника и Аустрије (1804—1806) али у томе није успео. Аустријска дворска канцеларија је одбила молбу за војну помоћ а Матија успева да нешто набави преко српских трговаца док ће аустријски заповедници, стари знанци Ненадовића, допуштати прелазак граничара у српске редове и инструктора за тобџије који ће остати у Србији. Нешто више успеха имаће прота по црквеној линији. Од митрополита Стратимировића добијаће бар моралну подршку. Званични аустријски кругови су упорно понављали жељу за миром с Турском а Србима је помоћ обећавана само под условом да преговарају са Турцима. Због тога су односи с Аустријом били све лошији и све више усмеравани на Русију (С. Гавриловић).

Пажњу читалаца мора да привуче кратко али садржајно саопштење једног француског савременика о проти Матији Ненадовићу. Велики пријатељ Југословена Мишел Обен (*Michel Aubin*) износи занимљив суд не само о Матији већ и о томе како га је видео и описао Сиприен Робер (*Cyprien Robert*) чија је књига *Турски Словени (Les Slaves de Turquie, 1844)* изазвала велико интересовање јавности, ионако велико за све што се тицало „источног питања“, а писцу донела част да наследи Адама Мицкјевича на катедри за словенску књижевност на *College de France*. Обен се не ограничава на критичко разматрање судова о проти Матији већ и на Роберову жестоку критику владавине Милоша Обреновића и одговор Милошевих присталица, пре свега Бартоломеа Кунберта и кнеза Михаила који сумњичи и једног „патриоту“, „с оне стране Дунава“, за кога Обен претпоставља да би могао да буде прота Матија.

Овиме се сигурно не исцрпљује проучавање личности Матије Ненадовића. Остаје да се осветли његов чисто духовни рад. Матија Ненадовић није само књижевник раног романтизма. Он је и настављач народних традиција — породичних задруга каквих је, осим породице Ненадовића, било још много у Србији с краја XVIII и током XIX века. Матија је добро познавао и неговао обичајно право и није случајно за време Милошеве владавине постао члан суда. Зато су значајни покушаји Б. Недељковића, В. Дедијера, Д. Кашића, П. Протића и других да се рад Матије Ненадовића сагледа и са ових становишта.

Из тих разлога је можда требало забележити и објавити и неке усмене интервенције као допринос свестранијем сагледавању делатности ове изузетне личности наше историје. Не због протје Матеје, већ због нас самих, јер нас нова сазнања о њему духовно обогаћују. Нема сумње да ће овај вредан зборник радова корисно послужити широј не само научној јавности, како нашој тако и страниј. Томе ће помоћи резимеи на страним језицима, највише на француском. Штега што у њима има много грешака које сви читаоци неће приметити само као „штампарске“. То одудара од ове, иначе, одлично опремљене и занимљиве књиге.

Мирослав Милојевић

Проф. др Јован Борђевић, проф. др Славољуб Поновић, проф. др Димитрије Кулић, ФЕДЕРАЛИЗАМ И РЕГИОНАЛИЗАМ, Београд, „Савремена администрација“, 1987. стр. 279

Заострени друштвени конфликти могу двоструко да утичу на теоријско разматрање и истраживање: позитивно, у правцу подстицаја за тражење решења проблема, или негативно, у правцу одустајања од истраживања појава. Ова друга, негативна „могућност“ је сасвим сигуран показатељ да је друштво дошло до таквих противречности у којима нема више простора за рационално политичко деловање и организовање, већ остаје насиље и насилно решавање проблема. Југословенско друштво карактеришу заострена економска криза, сиромашење друштва и висока незапосленост, и у току тих негативних појава друштво са определило за промене највиших правних аката — Устава СФРЈ из 1974. и Устава република и покрајина, као једно од средстава за решавање ових противречности. Тај напор није мали, јер процедура усаглашавања ставова републичких и покрајинских скупштина, и у свим даљим фазама, захтева време и стрпљење који можда неће бити адекватни резултатима у смислу побољшања постојећих проблема. Највеће тешкоће изражене су у питањима односа између република и аутономних покрајина. Изгледа да су те тешкоће дошле до таквог ступња на којем се квантитет (таксативно набрајање сукоба суверенитета) претвара у квалитет, у негативном смислу блокирања решавања друштвених проблема. Студије троице истакнутих правника, стручњака из области уставног права и судске праксе, објављена је у моменту живих расправа о проблемима федерализма у Југославији. Ова студија показује генезу садашњих односа између федерације и федералних јединица, указује на непоштовање друштвених договора и позитивних прописа и на злоупотребе од стране државних органа, као и на практична искуства других федералних држава која би требало поштовати, ако не због опортунитета, оно бар због економичности времена и финансија, о којем мала држава мора да води рачуна више него велике државе. Из правних аката других федерација може се одмах извући основни глобални закључак: Југославија је изузетак и одступа од опште тенденције јачања ингенерација савезне државе у односу на федералне јединице. То одступање има далекосежне последице — правне, економске, политичке, културне. Федерализам као облик државног уређења старији је од капитализма и социјализма, а основна карактеристика је асиметричност. На ову карактеристику често се заборављало у југословенској политичкој пракси, а неки пут и у теоријским радовима. Та карактеристика имплицитно да апсолутне правичности нема, да су одређене начелне разлике у решењима односа између федералних јединица не само легитимне, већ практично неизбежне, и да потребно јединство, ефикасност у одлучивању морају да се заснивају и на суштинскијим политичким вредностима и заједничким циљевима, а не само на формалним консензусима. Проблеми у пракси федерализма настају управо када овакви политички циљеви престају да постоје, или у пракси бивају изиграни.

Свака модерна држава има право и могућност да ту праксу обогати на свој специфичан начин, али друштвено експериментисање има своју цену, у коју треба урачунати и могући застој у развоју.

Аутори студије *Федерализам и регионализам* обрадили су неколико основних и сада актуелних питања за праксу федерализма и регионализма (односе између централних и децентрализованих органа власти). 1. историјска прва концепција федерализма у пракси социјализма и њене трансформације (глава 1 „Правни положај аутономије у СССР“ стр. 23—55), 2. теоријско наслеђе марксизма о федерализму (глава 2 „Неки проблеми федерализма стр. 56—81), 3. федерализам у југословенској пракси (глава 3. „Историјски развој југословенске федерације“ стр. 82—130, глава 4. „Карактеристике, југословенског федерализма према Уставу СФРЈ од 1974. године“ стр. 131—155, глава 5. „Односи савезних органа и органа федералних јединица у извршној сфери“ стр. 156—189, глава 6. „Концепт република и покрајина по Уставу СФРЈ стр. 190—204, глава 7. „Правни положај аутономних покрајина према одредбама Устава СР Србије од 1974. године“, стр. 205—253. Проблеми нарасли у пракси у периоду после доношења и ступања на снагу важећег Устава СФРЈ, а односе се на положај СР Србије као аутономне јединице са посебним правним односима према покрајинама, обрађени су у посебној глави (глава 8 стр. 254—257). На крају студије налазе се неки закључци стр. 257—266 и обимна литература о односу аутономије и федерације (стр. 267—279).

Од ступања на снагу највишег правног акта СФРЈ прошло је пуних 13 година, што је на садашњем степену технолошких и социјалних промена у свету, релативно дуг период. Функционисање политичког система постављеног овим Уставом, а даље разрађеног системским законима показало је прве недостатке крајем 70-тих година, а најсложенији проблем представљају сепаратистички захтеви иреденте у САП Косово. Негативни учинак економске кризе на политички систем не треба посебно доказивати, јер терет сложеног функционисања југословенског федерализма сноси ослабљена привреда са битно смањеном акумулацијом. Циљ аутора студије био је да у систематизованом облику презентују теоријске ставове марксизма о федерализму, као и досадашње резултате у пракси федеративног система у социјализму. Примена правно-егзегетичког метода је најпримењенија предмету истраживања, а теоријске концепције на које се позивају интерпретиране су на коректан начин. Ова студија је настала као резултат суочавања са негативном страном стварности која је дуго била ублажавана и у средствима јавног информисања, и од стране надлежних органа власти. О неким аспектима односа међу федералним јединицама посебно о аутономији и њеној даљој функцији (јачање или слабење) објављено је веома мало радова последњих година, и то углавном чланака. Напор тројице искусних правника свакако представља аргумент у корист њихове научне савести, јер указује и на глобалне проблеме регионализма у свету. Иако основни економски и политички проблеми максимално ангажују правнике, како практичаре тако и теоретичаре, проблеми са којима се суочава југословенски федерализам нису само производ специфичних чинилаца у овом друштву, већ и део глобалних проблема у савременом свету. Ти проблеми су двојаки: *са једне стране*, старе дилеме изражене још у радовима Х. Ласкија о федерализму као скупом, релативно спором начину решавања узајамних односа између централне власти и децентрализованих јединица, као и нови економски и социјални процеси које су условиле економска криза и рецесија. Раскид историјског савеза радничке класе са средњим слојевима у развијеним капиталистичким земљама, уз идејну и организациону кризу свих левичарских политичких снага, ојачали су политички утицај и улогу конзервативних снага. Политички неоконзервативизам милитантно намеће своју идеологију и потискује све демократске, аутономистичке и либералне захтеве и традиције из сфере политичке власти и политичког утицаја на маргине друштва. Овај процес се негативно одражава и на положај и перспективу развоја федерације у свету. Ауторитарност неоконзервативних идеоло-

гија посебно је наглашена у негирању остваривања интереса појединих делова (регионалних јединица, етничких и расних мањина) у односу на целину друштва, у име јачања кохезије и економског развоја. Ова идеологија није непозната у новијој историји, али у периоду криза увек налази политичке следбенике у готово свим слојевима друштва. Истовремено, младе генерације притиснуте незапосленošћу, не успевају да изграде солидније политичко искуство и самосталније ставове, те нису у стању да проблеме сагледају на глобалном, светском нивоу. *Са друге стране*, развијена буржоаска друштва дошла су до границе развоја на којој се постављају веома озбиљна, суштинска питања која ће бити одлучујућа и за развој света у целини у току следећих деценија, а то је однос технолошког развоја и политичке сфере. При том нису у питању само релације привреда — политички центри моћи, већ се поставља питање да ли остваривати развој по сваку цену, или се одредити за нижи интензитет развоја, али уз очување политичких и људских права и слобода које су не само тековина буржоаске демократије, већ и историјских облика демократије насталим у грчком полису. Ако развој прети да уништи приватност, индивидуу, право на разлике у мишљењу и понашању грађана, онда се ради о веома темељним питањима која не може да избегне ни југословенско друштво, упркос декларисаним демократским одређењима, а ни економска и политичка криза не могу а да не смањују могућности за остваривање права и слобода појединаца и друштвених група. Те друштвене чињенице исказане су у студији често само посредно, те их зато истичемо и наглашавамо као саставни део једног ширег промишљања о проблемима федерализма и регионализма у Југославији данас.

Ако се анализирају искуства и богата пракса федерализма у свету, укључујући и уставне судство, уочава се да у разним фазама развоја долази до тешкоћа у усклађивању односа, да постоје опорови у схватању ширине аутономије. Опште економске и политичке тешкоће (економска криза, рат) могу да утичу подстицајно или отежавајуће на решавање ових питања. Југословенски федерализам заснован је вољом и хтењем народа који чине ову заједницу и данас, али се не могу игнорисати наслеђене разлике у културним и политичким традицијама. Све те разлике са разлогом треба сматрати квалитетом који је уграђен у федерализам, али тиме јачају и обавезе република и аутономних покрајина да своје специфичности усагласе са заједничким пословима и обавезама. Као што је познато, ни у економској ни у правној сфери тај приоритет није поштован, и односи који постоје између федерације и република, са једне стране, и између СР Србије и аутономних покрајина су производ дугорочног понашања великог броја правних субјеката. Спорна питања у функционисању федерације и федералних јединица нарочито су била заоштрена у економској сфери. Остала спорна питања из сфере разграничења надлежности републичких и покрајинских органа управе и правосуђа су само резултат понашања свих политичких субјеката, посебно друштвено-политичких заједница у Југославији. Суштина неусаглашених односа налази се у политизирању економских и правних питања која нису решавана економским средствима. Укупни резултат таквог понашања је неефикасност система и блокада решавања редовних и управно-организационих послова који су неопходни за функционисање државних органа и друштва у целини. Аутори тактивно набрајају спорна питања у односима између републике и аутономних покрајина: Председништво СР Србије, Извршно веће скупштине, Уставни суд СР Србије, Врховни суд СР Србије, републичко јавно тужилаштво. Суштина ових спорних питања је у сукобу интереса, јер се као прави заступници интереса радничке класе јављају републичке и покрајинске бирократске структуре. Тиме се позитивни вид регионализма, у смислу потврде и развијања аутономних права локалних заједница изиштрава и претвара у локални партикуларизам, у негативни вид регионализма са свим негативним последицама: економско затварање и нелојална конкуренција домаћих произвођача на страном тржишту, политички волунтаризам, спречавање покретљивости радне снаге. Заоштрени проблеми у односима СР Србије и аутономних покрајина део

су аутаркичних тенденција у југословенској федеративној пракси, а карактеристичан пример је сукоб тумачења надлежности републике и покрајине у усвајању и спровођењу друштвеног плана развоја СР Србије. Спорно је тумачење чл. 300. и 301. Устава СР Србије из 1974. године. Поставља се питање како утврдити постојање *надлежности* и разграничити са *претпостављеним надлежностима*. Обе последње надлежности познаје пракса федерализма у свету. Сва правна начела и интенције законодавца у развоју политичког система била су усмерена као подруштвљавању функција државе и преношењу на асоцијације произвођача, а не ка јачању државности регионалних јединица. У савременој пракси федерализма јачају ингеренције савезне државе, па и у поређењу са савременом праксом овај процес у југословенском федерализму је анахрон и представља назадовање у односу на искуства савременог федерализма. Непоштовање одредаба Устава СФРЈ и СР Србије о подели надлежности представља не само кршење правних прописа, већ и основа политичког система Југославије. Карактеристично је да су се и надлежни органи и скупштина АП Косово супротставили управо друштвеном плану, јер ако су питања отворена и нерешена у сфери дугорочног регулисања економских услова у којима живи и ради становништво републике и покрајине, онда су друштвени односи веома озбиљно поремећени између републике и аутономне јединице. Начелно, процедура усвајања и спровођења друштвених планова је довољно нормативно разрађена те не би требало да буде спорна ни за политичка тела (делегације у скупштинама) ни за органе управе задужене за спровођење друштвених планова развоја. У студији се подсећа на чињенице да су у вези с оба протекла плана друштвеног развоја, 1976—1980. и 1981—1985. постојала спорна питања. „Представници покрајина оу сматрали да за доношење јединственог друштвеног плана за територију Републике нема основа у члану 300. Устава СР Србије јер нису наведена питања припремања и доношења Друштвеног плана Републике. При томе су оспоравали и члан 305. Устава Србије, који предвиђа да Република има друштвени план и да се њиме утврђују заједничка економска политика и смернице и оквири за доношење мера економске политике (...) Републички органи сматрају да се закон о Друштвеном плану Републике у делу којим се уређује поступак и друга питања припремања и утврђивања заједничке економске политике, не може доносити на основу чл. 301. Устава Србије, јер важење закона донетих на основу тог члана Устава може увек престати на одређеној територији када одговарајућа скупштина одлучи (...) При томе, републички органи оу сматрали да не треба узети чл. 305. Устава СР Србије као основ за њихову јединствену примену. (...) У Закону о друштвеном плану републике требало би да се предвиди да се економска политика од заједничког интереса утврђује Друштвеним планом Републике, а на основу договора о основама друштвеног плана Републике које закључују Скупштина СР Србије, Скупштина САП Војводине и САП Косова, Привредна комора Србије, Привредна комора Војводине и Привредна комора Косова, као и друге самоуправне организације и заједнице када тим договором преузимају одговарајућа права, обавезе и задатке. Као заједничка економска политика требало би Друштвеним планом Републике да се утврђује само она економска политика, која је прихваћена и утврђена у договорима које закључују Скупштина СР Србије, скупштина покрајина и други учесници. Против оваквог гледишта изјашњавали су се представници покрајинских органа и њихово гледиште се састојало углавном у следећем: социјалистичке аутономне покрајине суверено одлучују о свом економском развоју, а о доходу који се у њима остварује одлучују радничке организације удруженог рада, као и у целој Југославији (стр. 220—221). Овај дужи извод дат је ради указивања на сложеност и тежину проблема везаних за спровођење друштвених планова. Ако се по овом основном документу не постигне сагласност, онда је редовна и законита појава да се сва остала питања на релацији република-покрајина решавају нагањанима, одговлачењем процедуре и низом других формалистичких поступака који су у дубокој супротности са интересима радничке класе, демократског политичког живота, па и минимума правне сигурности гра-

бана. Доиста, ако се пажљиво размотре сва спорна питања која нису ни данас разрешена у пракси односа републике и покрајине, онда се, заиста, отварају следећа питања: 1. у чијем интересу се отварају спорна питања између СР Србије и САП Косово, односно САП Војводине, 2. како успоставити минимални ниво правне и економске сигурности, 3. каква је перспектива југословенског федерализма.

Аутори студије су учинили напор да прецизно утврде сва спорна питања у сфери узајамних односа у југословенској федерацији, а посебно између СР Србије и покрајина. Из ове студије виде се проблеми, али се недовољно јасно назире политичке снаге које те проблеме могу да реше. Теоријска мисао о федерализму је корисна у смислу поштовања изворних принципа марксизма, и оправдано је позивање аутора на те изворне ставове. Искуство других федеративних држава, посебно у решавању спорних питања, веома је корисно и може да буде инструктивно и да уштеди путања и губитак времена и енергије целог друштва, може да буде помоћ у решавању тешкоћа југословенског федерализма. Позивање на мање или више оправдане узроке несугласица, па и на историјску истрошеност неких идеја, на замор и губитак колективне воље, још више ће отезати ионако тешке проблеме југословенског федерализма. Аргументи у корист јачања јединства, и путем јачања улоге савезне државе, нису само политичке и историјске нарави, већ рационални аргумент стварања великих економско-технолошких система, које намеће савремена технолошка револуција. озбиљни захвати неопходни југословенској привреди не могу се остварити без усклађеног деловања друштвено-политичких заједница. Неспособност да се нађу политичка решења за политичке проблеме имаће тешке последице и у сфери привредног развоја. Зато и економски аргументи могу бити ефикасније средство од административне принуде. Таква решења имају и повољније политичке ефекте. Управо у време када је аутор приказа читао студију *Федерализам и регионализам*, средства јавног информисања објавила су вест да је досадашња аутономна област Квибек (Quebec) приступила канадској федерацији. То је пример о којем треба озбиљније да размишљају и правни теоретичари и практичари.

*

Студија *Федерализам и регионализам* представља озбиљну и темељну обраду овог односа, али се поставља питање у којој мери теоријска сазнања данас могу да буду од користи и стварног утицаја на текуће политичко одлучивање. Да би се постигла адекватна сарадња науке и политичке праксе, морала би оваква сазнања да буду друштвено вреднована, а да истовремено политички писци и истраживачи имају већи политички утицај и улогу. Међутим, у југословенској пракси то није случај, и добронамерне а стручно образложене примедбе nailазе на осуду политичких структура. То је реално стање односа теорије и праксе федерализма у Југославији 80-тих година, а из такве праксе законито настају лоше последице, јер друштво које је нетолерантно за стручну и научну критику креће се у правцу политичке ауторитарности, ка дугорочном политичком и цивилизацијском заостајању. Но, то је већ предмет који излази из оквира студије *Федерализам и регионализам*.

др Дубравка Стајић

УЏБЕНИК РИМСКО ПРАВО ПРОФЕСОРА ОБРАДА СТАНОЈЕВИЋА
НАГРАБЕН КАО НАЈБОЉЕ ПРАВНО ДЕЛО У 1986. ГОДИНИ

Новинска издавачка кућа „Службени лист СФРЈ“ установила је пре неколико година награду за најбоље дело из области правних наука, објављено током претходне године у Југославији. Иако је прошло релативно кратко време од њеног установљавања, ова награда је стекла не-свакидашњи углед. Правном факултету у Београду припала је част да је члан његовог колектива, проф. др Обрад Станојевић, један од првих добитника те награде, за своје уџбеничко дело *Римско право*.

О овом надахнутом раду др Обрада Станојевића имали смо већ прилике да у „Аналима“ (5/1986) читамо адекватно надахнути приказ талентованог младог правног историчара Марка Павловића. Оцењено је да је поменуто дело велика новина у нашој уџбеничкој литератури, како по ставовима тако и по списатељском маниру. Суочен са постојањем великог броја уџбеника римског права које су писала најугледнија пера романистике као потенцијалним узорима, аутор успева да из њих одабере најважније домете, али да истовремено до оригиналности издигне сваку страну свог уџбеника: учинио их је јединствено препознатљивим, богатим и духовитим асоцијацијама, етимолошким објашњењима, често и незаобилазним животно-философским размишљањима једног ерудите.

И у образложењу Одбора за доделу награде НИУ „Службени лист СФРЈ“ изнете су веома ласкаве оцене. „Књига проф. др Обрада Станојевића *Римско право* имала је храбрости да потражи нова решења и оригиналну презентацију (систематику) у области која већ има дугу традицију и гласовите протагонисте. Проф. Станојевић је стао над тим искуством дискретно критички наднесен и логично и трезвено селективан. Свој уџбеник он је растеретио, ако се тако може рећи, од академски и научно подигнутог тона и процедуре, строге и често високопарне фактуре говора о овој теми, максимално се трудећи да сажме, поједностави, али тиме у ствари и приближи и сачува незаобилазну традицију древне правде без које правна мисао, ето, ни данас не може. Елиминисајући сувишно, сажимајући преопширно, поједностављујући сложено, он је начинио уџбеник за који је мало ако се каже да је оригиналан и то у теми за коју је изгледало да је исцрпена, завршена. Ради се о модерном уџбенику, подигнутом на древној грађи, о савремености и далекој проциплости срећно спојеним, о иновацијама које подмлађују и резovima који афирмишу свој предмет.“

ДР МИХАЈЛО ЈЕЗДИЋ 1913—1987.

*Реч проф. Милана Пака на комеморативној седници, одржаној
8. септембра 1987.*

Професор Михајло Јездић рођен је 1913. године у Великом Градишту, у породици угледних интелектуалаца демократских назора, васпитан да воли своју земљу, са високим моралним напорима и поштенним и скромним схватањима. Правни факултет завршио је у Београду 1936. године и докторирао у веома кратком року, одбранивши са одликом дисертацију, са модерном темом за то време *Искључиве надлежности појединих држава у међународном приватном праву*. До ступања у НОБ радио је у пракси, прво као адвокатски приправник, а затим и као адвокат у Београду. Октобра 1944. године ступа у народноослободилачку борбу, где се одмах истакао као борац на Сремском фронту, и убрзо постао и помоћник начелника Штаба XVI војвођанске дивизије. Одликован је Орденом заслуга за народ III реда јануара 1946.

После рата укључио се активно у обнову и стварање новог друштвеног система, користећи своја професионална знања као помоћник јавног тужиоца града 1946, а непуну годину дана касније као помоћник јавног тужиоца Србије и руководио грађанским одељењем овог Тужилаштва.

Његова специјалистичка знања у области међународног приватног права била су потребна на Правном факултету у Београду, где је маја 1948. године изабран за доцента, да би своју наставничку каријеру наставио 1950. године избором у звање редовног професора.

Професор Јездић је у току своје дугогодишње универзитетске каријере стекао и уживао глас врсног предавача, који је своја предавања како на другом, тако и на трећем степену, сваке године обогаћивао новим сазнањима у материји међународног приватног права и износио своје идеје и закључке.

Његов приступ сложеним проблемима био је једноставан и имао је посебну способност да генерализацијом низа правила изрази језгровите и потпуне појмове и изведе конститутивне елементе који су се лако памтили и разумевали. Може се рећи да је професор Јездић један од утемељивача модерне теорије међународног приватног права у Југославији.

Поред педагошког рада, професор Јездић је оставио и писану реч у издањима који су доживели више издања, а у којима је изнео модерну и оригиналну концепцију ове гране, која му обезбеђује трајно место у светској доктрини. Тешко ће се моћи написати и сада и убудуће, једно дело, а да се при том заобиђе опус професора Јездића.

Научни рад професора Јездића показао је своје резултате и изван граница земље: учествовао је на међународним конференцијама, у међународним удружењима. У више махова био је члан званичне државне делегације на заседањима Хашке конференције за међународно приватно право, а од 1964. године постао је судија Међународног арбитражног суда у Хагу. Његово богато знање и искуство коришћено је у пракси, а нарочито у Савезном секретаријату за иностране послове чији је био дугогодишњи сарадник.

Његов допринос на међународном плану награђен је и посебним грчким Орденом феникса степена великог бригадира.

Поред наставног и научног рада у теорији и у пракси професор Јездић је налазио времена да учествује у свим друштвено-политичким

активностима Факултета и ван Факултета. У два маха био је продекан, а у два мандатна периода и декан Правног факултета. Низ година биран је за шефа Катедре за грађанско право и обављао друге одговорне функције на Факултету.

Поред свега што је речено о професору Јездићу као научнику и утледном јавном раднику, треба рећи и нешто о професору Јездићу као човеку.

Он је био пример скромног, ненаметљивог, једноставног, поштеног и принципијелног члана колектива, који је нарочито долазио до изражаја у деликатним ситуацијама, када је његово мишљење имало своју тежину и утицај. Био је познат и по томе што је помагао младим људима, храбрио их да истрају и несебично преносио своја знања и искуства.

По својој скромности и принципијелности остаће пример за генерације.

Професор Јездић је само физички отишао. Његов дух, његова реч још звони, а писана реч остаће за будуће генерације.

Слава професору Јездићу.

САДРЖАЈ

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

др Јелена Даниловић, Залого у старом дубровачком праву — —	637
др Јован Славнић, Прилог расправи о уређењу односа између Заједнице осигурања имовине и лица и њене радне заједнице	663
др Ивица Јанковић, Правни режим средстава осигурања — —	674
др Борћи Марјановић, О суштини мера безбедности у југословенском кривичном праву — — — — — — — — — —	687
др Светислав Табароши, Територијално-производни комплекси у СССР — — — — — — — — — — — — — — — —	703

ПРИЛОЗИ

др Војин Димитријевић, Међународно заштићена људска права и Југославија — — — — — — — — — —	715
др Момир Милојевић, Организација наставе из Међународног права	728
др Милугин Буричић, Рефлексије уз проучавање правних обичаја Албанаца — — — — — — — — — — — — — —	735
др Владета Станковић, William Petty — оснивач политичке економије	741

КОМЕНТАРИ СУДСКИХ ОДЛУКА

мр Оливера Вучић, Установљавање унутрашње арбитраже самоуправним споразумом о удруживању — — — — — — — — — —	747
--	-----

СУДСКА ХРОНИКА

Одлуке Уставног суда Југославије — Борђе Бурковић — — — — —	752
Одлуке Савезног суда — Александар Лазовић — — — — —	754
Одлуке Уставног суда Србије — Томислав Вељковић — — — — —	756
Одлуке Суда удруженог рада Србије — Миодраг Васић — — — — —	761
Одлуке Окружног суда у Београду — Димитрије Милић — — — — —	767

ПРИКАЗИ

Arnaldo Biscardi, Diritto greco antico, Varese, 1982, стр. 409 — др Сима Аврамовић — — — — — — — — — — — — — — — —	770
Прота Матија Ненадовић и његово доба, Београд, САНУ, 1985, стр. 488 — Мирослав Милојевић — — — — — — — — — — — — — — — —	773
Проф. др Јован Борђевић, проф. др Славољуб Поповић, проф. др Димитрије Кулић, Федерализам и регионализам, Београд, Савремена администрација, 1987, стр. 279 — мр Дубравка Стајић — — — — — — — — — — — — — — — —	776

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

Уџбеник Римско право професора Обрада Станојевића, награђен као најбоље правно дело у 1986. години — — — — — — — — — —	781
--	-----

IN MEMORIAM

Др Михајло Јездић — Милан Пак — — — — — — — — — — — — — — — —	782
---	-----

CONTENTS

ORIGINAL ARTICLES

<i>Dr. Jelena Danilović</i> , Pledge in Old Dubrovnik Law — — — — —	637
<i>Dr. Jovan Slavnić</i> , On Regulating the Relations between the Community of Property and Life Insurance and its Work Community	663
<i>Dr. Ivica Jankovec</i> , Legal Regime of Insurance Means — — — — —	674
<i>Dr. Đorđi Marjanović</i> , The Essence of Security Measures in Yugoslav Criminal Law — — — — —	687
<i>Dr. Svetislav Tabaroši</i> , Territorial and Production Complexes in the USSR — — — — —	703

CONTRIBUTIONS

<i>Dr. Vojin Dimitrijević</i> , Internationally Protected Human Rights in Yugoslavia — — — — —	715
<i>Dr. Momir Milojević</i> , Organisation of Instruction of International Law	728
<i>Dr. Milutin Đuričić</i> , Reflections Concerning the Study of Legal Customs of Albanians — — — — —	735
<i>Dr. Vladeta Stanković</i> , William Petty — the Founder of Political Economy — — — — —	741

COMENTS OF COURT DECISIONS

<i>Mr. Olivera Vučić</i> , Establishing of Internal Arbitration by Self-Management Agreement on Associating — — — — —	747
---	-----

JUDICIAL CHRONICLE

Decisions of the Constitutional Court of Yugoslavia — <i>Đorđe Đurković</i>	752
Decisions of the Federal Court — <i>Aleksandar Lazović</i> — — — — —	754
Decisions of the Constitutional Court of Serbia — <i>Tomislav Veljković</i>	756
Decisions of the Court of Associated Labour of Serbia — <i>Miodrag Vasić</i> — — — — —	761
Decisions of the District Court in Belgrade — <i>Dimitrije Milić</i> — —	767

REVIEWS

Arnaldo Biscardi, <i>Diritto greco antico, Varese, 1982, 409 pages</i> — <i>Dr. Sima Avramović</i> — — — — —	770
Archpriest Matija Nenadović and his Times, Belgrade, Serbian Academy of Sciences and Arts, 1985, 488 pages — <i>Miroslav Milojević</i>	773
<i>Dr. Jovan Đorđević, Dr. Slavoljub Popović, Dr. Dimitrije Kulić, Federalism and Regionalism, Belgrade, Savremena administracija, 1987, 279 pages</i> — <i>Mr. Dubravka Stajić</i> — — — — —	776

FACULTY CRONICLE

The Manuel „Roman Law“ by Prof. Obrad Stanojević, Awarded as the „Book of the Year 1986“ of the Legal Literature — — — — —	781
--	-----

IN MEMORIAM

<i>Dr. Mihajlo Jezdić</i> — — — — —	782
-------------------------------------	-----

CONTENU

ARTICLES ORIGINAUX

<i>Dr Jelena Danilović</i> , Le gage dans le droit ancien de Dubrovnik — —	637
<i>Dr Jovan Slavnić</i> , Contribution à la discussion sur l'aménagement des rapports entre la communauté d'assurance de biens et de personnes et sa communauté de travail — — — — —	663
<i>Dr Ivica Jankovec</i> , Régime juridique des fonds d'assurance — — —	674
<i>Dr Đorđi Marjanović</i> , De l'essentiel des mesures de sûreté dans le droit pénal yougoslave — — — — —	687
<i>Dr Svetislav Tabaroši</i> , Unités de production territoriales dans l'USSR	703

CONTRIBUTIONS

<i>Dr Vojin Dimitrijević</i> , Droits de l'Homme bénéficiant de la protection internationale et la Yougoslavie — — — — —	728
<i>Dr Momir Milojević</i> Organisation des cours de Droit international —	728
<i>Dr Milutin Đuričić</i> , Réflexions à l'étude des coutumes juridiques des Albanais — — — — —	735
<i>Dr Vladeta Stanković</i> , William Petty — fondateur de l'Economie politique — — — — —	741

COMMENTAIRES DES DECISIONS JUDICIAIRES

<i>Mr Olivera Vučić</i> , Constitution de l'arbitrage interne par l'accord autogestionnaire relatif à l'association — — — — —	747
---	-----

CRONIQUE JURISPRUDENTIELLE

Décisions de la Cour constitutionnelle fédérale — <i>Đorđe Đurković</i> — —	752
Décisions de la Cour fédérale — <i>Aleksandar Lazović</i> — — — — —	754
Décisions de la Cour constitutionnelle de la RS de Serbie — <i>Tomislav Veljković</i> — — — — —	756
Décisions du Tribunal de travail associé de la RS de Serbie — <i>Miodrag Vasić</i> — — — — —	761
Décisions du Tribunal d'arrondissement de Belgrade — <i>Dimitrije Milić</i>	767

COMPTE RENDUS

Arnaldo Biscardi, <i>Dirrito greco antico</i> , Varese, 1982, str. 409 — <i>Dr Sima Avramović</i> — — — — —	770
Evêque Matija Nenadović et son époque, Belgrade, SANU, 1985, str. 488 — <i>Miroslav Milojević</i> — — — — —	773
Prof. dr Jovan Đorđević, prof. dr Slavoljub Popović, prof. dr Dimitrije Kulić, <i>Fédéralisme et régionalisme</i> , Belgrade, <i>Savremena administracija</i> , 1987, str. 279 — <i>Mr Dubravka Stajić</i> — — — — —	776

CRONIQUE DE LA FACULTE

Le manuel „Droit Romain“ du professeur Obrad Stanojević a gagné le prix pour le livre d'année 1986 de la littérature juridique — —	781
--	-----

IN MEMORIAM

<i>Dr Mihajlo Jezdić</i> — — — — —	782
------------------------------------	-----

Уредништво „Анала“ моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „чланци“ истовремено доставити резиме највише до 25 редова, куцан на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 8 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да³ обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издања, година издања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922, стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, str. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години излажења часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 2—3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС“, бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл. навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финансијско право“, ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осиек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада“, том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе“, бр. 7—8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука“, књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* уколико се једно дело истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid.*

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду да ти у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србији исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали“ штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев односи се и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани курзивом.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, „Yugoslav Workers Self-management“, ed. by M. J. Brockmeyer, Dordrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курзивом, а не шпационирано (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднасловe највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднасловe обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Умољавају се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду“ у 1988. години за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин. 20.000.—
2. За појединце	„ „ 10.000.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „ 3.000.—
4. За студенте (последипломце)	„ „ 4.500.—
5. За један примерак	„ „ 4.000.—
6. За један примерак за иностранство	USA \$ 25 (у дин.)

Претплата за иностранство износи 25 USA \$ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-030-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501